

**TÜRKİYE'DE POLİTİK RİSKİN
ÇOKULUSLU ŞİRKET YATIRIMLARI
ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ**

Adem ÖZGÜL
(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir 2001

**TÜRKİYE’DE POLİTİK RİSKİN ÇOKULUSLU ŞİRKET
YATIRIMLARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ**

Adem ÖZGÜL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İktisat Anabilim Dalı

Danışman: Yrd.Doç.Dr.Funda Rana ÖZBEY

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ekim 2001

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZÜ

TÜRKİYE’DE POLİTİK RİSKİN ÇOKULUSLU ŞİRKET YATIRIMLARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Adem ÖZGÜL

İktisat Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekim 2001

Danışman: Yrd.Doç. Dr. Funda Rana ÖZBEY

Politik risk faktörleri, ülkenin sosyal yapısından, dış ülkelerle olan ilişkilerinden, tarihinden etkilenebileceği gibi, mevcut siyasi ortamdan, siyasi partiler uygulamalarından, ülke içindeki toplumsal gelişmelerden de etkilenmektedir. Ülkenin politik yapısı, yatırım kararında etkili olan ekonomik, sosyal, hukuki risklerden sadece biridir. Ancak bütün bu risk etmenleri birbirleri ile son derece yakından ilişkilidir. Bu çalışmada, uluslararası yatırım kararı verilirken, politik unsurların dikkate alınması gerektiği vurgulanmıştır. Bütün bu unsurlar, Türkiye örneği çerçevesinde ele alınarak incelenmeye çalışılmıştır.

Uluslararası şirketler, uluslararasılaşma yollarını kendi şartları içinde değerlendirirken, yatırım yapacağı ülkeyi ve o ülke pazarını ayrı ayrı değerlendirerek karar verirler. Kararın verilmesinden sonra gerçekleşen yatırımlar, yatırımın gerçekleştiği ülke için “yabancı sermaye” dir. Bu nedenle söz konusu çalışmada, yukarıda bahsedilen unsurların yanı sıra Türkiye’nin politik riskinin değerlendirilmesinde, Türkiye’ye yapılan çokuluslu şirket yatırımları, bir veri olarak kabul edilmiştir.

ABSTRACT

Political risk faktors are affected by the social structure of the country, foreign affairs, history and current situation. Political structure of the country is one of the risks effecting the investment decision with other economic, social and legal risks, which are related with the others. In this study, it is emphasized that necessity of the political functions when the international investment decision is considered. All these factors has been examined in this study.

International companies consider their investment decision by evaluating the foreign market and foreign country. After the investment decision is considered, the investment are accepted as a foreign capital; for this reason, foreign investments held in Turkey have been appreciated as a data in order to evaluate the politic risk of Turkey.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Adem ÖZGÜL'ün "**Türkiye'de Politik Riskin Çokuluslu Şirket Yatırımları Üzerindeki Etkileri**" başlıklı tezi **26 Kasım 2001** tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, **iktisat (İktisadi Gelişme)** Anabilim Dalında, yüksek lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Yrd.Doç.Dr.Funda Rana ÖZBEY
Üye : Prof.Dr.Ergül HAN
Üye : Yrd.Doç.Dr.Erol KUTLU

Prof.Dr.Ömer ZİHTİ İLBEAN
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Başkanı

ÖNSÖZ

Tez çalışmam sırasında ilgi ve katkılarını esirgemeyen değerli hocam Yrd.Doç.Dr. Funda Rana ÖZBEY'e ve çalışmamın hazırlanmasındaki yardımlarından dolayı Sezai KIZILAY'a çok teşekkür ediyorum.

Adem ÖZGÜL

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
ÖZGEÇMİŞ.....	vi
TABLOLAR LİSTESİ.....	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇOKULUSLU ŞİRKETLER VE POLİTİK RİSK

1. ÇOKULUSLU ŞİRKETLER.....	3
1.1. Çokuluslu Şirketler ve İşletmecilik Kavramı.....	3
1.2. Çokuluslu Şirketlerin Varolma Nedenleri.....	4
1.2.1. Ekonomik Faktörler.....	5
1.2.2. Politik Faktörler.....	5
1.2.3. Kültürel Faktörler.....	5
1.2.4. Yasal Faktörler.....	6
1.3. Çokuluslu Şirketlerin Uluslararasılaşma Süreci	6
1.3.1. Uppsala Uluslararasılaşma Modeli (The Uppsala Internationalization Model-UM).....	7
1.3.2. Yenilikle İlgili Uluslararasılaşma Modelleri (The Innovation Related Internationalization Models – IM).....	10
1.4. Çokuluslu Şirketlerin Uluslararasılaşma Yolları.....	11
1.4.1. İhracat Alternatifiyle Pazara Giriş.....	14
1.4.1.1. Dolaylı İhracat.....	17
1.4.1.1.1. Genel Ticaret Şirketleri.....	17
1.4.1.1.2. Acenteler.....	18
1.4.1.1.3. Satış Büroları.....	19
1.4.1.1.4. İhracatçı Birlikler.....	19
1.4.1.1.5. Komisyoncular.....	19
1.4.1.2. Doğrudan İhracat.....	20
1.4.1.2.1. Üstün Yönleri.....	20
1.4.1.2.2. Zayıf Yönleri.....	21
1.4.1.2.3. Distribütörler.....	21
1.4.1.2.4. Yurtdışı Satış Birimleri.....	22
1.4.1.2.5. İthalatçılar.....	22
1.4.2. Anlaşma Yaparak Pazara Giriş.....	23
1.4.2.1. Lisans Anlaşması.....	23

1.4.2.2. Üretim Anlaşması.....	24
1.4.2.3. Yönetim Anlaşması.....	25
1.4.2.4. Ortak Üretim Anlaşmaları.....	25
1.4.2.5. Ortak Girişimin Avantaj ve Dezavantajları.....	26
1.4.3. Yatırım Yoluyla Pazara Giriş.....	27
1.4.3.1. Joint Venture.....	28
1.4.3.2. Sole Venture(%100'lük Sahiplik).....	30
2. POLİTİK RİSK.....	30
2.1. Politik Risk Tanımı.....	30
2.2. Politik Risk Çeşitleri.....	33
2.2.1. Makro Risk.....	33
2.2.2. Mikro Risk.....	36
2.3. Politik Riskin Kaynakları.....	37
2.3.1. İç Faktörler.....	38
2.3.1.1. Ülkedeki Yönetim Şekli.....	38
2.3.1.2. Hükümet ve Muhalefetin Güç Dengesi.....	39
2.3.1.3. Hükümetin İstikrarı.....	39
2.3.1.4. Parlamento Dışı Baskı Gruplarının Güçleri.....	39
2.3.2. Dış Faktörler.....	40
2.3.3. Yasal Faktörler.....	41
2.4. Politik Riskin Analiz Yöntemleri.....	42
2.4.1. Grand Tour.....	43
2.4.2. Old Hand.....	43
2.4.3. Delphi Tekniği.....	44
2.4.4. Niceliksel Yöntem.....	44
2.5. Politik Riskin Ölçümü.....	45
2.6. Politik Riskin Minimizasyonu.....	48
2.6.1. Yatırım Garantisinin Kullanımı.....	49
2.6.2. Yatırım Zamanlaması ve Giriş Yöntemi.....	49
2.6.3. Yatırım Faaliyetlerin Değiştirilmesi.....	49
2.6.4. Ulusal Üretim Ağı Stratejisi.....	49
2.6.5. Personel Stratejisi.....	49
2.6.6. Yerel Satış Stratejileri.....	50
2.6.7. Sermaye Hareketi ve Kaynağı.....	50
2.6.8. Doğrudan Kulis Yapma.....	50
2.7. Politik Riskin Doğurduğu Sonuçlar.....	50

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ÇOKULUSLU ŞİRKETLER VE POLİTİK RİSK

1. TÜRKİYE'DE ÇOKULUSLU ŞİRKETLER.....	54
1.1. Türkiye'de Çokuluslu Şirketlerin Gelişimi.....	54
1.1.1. Çokuluslu Şirketlerin Yatırım Yolları.....	57
1.1.1.1. Joint Venture Yoluyla.....	57
1.1.1.2. Sole Venture Yoluyla.....	60
1.1.2. Çokuluslu Şirket Yatırımlarının Sektörel Dağılımı.....	60
1.2. Türkiye'nin Çokuluslu Şirketler Açısından Avantajları.....	63
1.3. Türkiye'nin Çokuluslu Şirketler Açısından Dezavantajları.....	65
1.3.1. İstikrarsızlık.....	65
1.3.2. Belirsizlik.....	66
1.3.3. Politik Güçler.....	66
1.3.4. Rekabet Durumu.....	66
1.4. Türkiye'ye Yönelik Sermaye Hareketlerini Etkileyen Faktörler	67
1.4.1. Hazine Bonosu Faiz Oranları.....	68
1.4.2. İMKB Değişkeni.....	69
1.4.3. Cari Açık.....	69
1.4.4. Özelleştirme.....	69
1.4.5. Hukuki Yapı.....	70
1.4.6. Dış Açık.....	72
1.5. Çokuluslu Şirketlerin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri.....	73
1.5.1. Tasarruflar.....	74
1.5.2. Tüketim.....	75
1.5.3. İç Talep.....	76
1.5.4. Yatırımlar.....	77
2. TÜRKİYE'DE POLİTİK RİSK.....	79
2.1. Türkiye'nin Politik Yapısı ve Gelişimi.....	79
2.2. Türkiye'de Siyasi Partilerin Durumu.....	81
2.2.1. DSP (Demokratik Sol Parti).....	81
2.2.2. MHP (Milliyetçi Hareket Partisi).....	83
2.2.3. FP (Fazilet Partisi).....	84
2.2.4. ANAP (Anavatan Partisi).....	86
2.2.5. DYP (Doğruyol Partisi).....	87
2.2.6. CHP (Cumhuriyet Halk Partisi).....	89
2.2.7. Diğer Partiler.....	91
2.3. Politik Riskin Ölçümü.....	91
2.3.1. Ülke Riski.....	94
2.3.2. Hükümranlık Riski.....	94

2.3.3. Ekonomik Risk.....	94
2.3.4. Siyasal Risk.....	94
2.3.5. Sosyal Risk.....	95
2.4. Türkiye'deki Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri.....	97
2.4.1. İstihdam.....	100
2.4.2. Gelir Dağılımı.....	101
2.4.3. Mali Yapı.....	101
2.4.4. İç ve Dış Borçlar.....	101
2.4.5. Enflasyon ve Faiz.....	101
3. TÜRKİYE'DE POLİTİK RİSKİN ÇOKULUSLU ŞİRKET YATIRIMLARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	102
3.1. Tarihsel Yaklaşımla.....	102
3.2. Güncel Yaklaşımla.....	112
3.2.1. Kasım 2000 Krizi.....	112
3.2.2. Şubat 2001 Krizi.....	114
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	116
KAYNAKÇA.....	123

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: IM Modellerinin Uluslararasılaşma Aşamaları.....	12
Tablo 2: Joint Venture Oluşturma Gerekçeleri.....	30
Tablo 3: Makro Politik Riskin İçeriği.....	35
Tablo 4: Mikro Politik Riskin İçeriği.....	37
Tablo 5: Ülke Riskini Etkileyen İç Politik Faktörler.....	40
Tablo 6: Politik Risk ve Sonuçları.....	52
Tablo 7: 1980-1983 Dönemi Çokuluslu Şirketlerin Gelişimi.....	56
Tablo 8: 1984-2000 Dönemi Çokuluslu Şirketlerin Gelişimi.....	58
Tablo 9: Türkiye'ye Yönelik Net Sermaye Hareketleri.....	73
Tablo 10: PRS'ye Göre Dünyanın En Düşük Riskli Ülkeler Sıralaması.....	92
Tablo 11: PRS'ye Göre Dünyanın En Yüksek Riskli Ülkeler Sıralaması.....	93
Tablo 12: PRS'ye Göre Orta Düzeyde Riskli Ülkeler Sıralaması.....	94
Tablo 13: Ülkemizde Cari İşlemler Dengesi-Çokuluslu Şirket Yatırımları ve Büyüme Arasındaki İlişki.....	99
Tablo 14: Dünya Devlerinden Türkiye'de Yatırımı Olmayan 36 Şirket.....	109
Tablo 15: Yabancı Sermaye Yatırımının Yıllara Göre Dağılımı.....	Ek
Tablo 16: Yabancı Sermaye İzinlerinin Ülkelere Göre Dağılımı.....	Ek
Tablo 17: Yabancı Sermaye İzinlerinin Sektörlere Göre Dağılımı.....	Ek

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Bilgi Akışının Sağlanması.....	9
Şekil 2: Şirketlerin Uluslararasılaşma Yolları.....	13
Şekil 3: İşletmelerin İhracat Davranışını Etkileyen Etmenler.....	16
Şekil 4: En Büyük 250 Yabancı Sermayeli Yatırımda Yabancı Payları.....	59
Şekil 5: Çokuluslu Şirket Yatırımlarının Sektörlere Göre Dağılımı.....	62
Şekil 6: Demokratik Sol Parti Genel Seçim Sonuçları.....	82
Şekil 7: Milliyetçi Hareket Partisi Genel Seçim Sonuçları.....	83
Şekil 8: Fazilet Partisi Genel Seçim Sonuçları.....	85
Şekil 9: Anavatan Partisi Genel Seçim Sonuçları.....	87
Şekil 10: Doğruiyol Partisi Genel Seçim Sonuçları.....	88
Şekil 11: Cumhuriyet Halk Partisi Genel Seçim Sonuçları.....	90
Şekil 12: Yıllar ve Hükümetlere Göre Büyüme Oranları.....	98

GİRİŞ

II. Dünya Savaşı sonrası gelişen ticaret hacmi, sermaye hareketlerinde yoğun bir hareketliliği de beraberinde getirmiştir. Özellikle kurulan yeni uluslararası sistem içine yeni gelişen ülkelerinde dahil edilmesi ile dünya ticaretinde derinliğin yanı sıra genişliğin de oluşması sağlanmıştır. Ancak, gerek iç pazarın boyutlarının darlığı, gerekse doğal kaynakların kıtlığı, dış pazarlardan faydalanma yoluna gitmeyi gerektirmiştir. Dünya ticaret hacmindeki bu artış uluslararası sermaye hareketleriyle paralellik göstermiştir.

1960'lı yılların sonunda sinyallerini veren ve 1970'li yılların başında meydana gelen bunalım, uluslararası ticaret dengelerini yerinden oynatmıştır. 1980'li yıllarda ise dünya ticareti miktar olarak %50 oranında artmıştır. Uluslararası şirketlerin ticaret hacimlerinin çok büyük rakamlara ulaşması ve her geçen gün artış göstermesi, aslında dev Amerikan şirketleriyle rekabeti amaç edinen Avrupalı şirketlerin birleşmesinin bir sonucu olarak görülebilir. Özellikle II. Dünya savaşından sonra yoğun Amerikan sermayeli yatırımlara tanık olan Avrupa, ancak güç birliği sağlamak koşuluyla Amerikan şirketleriyle rekabet edebileceğini görmüştür. Avrupa kıtasında AB'ne ulaşacak yolun başlangıç noktasını, bu ve benzeri gelişmeler oluşturmuştur. Bloklaşmanın başlamasından sonra 3. bir güç de Uzakdoğu'dan gelmiştir. Japonya ve beraberinde Uzakdoğu'nun diğer ülkeleri dünya ticaretinde yer edinmeye başlamışlardır.

Tüm bu gelişmeler şirketlerin vizyonlarını genişletmiş ve uluslararası yatırımların artmasına yol açmıştır. Günümüz globalleşen dünyasında, çokuluslu hale gelen şirketler yatırımları dünya ekonomisinin nabzını tutar hale gelmiştir..

Türkiye Gümrük Birliği'nin bir üyesi ve Avrupa Birliği kapısını aralamış bir ülke olarak bu gelişmelerden payına düşeni almak gayretindedir ve bulunduğu coğrafi konum itibariyle Avrupalı yatırımcıların dikkatini çekmektedir. Türkiye'deki yabancı sermaye ile ilgili rakamlara bakıldığında Amerikan sermayesinin toplam içinde %13.2 gibi küçümsenmeyecek oranda olduğu görülebilir. Ayrıca dev Japon şirketlerinin yeni hedef pazarında Türkiye önemli yer tutmaktadır. Özellikle 1980 sonrası yapılan değişikliklerle yabancı sermayede önemli gelişmeler sağlanmış olmasına rağmen, dünya ticaretindeki yabancı sermaye hareketlerine bakıldığında gerçekte Türkiye'nin önemli bir yeri olmadığı söylenebilir. Yabancı sermayeli yatırımcılar, altyapı sorunu ve boşluğu olmayan, ekonomik ve politik istikrar gösteren, teknik işgücü ve üretim girdileri imkanları olan ve bürokratik engellerden arındırılmış gelişmiş ülkelere yatırım yapmak istemektedirler. Birleşmiş Milletler'in raporuna göre; Dünyada 35.000 çokuluslu şirket vardır. Globalleşen dünyada bunun artması da kaçınılmazdır.

Çokuluslu şirketler özellikle yetersiz sermayesine kaynak, teknoloji ve yönetimde bilgi-beceri, ihracat olanaklarının artırılması gibi makro hedefler seçmektedir. Ancak yabancı sermaye her ülkeye koşulsuz giden bir faktör değildir. Doğal olarak belli koşulları olacaktır. Bu koşullardan ilki “güvenli bir ortam” dır. Gerek iktisadi, gerek sosyal ve gerekse de siyasi açıdan “güvenli bir ülke” olma zorunluluğu vardır. Uluslararası yatırımların %80’i iktisadi ve siyasi açıdan güvenilirliğini tam sağlamış, gelişmiş sanayi ülkelerine yapıldığı gerçeğini göz önünde bulundurduğumuzda konunun önemi daha belirgin hale gelecektir.

Türkiye de her açıdan güvenilirliğinin derecesini arttırmak zorundadır. Bu çokuluslu şirket yatırımlarını sağlayan uluslararası şirketler için çok önemli bir faktördür. Her yatırımcı doğal olarak yatırım riskini minimize etmek ister. Uluslararası arenada ulusal riskin, başka bir deyişle, yurtiçi politik riskin azaltılması belli başlı faktörlerin kontrol altında tutulmasına bağlıdır. Bunun için istikrarlı, güçlü ve etkin bir politik yapı gereklidir.

Çalışmamızın amacı; Uluslararası girişimlerin hızla arttığı globalleşen dünyada yatırım ve şirket kararlarında, politik risk faktörünün önemine dikkat çekmek ve gelişmiş ülkeler arasında yer almak isteyen Türkiye’nin, yabancı sermayenin büyük bir kısmını oluşturan çokuluslu şirket yatırımlarından yeterince yararlanamamasında politik riskin etkilerini ortaya koymaktır. Çalışmamızın kapsamı, yabancı sermayenin uluslararası alanda büyük bir bölümünü taşıma özelliğine sahip olması nedeniyle çokuluslu şirket yatırımları ve Türkiye ile sınırlandırılmıştır. Çalışmada uluslararası analizlere kapsamı aşmamak için fazla yer verilmemekle beraber, sonuçların daha objektif değerlendirilebilmesine olanak tanınması için kısmen değinilmiştir.

Çalışmamızın teorik yapısını oluşturan Birinci bölümde, ilk kısımda çokuluslu şirketlerin varolma nedenleri, uluslararasılaşma yolları ve modelleri incelenmiştir. İkinci kısımda ise politik riskin tanımı, çeşitleri, kaynakları, analiz yöntemleri, ölçümü ve doğurduğu sonuçlar anlatılmaya çalışılmıştır. Türkiye’nin ele alındığı uygulamaya dönük İkinci bölümde birinci bölümdeki yapıya uygun şekilde, ilk kısımda Türkiye’de çokuluslu şirketler, ikinci kısımda da Türkiye’deki politik risk yapısı ele alınmıştır. Siyasi partilerin gelişimi, Türkiye’nin politik risk yapısını ortaya koyan bir veri olarak ele alınmış ve partilerin iktidarda bulunduğu dönemle ekonomik veriler arasında ilişki kurulmaya çalışılmıştır.

Bu bölümün son kısmında Türkiye’nin risk yapısının çokuluslu şirket yatırımları ve ekonomik büyüme üzerindeki etkileri analiz edilmeye çalışılarak, bu ilişki ortaya konmaya çalışılmıştır. Türkiye’de son dönemde yaşanan politik ve ekonomik krizler, bu sonucun ortaya konmasında önemli göstergeler ve gelişmeler olarak değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇOKULUSLU ŞİRKETLER VE POLİTİK RİSK

1. ÇOKULUSLU ŞİRKETLER

1.1. Çokuluslu Şirketler Ve İşletmecilik Kavramı

Ülke sınırlarını geçen iktisadi faaliyetler, farklı disiplinler içerisinde inceleme olanağına sahip olduğumuz sosyal, politik ve siyasi yönleriyle karşımıza çıkarlar. Bu açıdan uluslararası şirketleri sadece iktisadi açıdan ele almak literatürün bir yüzünü görmekle yetinmeyi gerektirir. Oysa 1950’li yıllardan sonra görülmeye başlayan ve 1970’li yıllardan sonra dünya kamuoyunun dikkatini çeken uluslararası şirketler uluslar arası anlaşmalardan oldukça etkilenmiştir. (gümrük birliği, ekonomik işbirliği ve kalkınma örgütü, OECD vb.), uluslar arası buhranlar (petrol şoku , körfez savaşı) bu tür dev şirketlerin gelişimini etkilemiştir. Buna karşın, gelişmeler nasıl olursa olsun, uluslararası şirketler temel özelliklerinden kayba uğramamış, hatta gelişen dünya siyaseti içinde farklı özelliklere de sahip olmaya başlamıştır. Ancak temel özellik sahipliğe ve yönetimde millet kökeninin yada en azından ulusal hüviyetinin bulunmamasıdır.¹

Uluslararası bir şirketin evrensel unsurları aşağıdaki şekilde sıralanabilir.²

- a. Şirketin üretim faaliyetinde bulunması
- b. Üretim faaliyetlerinin birden fazla ülkede yapılmış olması
- c. Şirketin anavatan dışındaki varlıklarının değeri
- d. Şirketin dünyadaki yaygınlık derecesi.

Çok genel olarak belirtilen bu unsurlar, literatüre bakıldığında farklı tanımlar, farklı kavramlar içerir. Gerçekten de farklı kişiler veya kuruluşlarca, farklı özellikler düşünülerek yapılan tanımlar mevcuttur. Ancak bir uluslararası şirketin mutlaka bir gelir yaratıcı faaliyette bulunması ve bu faaliyeti birden çok ülkede gerçekleştirmesi gerekir. Şirket gelir yaratsa bile, bu geliri birden çok ülkede kazanmıyorsa, o şirketten uluslararası bir şirket olarak bahsedilemez.

¹ Nurdan Ertürk, “Çokuluslu Şirketler ve Azgelişmiş Ülke Ekonomileri Üzerindeki Etkileri” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Gazi Üni. İ.İ.B.F. İKTİSAT Ankara 1999) s.11

² Kadir D. Şatıroğlu, **Çokuluslu Şirketler**: Ankara Üniversitesi S.B.F. ve Basın Yayın Yüksek Okulu Basımevi, (Ankara 1984), s. 12.

Söz konusu gelir, konuya kantitatif açıdan yaklaşan akademisyenlerce de sınıflamaya tutulmuştur. Örneğin; 100 milyon \$' ın altında satış hasılatı olan bir şirket için uluslararası şirket denemeyeceği görüşü vardır. Bu yaklaşım, şirket büyüklüğü veya merkez dışındaki ülkelerdeki mülkiyetlerinin değerine kadar değişebilmektedir.

Üretim faaliyetini birden çok ülkede sürdüren ve gelir elde eden şirket, uluslararası olma girişimlerinin ancak birkaçını sağlamış olur. Şirketin uluslararası şirket olma yolunda atacağı adımlar, işletmenin bütünlüğünün sağlanması, karar ve kontrol fonksiyonlarının tek merkezde toplanması ve temel faaliyetlerinin standardizasyonu ile devam eder. Yönetim açısından, modern organizasyonların yapısında, tüm yetki ve kontrolün merkez ülke olduğu görülür.

Üst düzey yönetimin merkezde toplanması ve merkezden yapılması, işletmenin tümünü ilgilendiren konularda merkezi plan ve programlarla faaliyetlerin bütünleştirilmesi, uzantılara sahipliğin biçimi, uluslararası reklam ve pazarlama gibi işletme yapı ve işleyişini ilgilendiren temel işlemler merkezi bir örgüt tarafından organize edilmelidir.³ Bu noktada önemli olan şudur: Üst düzey yöneticiler, karar alma kontrol noktalarında ülke farkı gözetmeksizin fonksiyonlarını yerine getirirler. Herhangi bir millete veya devlete, bu özelliklerinden dolayı davranışta bir farklılık gösteremezler. Ancak bu mantıktaki şirketler, uluslararası şirket niteliğine kavuşmuş olabilirler. Bu nedenden dolayıdır ki, yöneticilerin pazarlama, üretim ve araştırma konularından kararlarını dünyanın herhangi bir yerinde varolan seçenekleri dikkate alarak vermeleri gerekir.

1.2. Çokuluslu Şirketlerin Varolma Nedenleri

Ticari bloklaşmanın boyut değiştirdiği uluslararası piyasalarda uluslararası şirketler artık çok yönlü yatırımlar yapmak durumunda kalmışlardır. Bazı şirketler belirli pazarlara hitap ederken, bazıları her pazarı kendilerine hedef seçebilmektedir.

Uluslar arasılaşma sürecinde şirketler gelişen şartları yakından takip ederek dünya pazarlarında rekabet edebilir bir konum kazanma çabası içinde olurlar. Bu çabaların kaynağında pazar fırsatlarının doğması ve kar elde etme motivesi yer alır. Teknoloji ve iletişimin büyük bir hızla değişmesi, ülkeler arasında azalan bir “yaşam kültürü” ve “yaşama standartları” farklılığını en aza indirgemektedir. Buna bağlı olarak

³ Kadir D. Şatiroğlu, a.g.e., s. 17.

global şirketler gittiği her pazarda ortak özelliklerini beraberlerinde götürürler. Bu anlayış tüm pazarları, kendileri için “hedef pazar” yapar. Ancak işletme kendi içindeki dinamikleri gittiği ülkeye taşırken doğal olarak yatırım yaptığı ülkenin politik, kültürel ve ekonomik faktörlerinden etkilenmesini önleyemeyecektir.⁴

1.2.1. Ekonomik Faktörler

- Ekonomik gelişmişlik düzeyi
- Kişi başına düşen milli gelir
- Rekabet şartları
- Ülkenin pazar yapısı
- Vergi sistemi

Bu faktörler yatırım düşünülen ülkedeki ekonomik faktörleri oluştururlar. Global şirketler, her ne kadar işletmelerinin organik yapısında minimum seviyede değişiklik yapmak eğiliminde olsalar bile, bu çerçevede faaliyette bulunmak zorundadırlar.

1.2.2. Politik Faktörler

- Ülkenin yönetim biçimi
- İdeolojik eğilimleri
- Politik felsefeler (aşırı akımlar)
- Politik birlikler
- Hükümet istikrarı
- Muhalefetin gücü
- Belirsizlikler
- Yabancı sermayeye karşı hükümet politikaları

1.2.3. Kültürel Faktörler

Global şirketlerin entegrasyonunda ağırlıklı bir önemi olan faktörler grubunu, kültürel faktörler oluşturur. Ev sahibi ülke dinamiklerini, kendi yapısı ile bütünleştirme zorluğu çekebilir. Dolayısıyla şirket;

---

⁴ “Justin Longenecker G., G. ve Charles D. Pringle, Management, Columbus: E. Merrill Publishing Company, (1984)”, Nurdan Ertürk, a.g.e., s.74

- Din ve Dil
- Eğitim seviyesi
- Tüketim alışkanlıkları
- Davranış biçimleri,

gibi etmenleri kendi yapısında eritmek durumuna kalacaktır. Kültürleri, dilleri dolayısıyla tüketim alışkanlıkları birbirine yakın olan az sayıda ülkede faaliyet gösteren işletmeler çok ayrıntılı olmayan organizasyon yapısı kurabilir. Ancak, özellikleri birbirlerinden çok farklı olan ülkelerde faaliyet gösteren işletmelerin, çevresel faktörleri de dikkate almaları gerekir.

1.2.4. Yasal Faktörler

Ülkelerin içinde bulunduğu yasalar önemli kısıtları oluşturur. Patent yasaları, rekabet yasaları, yabancı sermaye yatırımları ile ilgili yasalar uluslararası faaliyetleri yakından ilgilendirir. Yatırımcı işletmenin çalışma koşul ve şartlarını düzenleyen yasalar, yatırımcı şirketin o ülkedeki faaliyet çerçevesini de belirler.

1.3. Çokuluslu Şirketlerin Uluslararasılaşma Süreci

Şirketlerin kuruluş amaçlarından birisi, hiç şüphesiz şirketlerin uzun vadede yaşamına devam edebilmesidir. Bunu başarabilmiş şirketlere baktığımız taktirde, belirli bir aşama sonucunda, kendisi için uygun bir alternatifi değerlendirmek kaydı ile dış ülke pazarlarında yer arama yoluna gittiğini görebiliriz.

Şirket yurt içi faaliyetlere ilave olarak yurt dışında faaliyetlerini yürütme gayreti içinde olur ve her ülke için ayrı bir planlama ve pazarlama araştırması hazırlar. İlerleyen aşamalar ise şirketi farklı boyutlara taşıyabilir. Artık şirket tüm dünyayı pazar haline getirebilir. Bu noktada şirketin pazarlama stratejileri farklılaşmaya başlayacaktır.

Uluslararası şirketler dış pazarlara girerken yeni bir kavram olan “megapazarlama” üzerinde durmaktadır. Megapazarlama normal pazarlama araçlarına ek olarak iki ana konu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bunlar güç ve halkla ilişkilerdir.⁵

Megapazarlama, pazarlama kavramına göre daha uzun bir çalışmayı gerekli kılar ve doğal olarak sonuçları daha sonra ortaya çıkar. Megapazarlama kavramı, “Pazarlama”ya ek olarak ilgili olduğu gruplara, hükümetleri ve sendikaları da katar.

⁵ İnan Özalp, *Çokuluslu İşletmelerin Yönetimi*: (Eskişehir, 1984), s. 1.

Megapazara girmekte, olumlu (resmî olarak) ikna etme özelliğinin yanı sıra tehdit yolunu da kullanabilir ve bunu hükümet ve sendikalar aracılığıyla yada bunlarla ilişkili gruplarla gerçekleştirir. Ancak, şirketler daha önce düşünce bazında psikolojik açıdan dış pazara girmeye hazır hale gelebilmelidirler.

Şirketler için uluslararasılaşma süreci çeşitli teorilerle açıklanmaya çalışılmıştır.⁶

Buna göre:

1. Uppsala Uluslararasılaşma Modeli (The Uppsala Internationalization Model)
2. Yenilikle ilgili Uluslararasılaşma Modeli(The Innovation Related Internationalization Models)

1.3.1. Uppsala Uluslararasılaşma Modeli (The Uppsala Internationalization Model-UM)

Bu modelin temelleri Johanson ve Wiedersheim-Paul tarafından 1975 yılında atılmıştır. Bu model, sonraki modellere rehberlik etmiş, temel oluşturmuştur. İsveç'te gerçekleştirilen bu çalışmalardan sonra 1977 ve 1990 yıllarında Johanson ve Wahine tarafından bu model geliştirilmeye çalışılmıştır. Buna göre UM uluslararasılaşma sürecinin aşağıdaki aşamaları kapsadığı görülmektedir.

Birinci Aşama: İşletmelerin düzenli bir uluslararası pazarlama faaliyeti yoktur.

İkinci Aşama : İşletmeler bağımsız araçlar kanalıyla ihracat yapmaktadır.

Üçüncü Aşama: Denizaşırı satış birimlerinin kurulması.

Dördüncü Aşama: Denizaşırı üretim birimlerinin kurulması.

İşletmelerin uluslararasılaşmaya giden yolda bir süreç içinde olduğunu ifade eder. Her bir sürecin sonu, yeni bir aşamanın girişini de beraberinde getirir.

Uppsala Uluslararasılaşma Modeli karşımıza bir “öğrenme süreci” olarak çıkar. Teorinin, dayandığı prensipler itibariyle şirketler uluslararasılaşma sürecinde öğrenerek bir sonraki aşamada faaliyet gösterirler. Her aşama bir sonrakinin kaynağı konumu olma özelliği taşır. Çünkü işletmeler bu süreçte kademeli olarak ilerler. İşletmeler mevcut tecrübelerinin yetersiz olduğu inancını taşırlarsa dış pazarlara girmek için çok hevesli olmayabilirler. Ancak, tecrübelerinde olabilecek artışlar sonucu yeni pazarlara daha sıcak bakarlar. Ortaya çıkan bu bilgi edinme veya öğrenme durumu işletmelerde, yeni

⁶ M. Mithat Üner ve O. Karatepe, “Hizmet Pazarlaması, Sorunlarına Franchising Çözümleri.” H.Ü. İkt. ve İdari Bil. Fakültesi Dergisi, Sayı 2, (Ankara, 1996), s. 186.

atılımlar için ilk hareket noktası olma özelliği taşıyacaktır. Dolayısıyla gelişen bilgi tecrübe kapasitesiyle işletmeler daha rahat hareket kabiliyeti kazanacaklardır. Yeni bir pazarda, yeniliklere alışırken, bir öğrenme sürecini de beraberinde getirirler. Bu aşamalar;

Birinci Aşama: İşletmenin düzenli bir uluslararası pazarlama faaliyeti yoktur. İşletme başka ülkelerde yatırım veya üretim faaliyetinde bulunmayı, ulusal sınırları içinde bulunacağı faaliyetten daha riskli görür. Bu riskin kaynağı, ülkelerin sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik olarak farklılığıdır. Uppsala Modeli (UM) bu yaklaşım içinde psikolojik yakınlık kavramını ortaya atmıştır. Buna göre; işletme ile yabancı ülke pazarı arasında bilgi akışını engelleyen ve kolaylaştıran faktörler bütün olarak ele alınmaktadır. Bu faktörler, politik sistemler, lisan, kültür, gelişmişlik düzeyi olarak belirtilir.

İkinci Aşama: İşletmeler bağımsız aracılar kanalıyla ihracat yaparlar. İşletmeleri uluslararası pazarlara girmeye iten asıl nokta, ilgili mal veya hizmetin bazı özelliklere sahip olmasıdır. Bu noktaya geldiğimizde, ihracat düşüncesinin iç çevreden ve dış çevreden olmak üzere iki türlü kaynağı olduğu ortaya çıkmıştır.

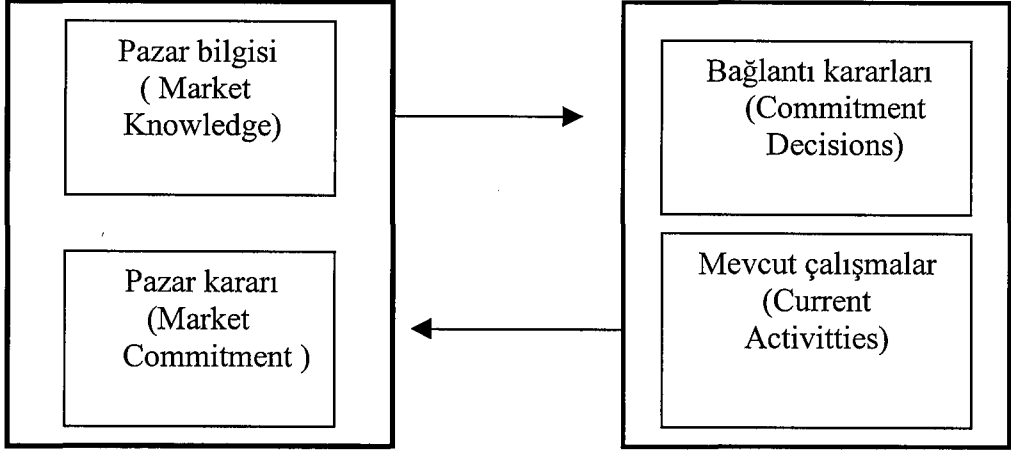
İç çevreden kaynaklanan faktörlerden birincisi; işletmede riski seven, riski almaya hazır, atak yöneticilerin varolmasının yanı sıra üst kademe yöneticilerinin faaliyetlere uluslararası boyutta bakma yeteneklerinin olmasıdır. İkincisi ise işletmenin diğerlerinden ayıran bazı özelliklerinin olmasıdır. Bu üretim yöntemi olabilir veya bulunduğu pazar şartlarından kaynaklanabilir.

Dışsal faktörlerden ilki, işletmenin kendi pazarındaki pozisyonudur. İşletmenin iç pazardan beklentilerinin azalması, işletmeyi dış pazarlara yöneltmektedir. İşletmenin de içinde bulunduğu ekonominin durgunlaşması, durumunda da işletme dış pazara yönelebilir.

Üçüncü Aşama: Denizaşırı satış birimlerinin kurulması. İşletmeler bu noktada dış pazarda, dağıtım ve tutundurma ile ilgili faaliyetleri yürütme ihtiyacı duyarlar. Bu ihtiyaçlarını karşılayacak, aracı veya satış büroları ile de çalışırlar. Bu şirketler ayrı ve bağımsız bir yönetim içinde çalışabileceği gibi, ana şirkete son derece bağlı

politikalarda uygulayabilirler. Ancak dış pazara yatırım yolu ile girme noktasından önce hem genel hem de pazara ilişkin bilgi akışının doğru ve sürekli sağlanması gerekecektir.

Şekil 1 : Bilgi Akışının Sağlanması

Kaynak : Jan Johanson ve Jan Eric Wahine (1990); "The Mechanizm of Internationalization." International Marketing Review. 7(4) s.89-102

Pazar bilgisi içinde sektöre dayalı veya firma bazında bilgiler o ülke pazarında "öğrenme" yolu ile kazanılabilir. İktisadi gerçekleri kapsayan genel bilgiler ise ancak tecrübeler yoluyla diğer pazarlara aktarılabilir.

Satış birimlerinin kuracağı, ülke pazarının belirlenmesinde "psikolojik yakınlık" faktörü ön plana çıkar. Bilgi akışının sağlanmasında veya engellenmesinde psikolojik yakınlığın etkisi üst düzeydedir. Dolayısıyla, kendi pazarında başarılı olduğunu düşündüğü ürünler üzerinde çalışmalar yapar, benzer tutundurma veya dağıtım alternatiflerini kullanma eğilimine girebilirler. Özellikle, dil, din, gelenekler, kültürel benzerlikler ve özellikle politik sistem içindeki benzerlikler şirketleri kendine yakın dış pazarlara iten psikolojik faktörlerdir.

Dördüncü Aşama: Denizaşırı üretim birimlerinin kurulması. Bu aşamada işletme, daha önce satış yapmak kaydıyla girdiği dış pazara artık üretim de yapmak amacıyla girmektedir. İşletmeler, nakliye maliyetlerinin yüksekliği, yüksek gümrük vergileri, ithalat kotaları ve diğer politik nedenlerle dış pazarda üretim yapma eğilimine girebilirler. Dış ülke pazarındaki mevcut mevzuatın sağladığı avantajlar değerlendirilmek istenebilir. Bunun yanında işçilik ücretlerinin düşük oluşu da,

işletmeleri dış ülkede yatırıma iten bir başka etken olabilir. Ancak sebepler ne olursa olsun işletmeler, büyümenin ve devamlılığın ancak dış pazara açılma sayesinde gerçekleşeceğini bilirler. Bundan dolayı işletmelerin şartları ve imkanları çerçevesinde, dış pazara girme ve yayılma yollarını ararlar.⁷

1.3.2. Yenilikle İlgili Uluslararasılaşma Modelleri (The Innovation Related Internationalization Models – IM)

Diğer taraftan, yenilikle ilgili Uluslararasılaşma Modelleri, Bilkey ve Tesar, Çavuşgil, Reid, Czinkota tarafından geliştirilmiştir. Modellerin tamamı, ihracatı yeniliğin uyarlanması olarak görmektedir. Sıralanan modellerin tamamı davranışsal modellerdir. Modeller arasındaki temel farklılık, ihracata başlamayı sağlayan faktörler, uluslararasılaşma aşamalarının sayıları ve her bir aşama için verilen tanımlamalarla ilgilidir. Bilkey ve Tesar ile Czinkota ihracata başlatan unsurun itici bir mekanizma, yani dışsal faktörler olduğunu savunmaktadır. Çavuşgil ve Reid ise işletmeleri ihracata iten mekanizmanın içsel faktörler olduğunu belirtmektedirler.

Uluslararası pazarlama literatürü, işletmelerin uluslararası pazarlara en düşük oranda risk içeren ve düşük miktarda kaynak gerektiren ihracat ve hatta dolaylı ihracat alternatifleriyle girme eğiliminde olduklarını, uluslararası pazarları öğrendikçe, uluslararası pazarlama hakkındaki tecrübelerini arttırdıkça uluslararası pazarlardaki faaliyetlerini lisans anlaşması, Joint Venture gibi, alternatif uluslararasılaşma yollarıyla arttırdıklarını vurgulamaktadır.

Bilkey ve Tesar ile Çavuşgilin modellerine göre, işletmeler ilk aşamada oluşan talep fazlasını karşılamak amacıyla, kısmen de olsa ihracatla ilgilenmeye başlamışlardır. İlk iki aşamadaki bu düşünce farklılığı dışardan gelen ve dış etmen sayesinde gerçekleştiğini çağırır. (External Change Agent.)

Czinkota ve Reid modellerinde ise, işletmeler ihracata biraz daha yakın ve biraz daha etkili olarak görülmektedir. Bunun dışında, uluslararasılaşma sürecinin yapısı ile ilgili olarak yapısal farklılıklardan daha çok ifadesel farklılıklar göz önüne gelir. Ancak, iç faktörlerin bu modellerde daha etkin olduğu görülebilir.

⁷ Ali Yaylı. "Konaklama İşletmelerinin Uluslar arası Pazarlara Giriş Süreci." (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,1998),s. 46.

Söz konusu modeller birçok yönden ortak özelliğe sahip olmasına rağmen, önemli farklılıkların her bir aşamanın tamamlanması ile aşamaların sıralanmasında ortaya çıktığı görülmektedir.

UM ve IM Modelleri, davranışsal olarak dönüşümlü olarak kabul edilebilmektedir. Uluslararasılaşma sürecinin son şekli, iki nedene bağlanabilir.⁸

1. İşletme tarafından bilginin sağlanması, özellikle “deneysel bilgi”
2. Uluslararasılaşma üzerinde alınan kararlarla bağlantılı belirsizlik.

1.4. Çokuluslu Şirketlerin Uluslararasılaşma Yolları

Uluslararası işletmeler, yeni pazarları incelerken, bu pazarların sunduğu yeni imkanları değerlendirme kararı verebilirler. Bu kararın uygulanması belirli bir süreç gerektirecektir. Bu süreç aslında pazara giriş veya katılım yöntemi ile ilgili çalışmaları içermektedir. İşletmenin hedefini açıkça belirlemek kaydıyla dış pazara doğru giriş yöntemini bulabilir.

Uluslararası pazarlama faaliyetlerine tesadüfen veya zorlayıcı nedenlerle katılmış olan bir işletme, yeni seçenekler aramayacaktır. Buna karşılık, dış pazarlarda yeni müşteriler bulmak, satışlarını iç pazardan dış pazarlara kaydırmak isteyen işletme, yurtdışında satış büroları açabilir veya montaj yapabilir. Ancak, işletmenin sahip olduğu imkanlar göz önünde tutulmalıdır. Bu imkanlar, hem finansal açıdan hem de insan kaynağı açısından değerlendirilmelidir. Tüm bunların yanında işletme, üretmeyi ve satmayı düşündüğü mamulün türüne göre de ilgili giriş yollarından birini benimseme yoluna gidecektir.

Girilmesi düşünülen ülke pazarının kendi iç şartlarının yanı sıra o ülkenin çevresel dinamikleri de dikkate alınacaktır. Ülkedeki ; pazarı ve ülkeyi tanımlayacak şartlar ortaya koyulmaya çalışılır. Ancak, ülke ile ilgili temel faktör, ülkenin “politik riski”dir.

⁸ “ANDERSON Otto: On the Internationalization Process of Firms:A Critical Analysis, journal of Business Studies, (Second Quarter 1993), s. 35”.,M. Mithat Üner ve O.M. Karatepe, **Hizmet Pazarlaması Sorunlarına “Franchising” Çözümleri:** (Ankara 1997) s.188.

- Hukuki yapıya paralel olan ilgili mevzuat
- Pazar potansiyelinin belirginliği
- Rekabet durumu
- Politik çevre şartları
- Sosyal çevre şartları
- Dağıtım kanalının durumu
- Tüketici alışkanlıkları gibi.

Tablo 1: IM Modellerinin Uluslararasılaşma Aşamaları

Bilkey ve Tesar	Çavuşgil (1980)	Czinkota (1982)	Reid (1981)
1. Aşama: İşletme yönetimi ihracatla ilgilenmemektedir.	1. Aşama: Dahili Pazarlama; işletme sadece kendi ülke pazarında mallarında satmaktadır.	1. Aşama: Tamamıyla ilgisiz işletme	1. Aşama: İhracatın farkında olmamak; fırsat tanıma, ihtiyaç canlandırma yöntemi
2. Aşama: İşletme yönetimi sipariş alma isteğindedir. Ancak aktif ihracatın uygunluğunu araştırmak için çaba harcamamaktadır.	2. Aşama: İhracat öncesi: işletme bilgi temini çabasıdır ve ihracatın uygunluğunu değerlendirir.	2. Aşama: Kısmen ilgili işletme	2. Aşama: İhracat eğilimi: Motivasyon, davranış, inançlar ve ihracat beklentileri
3. Aşama: Yönetim aktif ihracatı faal olarak araştırmaktadır.	3. Aşama: Tecrübe cinsinden İhracat: İşletme psikolojik yakın bazı ülkelere ihracat yapar.	3. Aşama: Araştıran işletme	3. Aşama: İhracat denemesi: İhracat sayesinde elde edilen kişisel tecrübe
4. Aşama: İşletme Tecrübe temeline göre psikolojik olarak yakın ülkeye ihracat yapar.	4. Aşama: Aktif katılım: Daha fazla sayıda yeni ülkeye ihracat doğrudan ihracat satış hacmini artırır.	4. Aşama: Tecrübe eden işletme	4. Aşama: İhracatı değerlendirme: İhracat sonuçları
5. Aşama: İşletme tecrübeli ihracatçıdır.	5. Aşama: Yönetim sürekli olarak dahili ve yabancı pazarlar arasında sınırlı kaynakların nasıl dağıtılacağı kararını verir.	5. Aşama Tecrübeli küçük ihracatçı.	5. Aşama: İhracatın Onayı: İhracatın kabulü veya risk edilmesi
6. Aşama: İşletme psikolojik açıdan uzak ülkelere ihracatın uygunluğunu araştırır.		6. Aşama: Tecrübeli büyük ihracatçı	

Kaynak: Mithat Üner, Ayrıntı için bkz. ANDERSON Otto: "On the Internationalization Process of Firms: A Critical Analysis, journal of Business Studies, (Second Quarter 1993).

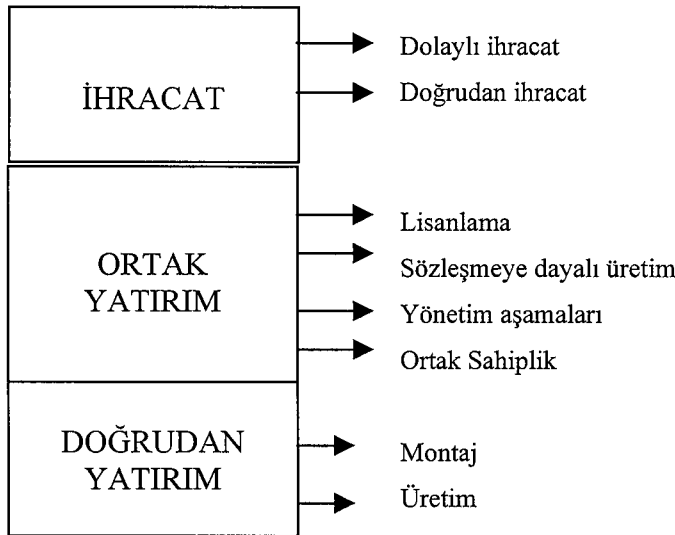
Çevresel faktörler, Terpstra, Sarathy ve Toyne, Walters tarafından 7 farklı grupta incelenmiştir.

1. Demografik faktörler
2. Eğitim durumu
3. Ekonomik durum
4. Politik – hukuki yapı
5. Kültürel – sosyal yapı
6. Endüstriyel faktörler
7. Teknolojik faktörler

Diğer yandan, pazara giriş alternatiflerinden biri seçilirken sadece bugünkü şartlar değerlemeye alınmamalı, aynı zamanda, gelecek için de bazı dinamikler dikkate alınmalıdır. Özellikle, gelişmekte olan ülke pazarlarının dinamiklerinin, çok daha yakından ve dikkatli analize ihtiyacı olacaktır.

İşletmelerin uluslararasılaşma yollarını Kotler, 3 ayrı kategoride incelemiştir.⁹

Şekil 2 : Şirketlerin Uluslararasılaşma Yolları

Kaynak : KOTLER Philip, ARMSTRONG Gary, "Principles of Marketing", Prentice Hall, Fifth Edition, 1991

⁹ Mithat Üner, a.g.e. s. 192.

Kotler tarafından uygulanan bu uluslararasılaşma yollarını, F.ROOT ise şöyle sınıflandırmıştır.¹⁰

* İhracat Alternatifiyle Pazara Giriş

- Dolaylı İhracat
- Dolaysız İhracat

** Anlaşma Yaparak Pazara Giriş

- Lisans anlaşması
- Teknik anlaşmalar
- Hizmet anlaşmaları
- Yönetim anlaşmaları
- Anahtar Teslimi anlaşmaları
- Üretim anlaşmaları
- Ortaklaşa üretim anlaşmaları
- Diğer yollar

*** Yatırım Yoluyla Pazara Giriş

- Sole Venture
- Joint Venture

Şirketler, bu yöntemlerden birini tercih ederek uluslararası pazarlara girmeye çalışırlar. Genel olarak da ilk aşama olarak ihracat ve lisans anlaşması yolunu seçerler. İhracatın, uluslararasılaşma sürecinin ilk aşaması olarak tercih edilmesi, pazar ve politik riskleri minimize etmesi, sabit sermaye yatırımı gerektirmemesi ve düşük başlangıç maliyetlerine konu olmasından kaynaklanmaktadır.

1.4.1. İhracat Alternatifiyle Pazara Giriş

Bazı şirketler uluslararası pazarlara sadece ihracat yoluyla girmeyi tercih ederler. Bu yöntem, dış pazarlara girmenin en kolay ve en az risk içeren yöntemi olarak belirtilir. Hatta bir işletme bir başka ülkeye hiç haberi olmadan da ihracat yapabilir. Aracı bir işletme, işletmenin mallarını satın alıp, yabancı pazara satabilir. Bu tür pasif ihracatta, işletme ihracat için hiçbir çaba göstermeyecektir. Halbuki, düzenli ihracat

---

¹⁰ Mithat Üner. a.g.e. s. 193.

yapmak isteyen işletmeler, ürünlerinde ve organizasyonlarında yenilikler, değişiklikler yapmak zorundadır. Bu değişiklikler işletmeleri ihracat yapmaktan alıkoyabilir. Ancak, dış pazara girmek isteyen ve risk almak istemeyen işletmelerin tercihi ihracat olmaktadır. Bunların yanı sıra, ihracat işlemleri, ülkelerin dış ticaret rejimi içinde gerçekleşir. Dolayısıyla yoğun bürokratik işlemleri de beraberinde getirir. Bu işlemlerin takibi ve gerçekleştirilmesi için işletmeler “dış ticaret” departmanı kurmak zorunda kalırlar.

Şirketlerin dış pazardaki başarısı ve kalıcılığı pazarlama karması elemanlarını yönlendirmedeki becerisine bağlı olacaktır.

Şirketin ihracat girişiminde aktif veya pasif olarak vasıflandırılmasında birçok etken vardır. Pasif ihracat davranışında, firmanın kısa süreli kar amaçları ağırlık kazanırken, aktif ihracat davranışında, uzun süreli büyüme ve pazar geliştirme amaçları ağırlık taşımaktadır. İhracat davranışlarının pasif veya aktif biçimde ortaya çıkmasına, yönetimin dış pazarlardaki risk ve algılama şekilleri, geçmiş deneyimleri etkili olmaktadır.¹¹

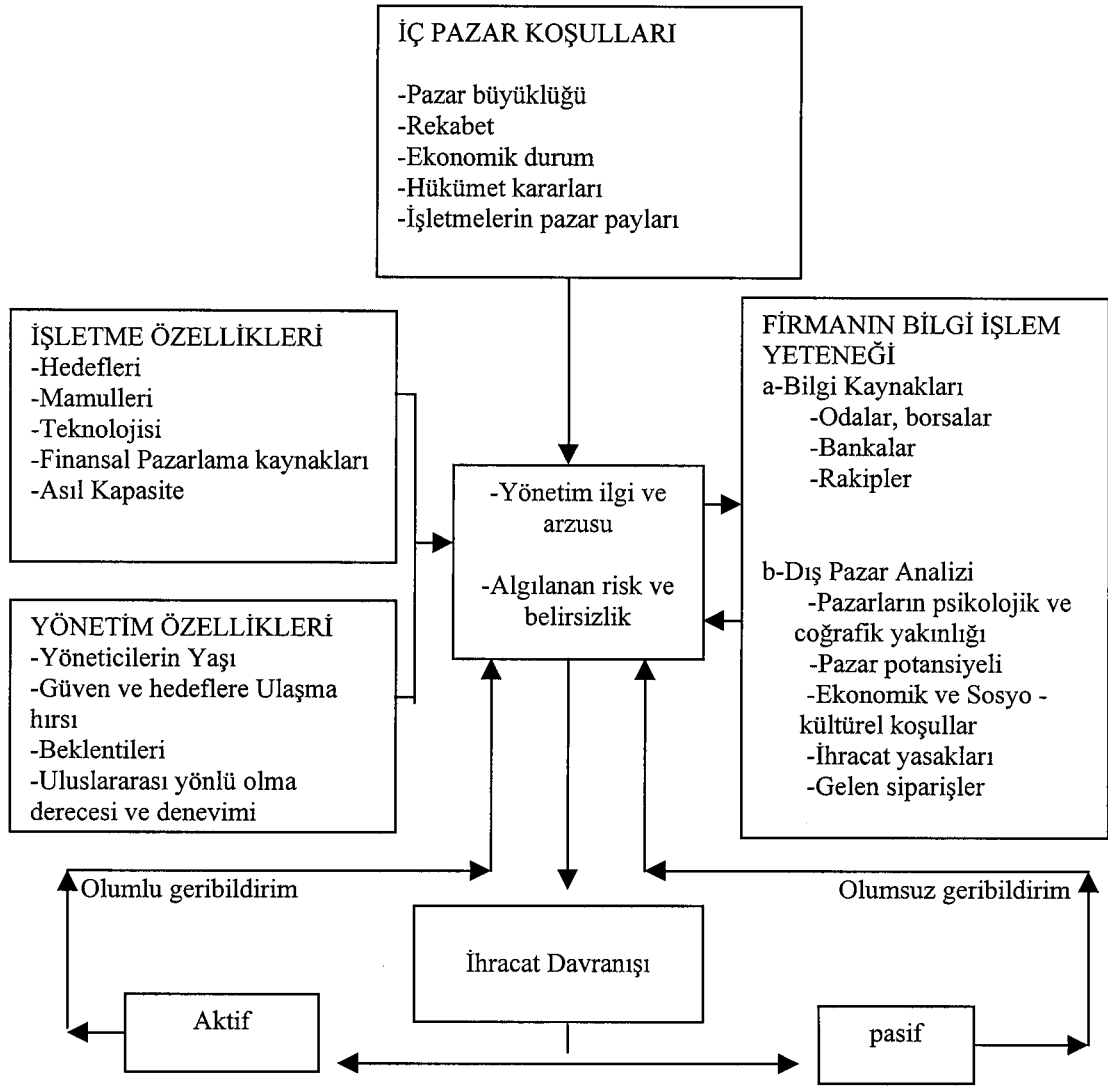
Dış pazarlardaki risk ve olanakların önemi ve algılanması, işletmenin bilgi işleme kapasitesi ve becerisi ile üst yönetimin bilgi toplama ve değerlendirme etkinlikleri için gerekli yatırımları harekete geçirme durumuna bağlı olmaktadır. İhracatı teşvik kurumları tarafından işletmelere parasız sağlanan bilgiler bile çoğu işletmelerce yeterince, hatta bazen hiç değerlendirilmemektedir. Bunun nedenleri arasında üst yönetimin ilgisizliği kadar, firmada bilgi işletme sürecinin oluşmaması da sayılabilir.¹²

Yurt içinde ürettiği mamulü dış pazarda ihracat yoluyla satan işletmenin önünde iki seçenek vardır. Bu seçenekler aşağıda kısaca ele alınacaktır.

¹¹ Mete Oktav, *İhracatın Geliştirilmiş ve Ortak Pazarlama Grupları*: TOBB Yayınları, No: 229, (Ankara 1992), s. 75.

¹² Mete Oktav. *a.g.e.*, s. 75.

Şekil 3: İşletme İhracat Davranışını Belirleyen Etmenler

Olumlu Geribildirim: İhracata devam kararı

Olumsuz Geribildirim: İhracattan vazgeçme kararı¹³

¹³ Alican KAVAS, "Firma İhracat Davranışını Etkileyen Faktörler ve İhracat Pazarlaması Yönetimi" Erciyes Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, 1984.

1.4.1.1. Dolaylı İhracat

Dış pazar fırsatlarını değerlendirme kararı vererek ihracata başlayan işletme, bağlı olduğu ülkeye ait aracı işletmeler aracılığıyla ihracatını gerçekleştirir. Dolayısıyla, dağıtım kanalının doğrudan ihracata göre daha uzun olduğu görülebilir. Bu dağıtım kanalındaki uzunluk, işletmenin, mamulün tanıtımı, dağıtımını gibi önemli konularda, karar yetkisi olma pozisyonunu bozabilir. Nitekim ihracatçı işletme, tüketiciyle karşı karşıya gelemediği için tüketici tahmin düzeyini bilemeyecektir. Bu unsur aslında üretici işletmenin bir dezavantaj noktasını oluşturur. İşletmeler zamanla tüketiciyle arasındaki ilişkiyi güçlendirecek düzenlemeler yapmak durumunda kalırlar. Eğer işletmeler hedef pazarda daha yoğun amaçlar taşıyorsa, farklı politikalar üretmek hatta pazara giriş şeklini değiştirmek durumunda kalacaklardır. Ancak, pazara ilk giriş şekli olarak işletmeler bu yöntemi kullanırlar. Çünkü, risk açısından, riski minimum olan yöntem, dolaylı ihracattır.

İhracatçı şirket, ihracat işlemlerini yapmak, yurt içi ve dışı aracı işletmelerle ilişkilerini yürütmek üzere “dış ticaret” departmanı kurma düşüncesine girebilir. “Dış Ticaret” departmanı kurması ile işletme, düzenli bir ihracat faaliyetine adım atmış gibi düşünülebilir.

Dolaylı ihracatta görülen araçlar, farklılıklar gösterebilir ve değişik isimlerle adlandırılabilirler. Bu farklılıklarına karşın, araçları kısaca inceleyecek olursak, yaptıkları işler nedeniyle farklı pozisyonları olmadığı görülür.¹⁴

1.4.1.1.1. Genel Ticaret Şirketleri

Özellikle, Japon ticareti hayatında büyük payı olan Sogo Shoshalar buna verilebilecek en iyi örneklerden biridir. Japonya'nın dış ticaretinin yaklaşık %50' si bu kuruluşlar tarafından gerçekleşir. Güney Kore, Tayvan, Brezilya ve Türkiye'de uygulama alanı bulmuşlardır. Japon Genel Ticaret Şirketleri (Sogo Shosha), ilk önce küçük ve orta ölçekli işletmelerin ithalat ve ihracat işlemlerini yürüten kuruluşlar olarak şekillenmişlerdir. Bu yapı küçük ve orta ölçekli işletmelerin, finansman ve insan kaynağı gibi sorunlarının çözümüne yardımcı olmuştur.

---

¹⁴ Mete Oktav, a.g.e. s. 78.

Japon Genel Ticaret Şirketleri, öncelikle hammaddenin ithal edilmesi gerektiği gerçeği nedeniyle, ithalat işlemlerinde de aracı olarak görev üstlenmişlerdir.

Zaman içinde Japon işletmelerinin sermaye problemlerini çözmeleri, pazarlama sorunlarını aşmaları “aracılık” işlevini aşmalarına sebep olmuştur. Bundan sonra, daha çok “uluslararasılaşma”ya yönelmişlerdir. Dışa açılma ülke için ve işletme için önemli bir politika olma özelliği olmuştur. Artan dış ticaret hacmi, yeni orta ölçekli şirketleri de uluslararası ticarete itmiştir.

1.4.1.1.2. Acenteler

Acente (Agent), ihracatçı firmaya kendi ülkesinde müşteriler temin eder ve satış üzerinden komisyon alır. Satış bölgesinde ayrıcalıklı bir temsilcilik hakkı vardır. Acentenin komisyon oranı iki taraf arasında çatışma olarak görülür.¹⁵

Acentenin yabancı ülkelerdeki müşterilerle ilgilenmesi, ihracatçı işletmeyi acenteye bağlayan bir unsur olarak dikkat çeker. Dolayısıyla, satışı henüz çok arttırmamış işletmeler için, bir dağıtım yolu olarak görülür. Gelişen ticaret hacmi ile ihracatçı işletme, yurtdışında kendi şirketini açabilir.

Politik açıdan güven vermeyen pazarlarda, riski daha aza indiren “acente” kullanılması yolu ile pazarda faaliyet göstermek, daha akıllıca olabilecektir. Bununla beraber acentenin yabancı pazarda daha aktif bir rol alması, pazarı daha iyi tanımaya neden olur. İhracatçı işletme ise pazara biraz daha uzak kalabilir.. İhracatçı işletme de Pazar ile ve özellikle müşteriyle yeterli ilişkiyi kurabilmelidir. Bu açıdan da bir dezavantaj göze çarpmaktadır. Bunların yanı sıra, acentelerinde seçimi önemlidir. Yeterli tutundurma çalışmalarını göstermeyen acentelerle karşılaşılabilir. Yahut, acente toplam satışları içinde, düşük bir seviyede kalan ihracatçı işletmenin mamullerinin pazarlanması için yeterli çabayı göstermeyebilir. Bu tür çatışma konularının olmaması için iyi bir araştırma yapmak gerekebilir.

¹⁵Mehmet Karafakıoğlu, **Uluslararası Pazarlama Yöntemi**: Dünya Yayınları, Ankara, 1984, s. 204.

1.4.1.1.3. Satış Büroları

Şirket, kendi faaliyet şubelerini hedef pazar seçtiği ülkede faaliyete geçirir. Bu büroların çalışma amacı, ülke pazarında dağıtım, tutundurma faaliyetlerini yürütmektir. Bu bürolar, üretici işletme ile pazardaki toptancı, perakendeci ve hatta tüketici ile yakın ilişki kurma yoluna giderler. Böylece, pazardaki her türlü değişimi veya tepkiyi, yakından ve anında alabilme özelliğine sahip olabilmektedir.

Farklı pazarlarda bu bürolar zamanla gelişen şartlar çerçevesinde, satış şirketleri gibi çalışabilirler. Bu aşamadan sonra şirket, üretici işletmeden farklı bir kimliğe kavuşarak ayrı ve bağımsız olabilir. Hatta bu işletme, yabancı sermayeli bir ortaklık dahi olabilir. Dolayısıyla, bu gelişmelere bağlı olarak işletme, üretici işletmelerden biraz daha bağımsız, biraz daha yönetimde esnekliğe sahip bir hale gelebilecektir.

1.4.1.1.4. İhracatçı Birlikleri

Genellikle, tarımsal ürünlerin ihracatında görülen bu tür birlikler, üyelerden meydana gelmektedir. Tek başına finansman ve pazarlama sıkıntısı çeken işletmeler, bu tür birliklere üye olarak bu tür sorunlardan kurtulma gayreti içinde olurlar. Bu kuruluşlar, üyelerin mallarını onlardan satın alıp, yurtdışına satabilecekleri gibi, komisyoncu gibi, üye ve yabancı müşteri arasında aracılık görevi de görebilirler. Taşıma ve ihracat ile ilgili diğer formaliteler de yine bunlar tarafından halledilebilir.¹⁶

1.4.1.1.5. Komisyoncular

Bu tip aracılar, müşteri adına hareket ederler. Satın alan kişi veya işletmeler üreticiyle karşılaşmazlar. Taşıma ve ihracat işlemleriyle ilgilenen komisyoncular, üreticinin işini çok kolaylaştırabilir.

Buna benzer fonksiyon gören tüccarlarda aracı olarak görev yapabilirler. Bu kişiler, mamulü üreticiden alırlar ve bedelini yurt içinde öderler. Bu ödeme şekliyle üretici için ödeme sıkıntısı olmayacaktır. Bu tür aracılar, taşıma ve diğer ihracat işlemlerini kendi adına yapabileceği gibi bu tür işlemlere karışmayıp, sadece mamul devriyle ilgilenebilirler.

---

¹⁶ Mehmet Karafakıoğlu, a.g.e., s. 201.

Tüccarların bir kısmı, ihracat yapılan ülkeden de olabilir. Bu tür tüccarlar genellikle yurtdışındaki kişi veya işletmeler için veya onların adına işlem yapma yetkisine sahip olurlar.

1.4.1.2. Doğrudan İhracat

Doğrudan ihracatta, yurt içindeki bir aracından faydalanılmaz. Üretilen veya ihracı düşünülen mamul veya hizmet, doğrudan dış pazara satılır.

Özellikle büyük işletmeler ihracatla ilgili tüm işlemleri kendileri yapmaktadırlar. Gerek pazar bulma, gerek dağıtım işlemlerini, işletmelerin, örgüt yapısı, içinde yürüttüğü görülür. Küçük veya orta ölçekli işletmelerin, bu tür ihracat yöntemlerinin getireceği şirket giderleri, yüz yüze satış için gerekli giderleri, pazarlama giderlerini karşılaması zor olacaktır. Bu açıdan düşünüldüğünde, doğrudan ihracatın daha çok büyük işletmelerce yapıldığı görülür. Ancak, bu tür ihracatın getireceği avantajlar düşünüldüğünde daha küçük ölçekli işletmeler içinde güdeleyici unsurların olduğu ortaya çıkar.

Bu tür ihracat yönteminde görülen araçları incelemeden önce, doğrudan ihracatın zayıf ve üstün yönlerini genel olarak aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz.¹⁷

1.4.1.2.1. Üstün Yönleri

a. Kontrol: İhracat pazarlamasına yönelik fiyat, dağıtım, tutundurma ve ürün geliştirme kararlarında kontrolü elinde tutmak isteyen işletme, doğrudan ihracat yöntemini benimseyebilir. Bu tür yöntemde işletme “pazar seçimi” ve “pazarlama stratejisi” geliştirme kararlarında bağımsızdır.

b. İletişim: İşletmenin, pazardan daha düzenli ve güvenilir bilgi akışını gerçekleştirmesini kolaylaştıracaktır. Bilgi akışının hızlı ve düzenli olması ise işletmenin ihracat pazarlaması kararlarına, hız ve doğruluk kazandıracak ve pazar fırsatlarını değerlendirmede üstünlük sağlayacaktır.

c. Deneyim Kazanma: İhracat işlemlerini kendi örgütüyle yapan işletmelerin, ilk elden bilgi ve deneyim kazanması özellikle ihracat know-how'unu elde etmek

¹⁷ Mehmet Karafakıoğlu, a.g.e. s. 206

yönünden bir üstünlük sağlayacaktır. İhracatta elde edilen bu deneyim ve öğrenme, işletmenin daha hızlı büyümesinde ve rekabetçi güç elde etmesinde faktör olacaktır.

d. Pazarda “Doğrudan Temsil: İşletme, doğrudan ticaret yönetiminde kendi temsilciliklerini kurabileceği gibi dış pazardaki “aracı kuruluşlar” yolu ile de o pazarda temsil edilebilir. İşletmenin kendi temsilciliklerini kurması maliyetli bir yöntemdir ve özellikle pazar olanaklarının sınırlı olduğu ülkelerde karlı olmayabilir. Doğrudan ihracat yöntemi içerisinde işletmenin, etkili “dış temsilcilikler ve / veya distribütörler” bulması her zaman kolay olmadığı gibi, satış miktarının küçük olduğu durumlarda etkili bir yöntem değildir.

İşletme üç nedenle “aracı / distribütör” yerine kendi dağıtım sistemini oluşturabilir.

- * Satışları arttırmak ve pazar payını genişletmek
- * Dış dağıtımda tam bir kontrol elde etmek
- * Aracı bulunmayan ülkelerde / zamanlarda ürünün dağıtımını gerçekleştirir.

1.4.1.2.2. Zayıf Yönleri

a. Maliyetin Yüksekliği: Sermaye ve işgücü gerektiren bu tür yönteme maliyetler yüksek olup, özellikle küçük ve orta ölçekli işletmeler yönünden dış pazarlara açılmada ve başarılı olmada büyük bir engel olabilmektedir.

b. Riskin Çokluğu: Dolaylı ihracat yönteminde pazar riski biraz daha yüksektir. İşletmenin bu yöntemi benimsemesi, çoğu zaman dış pazarlarda elde edilen başarı sonucunda geçerlilik kazanmak tabii dış pazarların karlılığını gören işletme yönetimi, zamanla kendi ihracat örgütünü ve dağıtım sistemini kurabilmektedir. İşletme doğrudan ihracatta, dağıtım işleminin yerine getirilmesinde, yurtdışı pazarda değişik aracı kuruluşlarla karşı karşıya kalabilir. Bunlar acente veya tüccar aracı şeklinde olabilir.

Doğrudan ihracattaki başlıca aracıları şöyle belirtebiliriz.¹⁸

1.4.1.2.3. Distribütörler

Doğrudan ihracat yönteminde görülen acenteler, ihracatçı işletmeye kendi ülkesinde pazar oluşturur, müşteri bulur ve bağlantı kurar. Zaman zamanda ihracatçı

¹⁸ M. Oktav, a.g.e., s. 83-84.

işletmenin mamullerini kendisi satın alıp satışını kendisi gerçekleştirebilir. İhracatçı firma bazı zamanlarda bu aracı kurumuna belirli bölgelerde ayrıcalıklı satış hakları da sağlayabilir.

Distribütör ve acente kullanımının asıl amacı, ucuz bir uluslararasılaşma yolu olmasıdır. Ucuz olmasının yanı sıra risk açısından da avantajlarının olduğu görülür ve pazara yeni giren ihracatçı işletmeler için ideal bir yol olduğu görülür. Politik ortamın belirsiz olduğu durumlarda, çalkantılar olan dış pazarlarda daha fazla görülen bir seçenek olarak görülür.

Dış pazarı fazla tanıma olanağı vermeyen bu yöntem bu özelliği ile hem dolaylı hem doğrudan ihracatın arasında bir yer alır.

1.4.1.2.4. Yurtdışı Satış Birimleri

Dış pazarlarda gerek dağıtım gerekse tutundurma çalışmalarını yürüten bu birimler, üretici ve dış pazardaki tüketici arasında iletişimi sağlarlar. İhracatçı işletmenin mamullerini acentelere, toptancılara iletirler.

Yurtdışı satış birimleri, pazarı yakından bilirler. Bu bilgi ve gerekli ihtiyaçları ana işletmeye iletirler. Dolayısıyla bilgi akışını da sağlamış olurlar.

Satış birimleri, ayrı bir yönetim veya bağımsız bir işletme halinde de benzer faaliyetlerini sürdürebilirler. Bu ayrı işletmeleri, ihracatçı işletme kurabileceği gibi yabancı hisse sahipleri de kurabilirler. Bunların yanında, ortaklıklarda görülen başka bir uygulama noktasıdır.

Satış birimlerine bağlı gezici satışçılar da mevcuttur. Bu kişiler sürekli gezerek işletme mamullerinin tanıtımı ve satışını yaparlar. Hem ilk elden bilgi alırlar, hem de sipariş alırlar.

1.4.1.2.5. İthalatçılar

İhracatçı, ürünleri doğrudan bir ithalatçıya da satabilir. İlgili risk ithalatçıya ait olmakla beraber karlılığı da ithalatçı firmaya aittir. Bu birimler genellikle yurt içi piyasada ihtisaslaşmış kısacası sadece ithalat, ihracat işlemleri ile ilgili çalışan anonim şirket ve benzeri özel kurumlardır.

1.4.2. Anlaşma Yaparak Pazara Giriş

Uluslararası pazarlarda, rekabete açık işletmeler veya da dış pazarlara girmenin avantajlarını yakalamak isteyen işletmelerin, tercih ettiği diğer bir yöntemde işletme mamul ve hizmetlerinin üretim ve satışının, yabancı işletmelerle ortaklık kurarak yapılmasıdır. Bu ortak girişimler ihracattan farklılık gösterir.

Özellikle teknolojik açıdan geri sayılabilecek ülkelere yapılan yatırımlarda üretimde verimliliği artırabilecek, etkinliği yükseltebilecek, rekabet etme düzeyini artırabilecek yeni teknolojilerin arandığı, talep edildiği görülür. Bu açıdan, uluslararasılaşma yolları denenirken, teknolojinin ve buna bağlı düşünülen işletim bilgisi olarak bilinen know-how temin edilir.

Özellikle, artan uluslararası rekabet içinde” gelişen veya gelişmekte olan ülkeler yeni teknolojilere büyük miktarda fon ayırmak durumunda kalırlar. Ortak yapılan girişlerin yanı sıra ortak teknolojik kullanımlarda göze batmaya başlamıştır. Özellikle, uluslararası pazardaki başarı, teknolojinin kullanımına bağlı olacaktır. Bu yüzden teknolojik ortaklık, iki farklı ülkenin, iki farklı işletmenin, ortak noktalarından biri olmalıdır. Teknolojik yenilikler, bir ülkeden diğerine iki yolla geçmektedir.

1. Lisans anlaşmaları yoluyla

- Marka
- Patent
- Teknik bilgi (know-how)
- Teknik danışmanlık

2. Özellikle, yabancı şirketler tarafından gerçekleştirilen ve doğrudan yatırımlar sayesinde, yatırım yapılan ülkeye yeniliğin, işletmeler tarafından getirilmesidir.

Ortak girişimleri 4 farklı yöntemle sınıflandırabiliriz.¹⁹

1.4.2.1. Lisans Anlaşması

Lisansı verenle lisansı alan arasında, bir lisansın verilmesi için yapılan sözleşmelerdir. Böylece lisansı veren ve lisans alan arasında, ticari bağ kurulmuş olur.

Lisans anlaşmaları, uluslararası pazarlara girmenin kolay yöntemlerindedir. Lisans anlaşması ile işletme, imalat yöntemi, ticari marka, patent, ticari sır veya know-how gibi saklı hakları kullanma yetkisine, belirli bir süre için sahip olur.

¹⁹ Rıdvan Karluk. **Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları**: İTO Yayınları, (İstanbul, 1983), s. 34.

Lisans anlaşmaları uluslararası pazarlara girme yöntemleri içinde, riski az olanlardan bir tanesidir. İşletme, mevcut risk sağlayacağı kar arasında bir korelasyon kurabilir. Ancak, işletme, her şekilde küçük bir risk alarak pazara girebilir.

Lisans anlaşmalarında anlaşma süresi bitiminde lisansı veren işletme, mevcut pazarda yeni bir rakip kazanmış olabilir. Lisans alan işletme, anlaşma sürecinde, zaten bildiği, tanıdığı pazarı daha iyi etüt etme imkanı bulur. Kullanılan teknoloji teknik bilgi ve pazar bilgisi ile birleşince, lisansı alan işletme için rekabet avantajı sağlar. Zaten anlaşma sürecinde de kontrol mekanizması lisansı alan işletme tarafındadır. Bu yüzden avantaj, taraf lisansı alan işletme tarafındadır. Ancak bu avantaj kadar, riskte lisans alan işletme tarafından ağırlık kazanır. Çünkü bu lisans hakkı için sermayesini ortaya koymuştur. Bununla beraber lisansı alan işletme,

- * Rekabet içinde avantaj sağlamak
- * Ürünlerine satış-pazarlama konusunda avantaj sağlama
- * Üretimde belirli bir teknoloji kalitesi ile standart getirme
- * Yeni pazarlara girme cesaretinin sağlanması
- * Araştırma-Geliştirme maliyetlerinden kurtulmak, gibi avantajlar sağlayacaktır.

Lisans anlaşmalarının avantajları;

- * Diğer yöntemlere göre daha kısıtlı bir sermaye ile faaliyetlere devam edilebilir.
- * Yabancı bir ülke pazarında faaliyette bulunma imkanının sağlanması
- * Araştırmalar için daha az bir fonla faaliyetlerinin yürütülmesi
- * Olumsuz olarak gelişen siyasi ve politik gelişmelerden daha az etkilenme

Lisans anlaşmalarının dezavantajları;

- * Pazarı lisans verdiği şirketle paylaşma zorunluluğu
- * Pazardaki kontrolü lisansı verdiği firmaya kaptırması
- * Araştırma-Geliştirme faaliyetlerini paylaşma zorunluluğu

1.4.2.2. Üretim Anlaşmaları

İmalat sözleşmesi lisansı veren ve alan arasında belirli prensipler dahilinde yapılan anlaşma maddelerini içerir. İşletme, malını üretmek için başka işletmelerle

(imalat yapan işletmeler) anlaşır. Lisansı alan işletme sadece pazarlama faaliyetiyle görevlendirilmiştir.

Dış ülkelerde yapılan imalat, özellikle, işçiliğin düşük ücretle gerçekleştiği, hammadde temininin zor olmadığı ülkelerde gerçekleşir. Özellikle , bu unsurlar az gelişmiş ülkelerde gerçekleşir. Ancak, anlaşma dahilinde imalatı gerçekleştirmekle yükümlü işletme için önemli sorunlar vardır. Bunlar;

1. Yeterli teknolojinin sağlanamaması
2. Standardizasyonunun oluşturulamaması.

Özellikle, kalite açısından belirli bir standardın tutturulması, markalama açısından kaçınılmaz bir şart olarak düşünülür. Gerek globalleşen dünya ticareti, gerekse iki ülke anlaşmasının yoğunlaşması, varolan engellerin kaldırılması, mevzuatların yoğunlaştırılması ile bu tür ticari ilişkiler artış göstermektedir.

1.4.2.3. Yönetim Anlaşmaları

Yönetim anlaşmaları, iki farklı ülkenin işletmeleri arasında, daha ağırlıklı olma şartıyla “hizmet” sağlar. Yerli işletme “ürün” yerine “yönetim hizmeti” ihraç eder. İhracatçı, sadece yönetim bilgisini ve mantığını temin eder. İlgili sermaye hareketleri ve yatırım fonksiyonları karşı tarafça sağlanır.

Böylece işletmenin, yabancı pazara girerken son derece küçük bir risk almasını gerektirir. Ancak ilerleyen aşamalarda, ortaklık boyutunda ilerleme olursa, risk oranı da artış gösterecektir.

1.4.2.4. Ortak Üretim Anlaşmaları

Ortak sahiplik ve işletme, yabancı yatırımcı işletme ile ortak mülkiyeti ve kontrolü paylaşma politikasındadır. Bu paylaşım farklı şekillere olabilir. Yabancı işletme, yerli işletmeyi veya büyük bir hissesini satın alma arzusunda olabilir veya ayrı bir işletme kurmak isteyebilir.

Ortaklık kurma isteği ekonomik sebeplerden kaynaklanabilir. Ancak, asıl olan sebep politik sebeplerdir.

Ülke mevzuatının sağladığı avantajlar, mevcut hükümetin uygulamaları, yabancı sermayeye, yatırımcıya bakış açısı yabancı işletmeyi ortaklığa iter. Böyle bir paylaşım ile riskinde azaldığı kabul edilir.

Yukarıda sıralanan “ortak girişim” yöntemleri farklı ülke işletmelerini ve pazarlarını entegre etme yönünde önemli adımlardır.

Ortak girişimler, özellikle “anahtar teslim” projelerinde göze çarpar. Uluslararası boyut taşıyan büyük miktar tutan yatırımlarda ortak girişimler göze çarpar. Örneğin, doğalgaz, petrol arama ve büyük ölçekli taahhüt işlerinde ortak girişimler ağırlık kazanmaktadır.

1.4.2.5. Ortak Girişimin Avantaj ve Dezavantajları

Avantajları ;

- * Faaliyetlerin düşük düzeyde politik risk içermesi
- * %100 yabancı sermayenin girişine izin verilmeyen ülkelerde faaliyette bulunulması
- * Yerli ülkenin finansal yapısından faydalanılması
- * Yerli firmanın kaynaklarını ve yeteneklerini Joint Venture için bir girdi olarak kullanılabilir.
- * Yerli firmanın yerli kamu kuruluşları ile olan ilişkilerinden faydalanmak
- * Yerli firma sayesinde ülke pazar şartlarına kolay uyum sağlanması

Dezavantajları ;

- * Ortak girişim sırasında yerli ve yabancı ülke arasında doğabilecek farklı nedenli problemler
- * Yabancı ülke pazarının analizinin güçlüğü
- * Yapılan anlaşmalar çerçevesinde yerli pazarda kendine rakip yaratılması
- * Yerli ortağın yanlış seçilmesi halinde pazarın kaybedilmesi
- * Denetim zaaflığı görülmesi
- * Yerel ortakların genel politikayla çalışan arzuları çokuluslu şirketlerin istemediği bir durumdur.²⁰

²⁰ “Harrigon Rudie Kathryn, Joint Ventures and Global Strategies: Colombia Journal of World Business, C. XIX. S. 2 (Temmuz 1984), s.7-13.” Faruk Yılmaz, “Türkiye ve Dünya’da Dış Ticaret: Sermaye Şirketleri” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Gazi Üni.SBE.,1998.).s.17.

1.4.3. Yatırım Yoluyla Pazara Giriş

İşletme pazardan uzun vadede kalıcı ve büyük oranda fayda umuyorsa, beklentilere cevap verebilecek bir pazar yapısı görüyorsa o ülke pazarına doğrudan (direkt) yatırım yapabilir. İhracat yaparak veya lisans anlaşması gibi anlaşmalarla ülke pazarını tanıyan işletme, son aşamada dış üretimi gerçekleştirmek isteyecektir. Şirket “daha düşük maliyet” (işçilik, hammadde) ve “yatırım avantajları” ile doğrudan yatırıma yönelir.

İşletme %100 mülkiyete sahip olacak yeni bir yatırım ile dış ülkede yine yönetim ve kontrol gücüne sahip olur. Doğrudan yatırım faaliyetleri yeni bir yatırım veya mevcut bir işletmeye sahip olunması olarak düşünülebilir.

Doğrudan yatırım kapsamında yatırım yapan işletme, personelini dahil, mevcut teknolojisini ve yönetim tekniklerini de beraberinde yatırıma katar. Özellikle, işgücünün düşük maliyeti, uluslararası işletmeler için önemli bir cazibe noktasını oluşturur. Düşük düzeyde işgücü maliyetleri yabancı yatırımcı için çekici bir rol oynar. Bunun için yabancı yatırımcı özellikle işgücü maliyetlerinin düşük olduğu sektörlerle yatırımı tercih eder. Türkiye’de işgücü maliyetinin düşük olduğu ülkelere biridir. Örneğin saat ücreti Almanya’da 25 \$, Japonya’ da 19 \$, Meksika’ da 2.4 \$ iken Türkiye’de 1.44 \$ olarak 1994 rakamlarına yansımıştır. Özellikle tekstildeki işgücü maliyeti 0.97 \$’ a kadar düşmüştür.²¹

Ev sahibi ülke hükümeti yabancı yatırımcı işletmeye farklı alanlarda (vergi kolaylığı, yatırım indirimi, personel transferi vb.) kolaylıklar sunarak bazı avantajlar sağlar. Böylece ülke;

- Yeni teknoloji transferi
- İstihdam yaratılması
- Yatırımın artırılması
- Üretimin artırılması

gibi ülke ekonomisine faydalar sağlar. Bu faydaların yanı sıra ev sahibi ülke hükümetinin işe müdahale etmesi pazarın küçülmesi gibi riskleri de üstlenmek zorunda kalır.

²¹ Galip Gülmez, “Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Politik Faktörler”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara 1999) s. 42..

Doğrudan yatırımların başlıca nedenlerini şu şekilde sıralayabiliriz.²²

Kaynak Açısından:

- * Üretim maliyetini düşürmek
- * Ulaşım maliyetini düşürmek (taşıma, sigorta ve gümrük tarifeleri)
- * Gerekli hammaddenin temini
- * Ülke dışında düşük maliyetli montaj olanağı
- * Üretim kaynaklarını çeşitlendirmek

Talep Açısından:

- * Yeni pazarlara açılmak ve pazarı çeşitlendirmek
- * İhracat kanallarının tarife ve kotalarla kapatılmış olması
- * Mal veya hizmet oluşturarak yerel bir işletmeye dönüştürmek
- * Yatırım yapılan ülkedeki, satın alma anlayışı (yabancı ürünlere olan tepki)
- * Yerel bir işletme gibi görünüp, yerel işgücü, vergi, vs. gibi unsurlardan yararlanabilme olanağına sahip olması.

İhracat anlaşma yaparak pazara giren ve bilgi, tecrübesini belirli seviyelere çıkarmayı başararak, uluslararası pazarla daha kapsamlı şekilde bütünleşmek isteyen işletmeler Joint Venture (Ortak Girişim) gibi diğer bir alternatifte başvurabilir.²³ Yatırım yoluyla pazara giriş stratejisinin diğer bir yolu da Sole Venture (100/100 Sahiplik) adıyla anılan ve mevcut bir işletmeyi tamamen ele geçirmek veya yeniden kurmak anlamına gelen yoldur.

Her iki strateji de, ihracat ve anlaşma yoluyla pazara giriş stratejisinden daha yoğun bir riske sahiptir. Ülkeye yapılan doğrudan yatırım, ekonomik, yasal ve özellikle politik riskle karşı karşıyadır. Bu yüzden, yapılan çalışmada bu tür yatırımlar analize değerlidir. Bu iki strateji aşağıda daha ayrıntılı olarak incelenecektir.

1.4.3.1. Joint Venture

Ortak girişim, iki veya daha fazla sayıda işletmenin, bir üretim yapmak veya bir ticari faaliyeti gerçekleştirmek için, ortaya üçüncü bir işletme çıkarma yoluyla yapılan

²² Yonca Acar, “Çokuluslu İşletmelerin Yatırım Kararlarını Etkileyen Çevresel Faktörler ve Ülke Riski”: (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İst.Üni.S.B.E.1993), s. 125-128.

²³ M. Üner, a.g.e., s. 461.

anlaşmalardır. Bu anlaşma ile ortaya çıkan yeni işletme, ayrı bir kimlikle faaliyet gösterecektir. Görüldüğü üzere, uluslararası ticarete, işletmeler iki farklı ülkeye ait olarak, ortak girişimin tarafları olabilirler. Yurtdışına doğrudan yatırım yapan bir işletmenin ortağı, yatırım yapılan ülke hükümeti veya hükümetin bir kuruluşu olabileceği gibi özel teşebbüslerde olabilir. Bu teşebbüsün sayısı ikiden fazla da olabilir.

Son yıllarda az gelişmiş ülkelere yapılan yatırımlar artış göstermektedir. Ancak, riskin oranının yüksek olması dolayısıyla, işletmeler 100 mülkiyete sahip olmak isteseler bile, ortak yatırıma girmek durumunda kalırlar. Hükümetlerin bu yönde gösterdiği tepkiler veya uyguladığı politikalarla ortak yatırımı teşvik ederler. Böylece yatırım yapılan ülkeye girişimin yabancı ortağı tarafından teknoloji, yönetim bilgisi ve becerisi, yetişmiş işgücü, sermaye gibi faktörler girmeye başlar. Bunların yanında, yatırım yapılan ülkeyi ekonomik, siyasi ve sosyal açıdan tanımak içinde yerli bir ortak, işletmeye avantaj sağlayacaktır. Bu avantaj çok farklı alanlarda olabilir. Örneğin, yatırımın yabancı işletmelere yasak olduğu sektörlerde, yerli bir ortak ile girilebilir. Bu ortaklık, hükümetle veya bölgesel yönetim-gruplar ile ilişkilerde avantaj sağlayacaktır. Ülkedeki mevcut yabancı sermaye düşmanlığı da, bu yöntemle kırılabilir.

Az gelişmiş ülkelerdeki Joint Venture yatırımcıları, daha riskli olarak düşünülür. Riskin fazla olduğu %50' den az bir payla Joint Venture ortağı olmak tercih edilirken, gelişmiş ülkelerde, %50'nin üzerinde bir payla Joint Venture ortağı olmak yoluna gidilebilir.²⁴ Dolayısıyla riskin artışı ile ülkenin gelişmişlik düzeyi arasında ters bir ilişki görülebilir. Buna göre yapılan bir çalışmada: Aşağıda yer alan tablo2'de görülebilecek üç unsur da riskin dağılımı açısından bir anlam taşımaktadır. Az gelişmiş ülkelerdeki yatırımlarda, %57'lik bir oran, devletin yasalarından faydalanmayı ifade eder. Özellikle az gelişmiş ülkelerdeki maden ve büyük çaplı imalat yatırımları, Joint Venture şeklinde gerçekleşmiş olması, yatırım yapan yabancı işletmenin devletle olan iyi ilişkisini ifade eder.²⁵

²⁴ İnan Özalp, **Çokuluslu İşletmelerin Az Gelişmiş Ülkelerdeki, Joint Venture Stratejileri: Uluslararası İletmecilik**, Anadolu Üni., İ.İ.B.F. Yayınları No: 105, (Eskişehir, 1996), s. 12-13.

²⁵ Yeşim Pazarbaşı, "Türkiye'de Ortak Girişimlerin Ekonomik Analizi": (Anadolu Üniversitesi S.B.E., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,Eskişehir, 1990), s. 15.

Tablo 2 : Joint Venture Oluşturma Gerekçeleri

	Gelişmiş Ülke (%)	Az Gelişmiş Ülke (%)
*Devletin Yasalarından Yararlanma	17	57
*Tecrübe İhtiyacı	64	38
*Vasıf ve Vasıflara Duyulan İhtiyaç	19	5
	100	100

Kaynak: Paul W.BEAMISH: "The Characteristics of Joint Ventures in Developed and Developing Countries", Columbia Journal of World Business, (1985)

1.4.3.2. Sole Venture

Yatırım yoluyla pazara girmenin diğer bir yolu da doğrudan %100 sermayesi yabancı bir şirkete ait olarak yapılan yatırımlardır. Özellikle gelişmiş ülkelere yapılan yatırımlarda bu yatırım şekli görülmektedir. Ülke riskinin düşük olduğu düşünüldüğünde, yatırımcı ülke, karlı gördüğü sektöre doğrudan yatırımı gerçekleştirebilir. Bu yatırım 2 türlü olabilir; Yeni bir şirket olabilir, mevcut bir şirket ele geçirilebilir.

Politik risk açısından düşünüldüğünde %100 sermayeli yatırımlar riskin kısmen dağılmadığı yatırımlardır. Politik açıdan olduğu kadar piyasadan oluşabilecek ekonomik riskleri de, bünyesinde son derece fazla barındırmaktadır. Bu nedenle genellikle politik, ekonomik ve sosyal açıdan riskin düşük olduğu pazarlarda, bu tür yatırımları ağırlıklı olarak görebiliriz.²⁶

2. POLİTİK RİSK

2.1. Politik Risk Tanımı

Uluslararası yatırım kararlarında şirketler, kendisine ait faktörlerin yanı sıra, dış ülkenin çevresel faktörünü de incelemek zorundadır. Aynı zamanda, bu faktörlerle de

²⁶ M. Üner. a.g.e., s. 460.

yakından ilişki içinde olmak durumundadır. Dolayısıyla, yatırım yapılan ülkenin çevresel şartlarından doğan riskler, işletme tarafından belirlenmek ve çözülmek zorundadır. Ancak, her ülkenin kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan farklı bilinmezler olabileceği gibi, uluslararası ölçümlere konu olacak bazı riskler de mevcuttur.

Uluslararası yatırımlarda, risk ile yatırım yapılan ülkenin uzaklığı arasında bir ilişki kurulabilir. Denizaşırı yatırımlarda mesafe arttıkça, belirsizlik ortamlardan kaynaklanan çeşitli risklerinde arttığı gözlemlenebilir. Bunun kaynağında ev sahibi ülkenin, kendi bölgesinden daha fazla etkilendiği varsayımı ile o bölgeden uzaklaştıkça farklı sosyo-kültürel unsurlarla karşılaşacağı düşünülmüştür.

Franklin R. Root “Uluslararası işletme hareketlerinde kar veya maddi varlıkların kaybına sebep olan yabancı veya kendi ülkesinde savaş, ihtilal, askeri darbe, kamulaştırma, vergilendirme, döviz sınırlamaları ve ithalat sınırlamaları gibi farklı politik olayların olabilirliği”²⁷ olarak tanımlamaktadır. Ülke riski hesaplamaları sırasında ülkede uygulanan veya var olan her türlü sosyal ve politik uygulamaların yanı sıra mevcut yasal düzenlemelerin ve tabii ki ekonomik faktörler dikkate alınır. Uluslararası risk ölçümünde şu risk unsurları incelenir.

1. Ekonomik Riskler
2. Ülke Riski
3. Hükümranlılık Riski
4. Sosyal Risk
5. Siyasal Risk²⁸

Ayrıca, yasal riskler içinde sayabileceğimiz vergiye dayalı riskler de mevcuttur. Para transferini kısıtlayan veya mülkiyet hakkını sınırlayan düzenlemeler olabileceği düşünülmelidir. Bunların yanı sıra ülkeye özgü düzenlemelerin de varlığı bu risk unsurlarının sayısını artıracaktır.

Uluslararası girişimlerin çoğalmasıyla birlikte yapılan yatırımlarda ve alınan buna bağlı kararlarda, politik faktörler, önemi artarak ortaya çıkmaktadır. Yatırım kararlarının en doğru bir şekilde verilebilmesi için politik faktörlerin iyi incelenmesi

²⁷ “Franklin R. Root, *Analyzing Political Risk in International Business: Multinational Enterprises in Transition*, (Darwin Press, 1972), s. 354”. Galip Gülmez, “Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Politik Faktörler”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, SBF. Ankara 1998) s. 18-20

²⁸ Ege Genç İşadamları Derneği, *Türkiye Dünya’nın neresinde 1999 Raporu*, s. 133.

gerekmektedir. Çünkü, politik etmenlerin hepsi bütün uluslararası yatırımlar veya işletmeler için aynı oranda risk içermeyebilirler.

Yatırım yapılan ülkedeki siyasi iktidar bazı işletmeler için yüksek risk olarak değerlendirilirken, diğer bazı işletmeler için risk unsurunu içermeyebilir.

Politik riskin özellikle az gelişmiş, bağımsızlığını yeni elde etmiş ülkelerde daha yoğun olduğu dikkati çeker. Bu üçüncü dünya ülkeleri oldukça yoğun konularla çevrilmiş bir ekonomik yapıları mevcuttur. Dolayısıyla politik risk özellikle yatırım yapan ülke tarafından bilinmektedir yahut da araştırılmaktadır. Yatırım yapılan ülkenin şartları içinde bazen politik risk unsurları diğer unsurlarla iç içe durumdadır. Özellikle yasal düzenlemelerin getirdiği yükümlülükler de politik riskler içerisinde yer bulabilir. Kısıtlayıcı bir politik yapının bulunması her ne kadar yasal riskler olarak düşünülse de aslında politik risk unsurları olarak değerlendirilebilir.

Politik risk kavramı, içerdiği kavramların zenginliği nedeniyle değişik şekillerde tanımlanmıştır. Biz burada birkaç genel tanımlı vermenin yararlı olacağı kanısındayız.

. Robock ve Simmonds ise “Özel teşebbüsün kar ve diğer hedeflerini etkileyecek, ülkenin ekonomik iş çevresi içinde şiddetli değişikliklere neden olacak politik otorite (baskı-kuvvet) ile ilgili olasılıktır.”

Daha sonra genişleteceğimiz 4 temel faktör üzerinde durmuşlardır.²⁹ Bunlar;

1. İstikrarsızlık

Özellikle ekonomik piyasalarda ve finansal alanda görülebilecek değişiklikler ve dalgalanmaları içermektedir.

2. Şüphe

Tahmin yapabilmemenin güç olduğu değişiklikler yatırımcı üzerinde şüphe yaratabilir.

3. Politik Güçler

Geniş topluluklara etki edebilecek, etkisi altında harekete yönlendirebilecek otorite ve gücün varlığı.

²⁹ M. Mithat Üner. **Politic Risk of Turkey**: Working Paper, University of Wisconsin, Graduate School of Business, (U.S., 1995), s. 24.

4. Rekabet

Özel teşebbüsün kar ve diğer hedeflerini etkileyebilecek veya etkileme ihtimali bulunacak rekabet ortamı.

2.2. Politik Risk Çeşitleri

Uluslararası şirketler yeni bir pazarda doğabilecek riskleri değerlendirdiğinde farklı ortamlarla karşı karşıya kalabilir. Bu ortamları içerdiği riskin farklı alanlarla ayrıldığı görülmüştür.

Politik risk diğer risk çeşitlerinden farklılık gösterir. Politik açıdan kayıp doğurabilecek gelişmeler olabileceği gibi hiç şüphesiz kazanç getirecek gelişmeler de meydana gelebilir. Bu gelişmelerin nitelikleri ve etkileme alanı politik riskin sınıflandırılmasına neden olmuştur. Bunun dışında unutulmaması gereken bir husus da, bir işletme için politik risk içeren gelişmelerin bir başka işletme için risk içermemesidir.

Politik risk yaratacak olayların niteliğine göre iki farklı risk den bahsedilebilir.

1. Makro Risk
2. Mikro Risk

Her iki risk türü de toplumsal ve iktidara bağlı olarak gelişen olayları içerir.

2.2.1. Makro Risk

Beklenmedik ve siyasi olarak şekillenmiş durum değişiklikleri, bütün yabancı girişimlere yöneldiği zaman ortaya çıkan risk makro risktir. Politik çevrede meydana gelen riskler belirli bir alanı veya sektörü değil, bütün ilgili yabancı yatırımları etkilemesi söz konusudur. Ülkede meydana gelen politik kargaşa, toplumsal olaylar ve bunun gibi yabancı yatırımcıyı etkileyebilecek birçok unsur söz konusudur.³⁰

Makro risk içeren olaylar ülke çapında etki yaratabilecek çok geniş çaplı olayları ifade eder. Özellikle, ülkede yabancı yatırımın ağırlıklı olduğu sektörlerde, yahut stratejik önem arz eden sektörlerde, risk olasılığının artması söz konusu olabilir. Siyasi değişiklikler bütün yabancı yatırımları etkileyecektir. Değişen siyasi ortam ile yabancı

³⁰ “Stefan H. Robock, a.g.e., s. 9”. Erdem Doğruel, “1980-1995 Dönemi Yabancı Sermaye Yatırımları” Türkiye Uygulamaları, (Gazi Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Ankara 1998), s. 44.

sermayenin hakim olduğu alanların etkisini azaltmak için baskılar görülebilir. Yerel politik güçler, politik gruplar bu yatırımları hedef olarak görebilirler.

1969'da Amerikan şirketi olan "International Basic Economy" nin malı olan Arjantin'deki birçok süpermarket, Başkan Nixon'un özel temsilcisinin bu ülkeye yaptığı ziyaret sırasında bombalanmıştır. Başka bir örnek, 1959-60'da Küba'da Castro hükümeti tarafından özel teşebbüsün ele geçirilmesiyle yine makro bir politik risk olarak değerlendirilebilecek ortam doğmuştur. Ortadoğu'da çeşitli Arap ülkeleri, 1955'den itibaren İsrail'e karşı olan boykota katılmadılar. İsrail'de şubesi olan ve ticari isimlerini kullanan bu işletmelerin ülkeleri boykota, 1967' deki savaşa kadar katılmadılar. Uzun vadeli lisans anlaşmaları veya teknik yardımı içeren anlaşmalar devam etti. Ancak, 1967'deki savaştan sonra İsrail'e olan Arap ülkeleri boykotu sıklık kazanmıştır. Görüldüğü üzere makro risk kaynağı açısından içsel ve dışsal olarak değerlendirilebilir. Bunların bir kısmı toplumsal olaylarla ilgili olabilir.

Tablo 3 : Makro Politik Riskin İçeriği³¹

Toplumsal İlişkili	Yönetimle İlişkili
<p style="text-align: center;">* İçsel</p> <ul style="list-style-type: none"> - İhtilal - İç savaş - Sosyal çatışmalar - Etnik kargaşa - Terörizm - Ülke çapındaki grevler protesto ve boykotlar - Toplumun görüşlerindeki değişiklikler - Birlik, dernek, sendika faaliyetleri <p style="text-align: center;">* Dışsal</p> <ul style="list-style-type: none"> - Savaş - Uluslararası terör - Dünya kamu oyu - Yatırımı engelleme baskısı 	<p style="text-align: center;">* İçsel</p> <ul style="list-style-type: none"> - Kamulaştırma - Transfer sınırlamaları - Liderlik çatışmaları - Radikal rejim değişikliği - Yüksek enflasyon - İlgili rasyoların yüksek olması - Bürokrasi <p style="text-align: center;">* Dışsal</p> <ul style="list-style-type: none"> - Nükleer savaş - - Konvansiyonel savaş - Sınır çatışmaları - Müttefik değişimi - Ambargolar - Yüksek dış borç - Uluslararası ve ekonomik kararsızlık

³¹ Erdem Doğruel, a.g.e. s. 49,

2.2.2. Mikro Risk

Çevresel politik değişiklik ekonominin belirli bir bölümü, belirli bir sektörü veya seçilmiş bir girişimi etkileme niteliğine olursa bu politik risk, mikro risk olarak değerlendirilir.³²

Mikro risk, makro riske göre daha normal bir değişimi ifade eder. Bu “normal”lik mikro riskin daha yaygın ve ılımlı olmasından kaynaklanır. Ancak belirli faaliyet alanlarında yoğunlaştığı için de mikro risk daha etkili faaliyetleri kapsar. Ani ve sert politik değişiklikleri yaşayan ülkede, uluslararası yöneticiler, faaliyet alanının çeşidine göre aynı ülkede farklı etkilenmelere maruz kalabilirler. Sektörel açıdan veya bölgesel açıdan farklılık görülebilir. Aynı zamanda bu sektörler için belirli zaman dilimleri de mikro risk açısından farklılık gösterir.

Mikro riskin tespit edilmesi için politik ortamı anlamak, kaynaklarını belirlemek yetmeyebilir. Bundan başka politik ortamı sürekli değerlendirme yaparak analiz yapmak gerekir.

Geçmiş yıllarda son derece popüler olan altyapı projeleri, hem yabancı yatırımcılar, hem de ev sahibi ülke tarafından ilgi görmüşlerdir. İlerleyen zamanda “milli güvenlik” açısından önem arz eden yatırımlar ile kalkınma yolunda önemli görülen alt yapı yatırımları hükümet programlarında devlet yatırımı olarak düşünülmüştür. Yabancı yatırımcılar bu alanda genişleyememişlerdir. Doğal olarak bu alanlarda politik risk yüksek oranlarda olmuştur. Yine petrol ve maden kaynakları ile ilgili yatırımlarda da “ülke insanının faydalanması gerektiği” düşüncesiyle yüksek bir politik risk söz konusudur.

İlaç sanayi birçok ülkede yetersizlikler nedeniyle yabancı sermaye tarafından kurulmuştur. Bu yatırımlara çok sıcak bakılmışken, yerli sanayiinin kurulması ile yabancı yatırımlar siyasi bir tehdit olarak düşünülmüş ve bu yatırımlar üzerinde baskılar artmıştır.

Riski etkileyebilecek bir faktör de ülkenin kapasitesidir. Gelişen bir ülkede yabancı yatırım hoş karşılanabilir. Çünkü bu girişimler ülkede olmayan veya yeterli olmayan sermayeyi, yönetim bilgisini, teknik yeterliliği ülkeye sokar. Zamanla ülkede biriken sermayeyle birlikte kazanılan yönetsel beceriler ve teknolojik yenilikler görülmeye başlanabilir. Bu aşamadan sonra rakip olan yabancı işletmeyi elimine etmek

---

³² Erdem Doğruel, a.g.e. s. 51.

için siyasi baskı grupları ile baskılar artar. Mikro risk de, aynı makro risk gibi çerçevesi “içsel-dışsal ve toplumsal ilişkili – yönetimle ilgili” olmak üzere tablolaştırılabilir.

Tablo 4: Mikro Politik Riskin İçeriği

Toplumsal İlişkili	Yönetimle İlişkili
<p style="text-align: center;">* İçsel</p> <ul style="list-style-type: none"> - Seçici terör - Seçici grev - Seçici protesto - Firmanın ulusal boykotu <p style="text-align: center;">*Dışsal</p> <ul style="list-style-type: none"> - Uluslararası aktif gruplar - Yabancı işletmelerin rekabeti - Seçici uluslararası terörizm - Firmanın uluslararası boykotu 	<p style="text-align: center;">* İçsel</p> <ul style="list-style-type: none"> - Seçici bir kamulaştırma - Seçici bir devletleştirme - Ortak yatırım baskısı - Olağanüstü vergiler - Yasalar - Sanayi düzeni - Anlaşmaların bozulması - Yerli sanayiinin rekabet içinde sübvansede edilmesi - Fiyat kontrolü <p style="text-align: center;">* Dışsal</p> <ul style="list-style-type: none"> - İki ülke arasındaki diplomatik gerginlik - İki taraflı ticaret anlaşmaları - Çok taraflı ticaret anlaşmaları - İhracat-İthalat sınırlamaları - Yabancı bir hükümetle birleşme

Kaynak: SİMON J.,a.g.e. s.67.

2.3. Politik Riskin Kaynakları

- Rekabet halindeki politik akımlar (Milliyetçilik,Sosyalizm,Komünizm)
- Sosyal kargaşa, karışıklık ve huzursuzluk
- Politik bağımsızlığın tehdit edilmesi
- Askeri çatışmalar, iç isyanlar ve terörizm
- Etkin rol oynayan iş gruplarını ilgilendiren kazanılmış haklar
- Politik birlikler
- Politik belirsizlikler
- Politik kesintiler

Yatırım yapılan ülkede oluşturulan politikalar ülkede uygulama alanı bulduğu her konuda kendini gösterir. Bu yüzden askeri kargaşa, çatışma gibi sebeplerin dışında asıl kaynak ülkedeki politik eğilimlerdir.

Demokratik parlamenter sistemde yönetilen ülkelerde, ekonomik hayatın daha düzenli ve planlı olduğu görülebilir. Ülkedeki rejim doğal olarak ekonomiye de yansımaktır ve bu unsur da, içinde bazı belirsizlikler meydana getirecektir. Bu belirsizlik ülkeye yapılan direkt yatırımlarda hemen kendini gösterecektir. Yönetim şekli kadar, güçlü ideolojilerde yabancı yatırımcı tarafından dikkate alınacaktır.

2.3.1. İç Faktörler

Bu faktörlerin ışığında, politik risk kavramı içinde ilgili ülke içi politik etmenleri şöyle belirtebiliriz.³³

1. Ülkedeki yönetim şekli
2. Hükümet ve muhalefetin güç dengesi
3. Hükümetin istikrarı
4. Parlamento dışı baskı gruplarının güçleri
5. Yasal düzenlemeler

2.3.1.1. Ülkedeki Yönetim Şekli

Ülkedeki yönetim şekli açısından bakıldığında dünyada “demokratik sistem” in geçerli olduğu söylenebilir. Ancak, özellikle belirli ideolojilere dayalı olan yönetim felsefeleri de mevcuttur. Ancak, bu tür baskıcı olabilecek yönetim şekilleri dahi olsa, şahsi lidere, parlamento dışı yönetime dayalı, iç kargaşaya açık farklı isimlendirilecek sistemlere göre, demokratik sistem iş dünyası için daha caziptir. Sosyalizm gibi, Milliyetçilik gibi, Kökten dincilik gibi akımlar da parlamenter sistemlerde uygulama alanları bulabilir. Yasal düzenlemeler bunları iktidara içeriğe de sahip olabilirler. Ülke içinde de sosyal çalkantı yaratabilecek bu ideolojik yönetim anlayışı, yabancı yatırımcı için olumsuz faktörleri de beraberinde getirebilir.

---

³³ Yonca ACAR:“Çokuluslu İşletmelerin Yatırım Kararlarını Etkileyen Çevresel Faktörler ve Ülke Riski”(Yayınlanmamış Doktora Tezi,İstanbul Üni.1994),s.205.

2.3.1.2. Hükümet ve Muhalefetin Güç Dengesi

Yabancı yatırımcı, yatırımı gerçekleştireceği ülkedeki siyasi istikrarı yakından inceleyecektir. Ülkedeki siyasi ortam, bürokrasinin devamlılığı, iş dünyası ilişkileri özellikle hükümetlerin istikrarına bağlı olarak gelişir. Sistem içinde hükümetin uyguladığı politikaları gücü ile paralellik taşıyacaktır. Hükümetlerin devamlılığı, kadroların yeterliliğine, plan ve programlardaki başarısına, kamuoyundaki imajına ve yatırım gücüne bağlı olarak sağlanacaktır.

Siyasi sistemin bir parçası olan muhalefet partilerinin sahip olduğu güç ve yatırım kuvveti dikkate alınır. Uluslararası yatırımcılar iktidardaki parti kadar, muhalefetteki partilerinde görüş ve planlarını yakından takip ederler. Böylece ilerde olabilecek olumsuz bir gelişmeyi, belirsizlikten kurtarabilirler. Ülkedeki muhalefetin gücü doğrultusunda iktidardaki partiyi yeni hükümeti etkileyebilirler.

2.3.1.3. Hükümetin İstikrarı

İktidardaki siyasi partilerin devamlılığı yatırımcı için önemli bir faktördür. Yatırım yapan işletme hiç değilse 5-10 yılı kapsayan bir vade de belirli iktisadi politikaların ve uygulamaların devamlılığı isteyecektir. Yatırımcı işletme, ülkedeki muhatap değişikliğine iyi gözle bakmayacaktır.

2.3.1.4. Parlamento Dışı Baskı Gruplarının Güçleri

Ülkede etkin bir güç konumunda olan muhalefet veya iktidar dışında bazı baskı grupları da mevcuttur. Bunlara sendika iyi bir örnek teşkil eder. Çalışma hayatının önemli bir parçası olarak düşünülen sendikalar, güçlü bir baskı grubu veya iyi bir muhalefet ortağı konumuna gelebilir.

Ülkede işveren sanayi kuruluşları veya dernekleri de önemli güç odaklarındandır. Çalışma hayatının bir cephesini temsil eden işveren dernek veya ilgili kuruluşları da politik ortamda dikkate alınabilecek güç merkezlerindedir.

Tablo 5: Ülke Riskini Etkileyen İç Politik Faktörler³⁴

İç politik faktörler
A) Siyasi Sistem
1. Politik Gücü
2. İstikrar ve Değişim Gücü
B) Hükümetin Politik Gücü
1. Felsefesi
2. Politikası
3. Kişisel Yetenek ve Yatırım Gücü
a. Bilgili ve Yetenekli Kişileri Sayısı
b. Karar Alınmasında İstek, Yetenek ve Gücü
4. Planları Uygulamadaki Gücü
C) Muhalefet Gruplarının Politik Gücü
1. Bu Grupların Kuvveti ve Gücü
a. İstikrarsızlık Yaratacak Anlaşmazlığın Çıkma Olasılığı
2. Güçlü Olan Muhalefet Gruplarının Felsefesi
D) Hükümet Sistemi
1. Verimlilik
2. Bürokrasi
3. Esneklik
4. İnsiyatif ve Yaptırım Gücü

2.3.2. Dış Politik Faktörler

- Dış ülkelerde meydana gelen ancak yansımalarını yatırım yapılan ülkede görebileceğimiz işçi, köylü veya öğrenci birlikleri.

- Çok taraflı veya iki taraflı anlaşmalar gereğince ülkenin taahhüt ettiği ve yükümlülük altına girdiği durumlar.

- Hükümetler üssü durumunda olan siyasi ve ekonomik toplulukların “şart” olarak ortaya getirdiği faktörler, (Birleşmiş Milletler veya AB gibi)

- Silahlı çatışmaya girmeye hazır veya bu tür gelişmeleri desteklemeye hazır yabancı hükümetler

- Ülkede meydana gelebilecek savaş, iç isyan gibi kargaşa yaratacak ortamlarda, yatırımcı işletmenin mal ve ilgili bedellerin transferinin engellenmesi gibi bir risk ortaya çıkabilecektir.

- Ekonomik sebepleri de kapsayan başka nedenlerle “kamulaştırma” gibi müdahalelerle veya “ödemelerin durdurulması, geciktirilmesi” yoluyla yatırımcı yabancı işletmeyi engelleyebilecek kararlar alınabilir. Tüm bunların yanında ülkenin iç

³⁴ Yonca ACAR: a.g.e.s.205

dinamikleri, iç özellikler nedeniyle tahmin etmekte zorlanılan gelişmeler meydana gelebilir.

- Ülkeler politik veya ekonomik sebeplerle bazı ülkelerle ticaret yapmayabilir veya mevcut dış transferlerini en az seviyeye indirebilirler. Hatta “Ambargo” kapsamında hukuki dayanağı da olan düzenlemelere gidebilirler. Bazen de uluslararası kuruluşlara bağlı ülkeleri kapsayan ambargolar olabilir. Ülke kendi inisiyatifi dışında olsa bile bu tür kuruluşlara bağlı olduğu takdirde alınan kararlara uyma zorunluluğu vardır. Bu tür durumlarda da uluslararası yatırımcı işletmeler olumsuz yönde etkilenebilirler.³⁵

2.3.3. Yasal Faktörler

Ülkelerin hukuk sistemlerinin farklı olmasından kaynaklanan hukuki engeller de politik riskin bir alt unsuru olarak düşünülebilir. Genellikle ülkelerin kendine özgü kültürel ve sosyal yapılarından doğan ve evrensel özellikleri de kapsayan hukuki yapıları mevcuttur. Bu hukuki yapı kendi topraklarında her türlü kişi ve kuruluş için aynı şekilde geçerlidir. Dolayısıyla yabancı yatırımcı da o ülkenin hukuki sistemine aksi bir düzenleme olmadığı müddetçe uymak durumundadır.

Yatırım yapan ülke diğer yandan da ait olduğu ülkenin hukuki yapısına uymak zorundadır. Uluslararası yatırım yapan işletmeler kendi hukuki düzenlemelerle uyumlu bir şekilde çalışırlar.

Kalkınmış ülkeler benzer özellikler göstermelerinden dolayı problemlere karşı ortak çözümler bulabilmişlerdir. Örneğin ABD, Almanya, Fransa gibi ülkelerde, yabancı yatırımcıya bir kısıtlama nispeten uygulanmaz.

Bazı ülkelerde ise stratejik önem taşıyan bazı sektörler dışında kısıtlama yoktur. Özellikle savunma sanayii, medya, ulaşım, telekomünikasyon gibi sektörler yabancı yatırımcı için kısıtlamanın olduğu sektörlerdir.

Hukuki kısıtlamaların bir unsuru da “vergi” konusunda karşımıza çıkmaktadır. Gerçekte, yapıya paralel olarak “vergi” mevzuatlarında da ülkeden ülkeye farklılıklar mevcuttur. Ülkelerin bazılarında yüksek vergi uygulamaları, bazılarında ise düşük vergi düzenlemeleri görülebilir. Hatta sektörden sektöre farklılık dikkati çekebilmektedir. Ülkenin kendi sanayisinin gelişmişlik düzeyine göre bu vergi düzenlemeleri ayarlanır.

³⁵ Galip Gülmez, a.g.e.s.78.

Dolayısıyla yatırım yapan işletme, ürünü ile ilgili vergi yasalarını yakından incelemekle yükümlü olur. Çünkü bazı sektörlerde, yatırımı artırmak amacıyla teşvikler görülebilir. Yatırım indirimi, vergi indirimi, masraf gösterme gibi benzer uygulamalarla yatırım o sektör içinde teşvik edilebilir.

Yatırım yapılan ülke yasaları, dış yatırımcıya karşı bazı sektörlerini de korumaya alabilir. Bu taktirde benzer avantajlar yerli işletme için uygulanabilir. Özellikle; gelişmekte olan sektörler için bu söz konusu olabilir. Ülke yasaları, yabancı yatırımcının monopol bir piyasa yaratmasını engelleyecek düzeyde sınırlayıcı da olabilir. Bu aşamada yabancı yatırımcı yeni bir risk ile karşılaşmış olmaktadır.

Gelişen teknoloji ile bir çok ülkede hem ihracat, hem de ithalatı söz konusu olan ürünlere belirli bir standart koymaya başlamışlardır. Hatta bu sınırlama, ürünlerin taşıma şekline, taşıma vasıtasına kadar ilerlemiştir. Tüketiciyi koruma kanunları, tüketici birlikleri veya derneklerinin özellikle gelişmiş ülkelerde baskı gücü olan özelliği kazanması ile daha yaygın olarak uygulanmaya başlanmıştır.

Ürüne bir standart getirilmesiyle birlikte ürünün ambalajlanması, etiketlenmesi, kontrol edilmesi, garanti kapsamının genişletilmesi gibi konularda da standardizasyon sağlanmaya çalışılmıştır.

2.4. Politik Risk' in Analiz Yöntemleri

Politik Risk' in belirlenmesi aşamasındaki çalışmalar, özellikle son 20-25 yılda hızlanmaya başlamıştır. Uluslararası yatırıma ağırlık vermiş işletmelerin bir kısmı “politik risk” ölçen indekslerden faydalanırken bir kısım işletmeler kendi kadrolarını kurarak yatırımın doğruluğunu “gidip gitmeme” kararını kendi analizleriyle yapmaktadırlar. Özellikle politik ortamın ülke içindeki seyrini analiz eden çalışmalar, işletmelerin rağbet ettiği bilgilere sahip olmasını sağlar.

Uluslararası işletmeler politik risk analizi için dört çeşit analiz yöntemi kullanırlar;³⁶

- * Grand Tour
- * Old Hand
- * Delphi Tekniği
- * Quantative Method

³⁶ Franklin Root, **Analyzing Political Risk in International Business: Multinational Enterprises**, 1995, s.32

Bu yöntemlerde önemli olan, politik ortamı analiz etmek için, ülkeye egemen olan birliklerin kişisel ve objektif olmak üzere bir karma olarak denenmesi gerekir. Bütün bu yöntemler yatırım kararı verecek yeni görüş açıları kazandıracak, doğru karar için mevcut durumu ortaya çıkarır.³⁷

2.4.1. Grand Tour

Bu analiz yaklaşımı, yatırım yapacak veya yatırım kararı verecek ekiplerin veya kişilerin yatırım yapılacak ülkeyi ziyaret etmeleri ile başlar. Bu ziyaret sırasında “pazar araştırması” önemli bir ağırlık kazanır. Ülkenin pazarı ürün yönünden incelenir. Pazar yapısı, derinlemesine analiz edilir. Buna ek olarak “hükümet yetkilileri” ile görüşmeler yapılır. Yatırım, Joint Venture şekliyle gerçekleşecekse ilgili ortak ile görüşmeler gerçekleştirilir. Bu ziyaret ile pazarın analizi, istenilmeyen durumları yüzeysel olarak, çok derinlemesine inilmeden yapılır. Bununla beraber, pek çok uluslararası yatırım yapan işletme beklenmedik, hesaplanmamış durumlarla karşı karşıya kalarak deneyim kazanmışlardır.

2.4.2. Old Hand

Bu analiz yöntemi, uzman bir kişinin görüşleri veya dışardan bir danışmanın görüşlerini dikkate alır. Bu kişiler genelde eğitimciler, diplomat, yerel politikacılar veya işletme çalışanlarıdır. Yönetime sunulan rapor sonucu karar verilir. Bu yaklaşımda, politik risk çalışması yapan grubun dışında kalan düşünce ve görüşlere de yer verilir. Bu iki düşünce arasında ilişki kurulur. Politik boyutun anlaşılabilirliğini tamamlamak için bu yapılmalıdır.

Ayrıca, ülkedeki yeni düzenleme olasılığı, politik güçlerin rekabetinin yoğunluğu, mevcut liderin kişiliği, hedefleri bütün bu çalışmalarda yer alır. Ancak, verilen raporlar veya dışardan alınabilecek olan tavsiyelerin niteliği veya kalitesi ilgili raporları hazırlayanların tecrübesine, kalitesine bağlı olacaktır.

2.4.3. Delphi Tekniği

---

³⁷ “R.J. Rummel ve David A. Heanen, How Multinationals Anlyze Political Risk: Harward Business Review, (Jan-Feb., 1978), s. 68”. Faruk Yılmaz, “Türkiye’de ve Dünyada Dış Ticaret: Sermaye Şirketleri”(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üni.SBE.Ankara 1997) s.43-44.

Bu teknik verilen bir problem hakkında bir grup uzmanın bağımsız, tarafsız yorumlarını, ölçümlerini sistematik olarak değerlendirilmesini içerir. İlgili görüşlerin istatistiksel bir dağılıma göre sonuçlandırılması üzerine kurulur.

Süreç içerisinde birkaç kez problem tekrarlanır. Bireysel görüşlerden çok oluşturulan grubun düşüncesi önemlidir. Bu düşünce, problem hakkındaki bireysel görüşlerden daha farklıdır ve gerçeğe daha yakındır.

İlk önce, yatırım kararı verecek kişi veya grup, ülkenin politik kararını etkileyecek bazı seçici faktörleri tanımlamaya gayret eder.

Farklı politik faktörlerin sınıflandırılmasının yapılması gerekir. Örneğin ordunun durumu ve büyüklüğü, hükümet yapısı, politik gruplar gibi, ülkedeki bu tür faktörlerin ağırlığı ve derecelenmesi gibi işlemler yapılır. Bunlar sonuçlandıktan sonra ilgili bilgiler toplanır ve değişken olan liste sıraya konur ve kontrolü yapılır.

Son olarak, politik risk göstergeleri ve ölçümlerinin hepsini içine alan liste kesinlik kazanmış olur. Bu yöntem bütün ülkeler için yapılır ve ülkeleri yüksek, orta düşük risk gruplandırma yapılır. Bu oluşturulan listeler ayrıntılı ve tam olarak yapılırsa politik riskin belirlenmesi açısından önemli olur. Bilgili profesyonel uzmanların iyi zamanlama ile yaptıkları çalışmalar doğru görüşü yansıtır. Bireysel görüşlerin birleştirilmesi de uygun bir davranış olarak düşünülebilir.

Bunlarla beraber en ufak bir faktörün gözden kaçması, tekniğin hatalı bir sonuç vermesine neden olabilir. Bu açıdan oluşturulan listenin önemi büyüktür.

2.4.4. Niceliksel Yöntem

Politik riskin belirlenmesi açısından bir çok işletme tanımlayıcı yöntemlere ek olarak niceliksel yöntemde kullanılabilir. Özellikle gelişen bilgisayar programları yardımıyla bu kullanılabilir bir yöntem haline gelmiştir. Ölçülebilen tanımlayıcı faktörler nicel hale dönüştürülerek matematiksel ilişkiler ve gelişimi incelenir. Uzmanların yorumları ile doğru bilgiler programa katılarak analiz yapılır.

Genelde finansal riskin belirlenmesinde kullanılan bu yöntem, politik risk belirlenmesi açısından ölçülebilir politik faktörlerin değerlendirilmesini ifade eder.

Kullanılan analizlerden biri de “diskriminant analizi” dir. Bu analizde ülkeler borç yükümlülüğünü yerine getirebilen ve yerine getiremeyen olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Bu analizde her ülkenin bu iki gruptan birine dahil oldukları

varsayılmaktadır. Genel olarak analizde amaç; ülkelerin ekonomik performansını yansıtan geçmiş dönemlere ait istatistikî değerleri kullanarak bu ülkelerin gelecekteki borç erteleme veya ertelememe durumlarını ortaya çıkarmaktadır.

Niceliksel açıdan yapılan analizlerde, tanımlayıcı özelliklerin matematiksel açıdan kullanılabilmesi için bu özelliklerin sayısal olarak ifadesi gerekir. Bu da “puanlama” yapılarak sağlanır. Riski oluşturan değişkenler ve bunların ağırlıkları belirlenir. Bulunan puanlara göre risk derecesi hakkında bir sonuç oluşturulur. Her faktör için bir puan belirlenir ve bu faktörün ağırlığı ile çarpılarak puanlamalar ortaya çıkar. Bunların toplamı risk puanını belirler. Bu yöntemle, istatistiksel açıdan karşılaştırma ve sıralama yapmak daha doğru sonuçlar verebilecektir. Ancak, sadece geçen yılların veri olarak kullanılması politik risk açısından çok doğru kararı vermez. Bu yüzden niceliksel yöntemlerin kullanılması kadar diğer yöntemlerinde dikkate alınması önemlidir.³⁸

2.5. Politik Riskin Ölçümü

Bugün politik riskin ölçümünde çeşitli uluslar arası kuruluşlarca yapılan çalışmalar söz konusudur. Bu çalışmalarda değişik kriterler yer almaktadır. Bunlardan bir tanesi ikinci bölümde Türkiye'nin politik riskinin ölçümü başlığı altında ayrıntılı bir şekilde inceleneceğinden, burada analizlere ilişkin açıklamalarımızı genel çerçevede incelemekle yetineceğiz.

Politik risk uluslararası yatırımın bir gerçeğidir. Yatırıma ulusal grupların göstereceği tepki ve bu tepkinin yansımaları riskin ağırlığını belirler.

Ülkede yönetimin şekli değişikliğe uğrayabilir veya lider değişebilir ancak, sistem aynı kalabilir. Yahut siyasi lider değişmeden ve sistem aynı kalarak ülke politikalarında keskin değişiklikler de olabilir.

Küba'daki rejim değişikliği yönetim değişikliğine iyi bir örnektir. Bununla beraber, farklı rejimlerde farklı uygulamalar görülebilir.

Politik risk yaratabilecek olan milli refah kavramına bir örnek de toprak reformu için dünyanın bir çok ülkesinde oluşan baskıdır.³⁹

³⁸ Faruk Yılmaz, a.g.e. s. 38.

³⁹ Faruk Yılmaz, a.g.e. s. 41.

“İran’da Şah rejiminin hiç beklenmeyen yıkılışı ile politik risk, Amerikan iş hayatına girmiştir ve buna ilaveten Nikaragua ve Kuzey Kore’de sağlam hükümetlerin devrilmesi ile komşular kuvvetlenmiştir. Bu örnekler daha da artırılabilir. Buna bağlı olarak bağımsız politik risk danışmanları ülkelerin politik riski üzerinde çalışmalar yaparlar ve özetlerini müşterilerine yardım için sağlarlar. Ölçüm yapan kuruluşları şöyle inceleyebiliriz.

- * “Economist Intelligence Unit” (EIU)
- * “International Country Risk Guide” (ICRG)
- * “Business Environment Risk Information” (BERI)’ dir.

EIU’ya göre ülkeler 100 puana kadar puanlamaya tabi tutulur. Buna göre

A →	0-20	Puan	en çok riskli
B →	21-40	Puan	
C →	41-55	Puan	▼
D →	56-75	Puan	▲
E →	76-100	Puan	en az riskli

Bu puanlar aynı zamanda belirli bir risk düzeyini temsil eder.

- Dış borç gibi orta vadede ödünç para verme gibi riskleri içeren “medium” kategorisi için en fazla 45 puandır. Bu puandan sonra riskin yüksekliğinden söz edilir.

- Politik risk açısından 40 puanın aşılması, ekonomi yönetimi gibi, hükümet istikrarı ve politikaları gibi faktörlerin negatif yönde olduğunu gösterir.

- Kısa vadeli ticari riski en iyi döviz rezervleri temsil eder. Maksimum puan 15’dir.

“The International Country Risk Guide, İngiltere’de “International Communications Ltd.” in yayınladığı bir indekstir. ICRG, karma bir risk belirler. Bu karma içinde faktörlerin %50’si politik değişkenlerden meydana gelmektedir. Geçmişte olanlardan farklı olarak ekonomik beklentilerin üzerinde durur. Buna ilave olarak hükümet yapısına veya bozukluğunu içeren faktörleri ele alır.” Ekonomik, finansal ve politik risk için kendine özgü oranları ilave olarak karma risk içinde bir oran belirler.

Finansal risk oranı, döviz kontrolünün kaybı ve ihmalinden doğan kayıpları, ilgili olasılıkları kapsar.

“Ekonomik risk, enflasyon ve borçlanma maliyeti gibi hesapları ihtiva eder.”

Politik risk için maksimum 100, finansal ve ekonomik risk için ise 50 puan belirlenmiştir. Karma risk için ise 85-100 arası en az riski temsil eder. Buna göre;

70-84.5	düşük risk
60-69.5	orta risk
50-59.5	orta-yüksek risk
0-49.5	yüksek risk

BERI S.A. ise bir politik risk indeksidir. Yılda iki kez incelenir ve toplam 48 ülkeyi inceleme alanı olarak seçmiştir.

“Brezilya’yı göz önünde tutabiliriz. EIU’ya göre Brezilya 55 puan ile C kategorisinde yer almıştır. Ekonomi 100 Milyon \$ borç ile mücadele ederken, enflasyon yıllık %250 civarındadır ve ekonomi oldukça karanlık görünmektedir. ICRG, 62 ile ortak riski gösterirken, 129 ülke içerisinde 54. sırada Brezilya’yı göstermiştir. Politik risk 100 üzerinden 67, finansal risk 50 üzerinden 34 ve yine ekonomik risk 50 üzerinden 23’ür. (1997 rakamları ile)”Türkiye’de ise politik risk 52.3, finansal risk 41’dir.

“Meksika yatırım yapılabilirliği açısından Brezilya’dan daha iyidir ve beklentiler olumlu yöndedir. Başkan Carlos Salinas, yabancı rekabete ülkeyi açmak için iddialı planlar hazırlamıştır ve Amerika Birleşik Devletleri ile serbest ticaret anlaşması yapmıştır. Ancak petrol fiyatlarındaki istikrarsızlık, üretici olan Meksika’da girdi azalmasına bu da ülkeye duyulan güvende bir eksikliğe neden olmuştur. EIU, Meksika’nın puanını 50 olarak belirlemiştir. Bir önceki indekste 45 olan puan, borçlanmanın artması ile yükselmiştir. Yeni risk düzeyi artmıştır. ICRG’ye göre risk puanı 70.5 ve sıralamada 32. sırada yer almıştır. Bu da düşük riskin ifadesidir. Politik risk puanı 71, finansal risk 41 ve ekonomik risk 28’dir.”

“Endonezya ve Tayland gibi Asya’nın gelişen güçlü ekonomileri için EIU, Tayland için 25 puan ve B kategorisindedir. ICRG de ise 68 risk puanı ile 40. sırada yer almıştır. Politik risk puanı 57, finansal risk 42 ve ekonomik risk 37’dir. Endonezya, ICRG’de 68 risk puanı ile orta risk seviyesindedir. Politik risk puanı 57, finansal risk 44 ve ekonomik risk 35.5’dir.”

“Doğu Avrupa’da Macaristan EIU’ya göre 55 puan ile C sınıfında yer almıştır. Politik risk puanı 68, finansal risk 32, ekonomik risk 24’dür.”

Bütün bunlara ilave olarak, politik çevresel ortamı inceleyen bir başka indeks de “Political System Stability Index” (PSSI) dir. Dört yılda bir yapılan çalışmalarda ülke göstergelerinin sıralanışının sayısal ölçümü geliştirilmiştir. Ülkenin dıştan ve içerden kaynaklanan analizlerin içeriğinde, ülkenin politik açıdan uygunluğunun bir işletme açısından değerlemesi yapılır. Bununla birlikte politik risk tahminlemesine önemli bir faktörde katılır. Bu faktör de belirli bir periyodun dışında yatırım süreci içinde oluşabilecek radikal değişikliklerdir. Bu tür indeks çalışmalarının faydaları pek tabii ki vardır ancak tek başlarına yeterli gelmeyecektir. Karar aşamasında ülkedeki mevcut politik bilgilere sahip olmak gerekir. Politik riskin analizindeki amaç, bilgi girişinin sağlanması, bilgilerin değerlendirilmesi ve biriktirilmesi ile sınırlı değildir. Bunlara ilave olarak ülkeye yönelik özel çalışmalara ihtiyaç vardır.

Yukarıda dar kapsamda incelenen örneklerde görüldüğü gibi, politik riskin ölçümünde çok değişik analiz yöntemleri ve kriterler kullanılmaktadır. Türkiye ile ilgili açıklamalarımızın yer aldığı ikinci bölümde, bir başka uluslar arası “Ülke riski ölçen kuruluşlar”dan olan Institutional Investor şirketinin analizine daha ayrıntılı bir şekilde yer verileceğinden şimdilik bu kısımda risk ölçümüne ilişkin açıklamalarımızı genel bir çerçevede vermekle yetineceğiz.

2.6. Politik Riskin Minimizasyonu

Belirli bir projeler için uluslararası yatırıma veya ülkeye gidip gitmeme kararı verebilmek için politik risk tahminlemesi, can alıcı bir özellik taşır. Politik risk yatırım kararında veya karar değişikliğinde işletmeye rehber olabilir. Politik riskin etkisini minimize etmek için faaliyetin önemi ve karakteri ortaya konmalıdır.

Ulusal yöneticiler, kendi ülkelerinin dışında, ülkesinden farklı ve radikal sistemlerde bile çalışmak durumundadırlar. Sistematik olarak değerlendirme için politik çevre iyi şekilde analiz edilmelidir.⁴⁰

Bu analiz eksikliği ülkeye yapılacak yatırımın çekingenliğini artırır. Bu sebepten yatırımdan doğan politik risk unsurlarını bilmek, politik riskin minimize edilmesi açısından önemlidir. Buna göre;

---

⁴⁰ Erdem Doğruel, a.g.e. s.49

2.6.1. Yatırım Garantisinin Kullanımı: Çokuluslu şirketler yatırımın garanti programı içinde politik riske rağmen bazı sigorta tipleri teklif ederler. Bu sigortalar, ülkenin coğrafi durumuna yatırımın çeşidine göre çeşitlenir. Bir çok uluslararası işletme politik riski düşük veya orta-düşük seviyesinde görünen yatırımları garanti altına alır.

2.6.2. Yatırımın Zamanlaması ve Giriş Yöntemi: Yatırıma beklenen, politik değişiklik yaratacak olaylar nedeniyle ara verilebilir veya ertelenebilir. Bazı yatırımlarda ise yerli bir işletme ile ortak girişim yapılarak, tamamen sahiplik özelliği değişebilir. Ancak genelde uluslararası işletmeler yerli bir ortakla iş yapmaktan kaçınırlar. Ancak hükümetlerin desteği, karın dağıtımını ile ilgili avantajlar yeni bir yerli ortağı tercih etmeye sebep olacaktır.

2.6.3. Yatırımcı Faaliyetlerin Değiştirilmesi: İşletme yardımcı faaliyetlerini değiştirerek risk düşürebilir. Politik riskten yara alma olasılığı farklı faaliyet tiplerinden kaynaklanabilir. Uluslararası yatırımlar genelde yatırım özelliği gereği bir çok yöne sahiptir ve politik riskin düşün olduğu alanlarda, işletme amaçlarına ulaşabileceği, yerel hükümetin destekleyebileceği alanlarda faaliyette bulunulabilir. "ITT, Peru'da telefon faaliyetleri üzerine çalışırken, son zamanlarda yönetim, otel işletmeciliği girişimlerinde bulunarak genişlemiştir.

2.6.4. Ulusal Üretim Ağı Stratejisi: Ülkeler ihracatın artması ve yaygınlaşması için öncelik tanırırlar. Üretimin toplam süreci içinde bazı bölümlerde riskin minimize edilmesi için ürünle ilgili üretim ağında ihtisas yaparlar. Yerel hükümetler, kurulan yatırımın uluslararası rekabet edebilirliğini ve ülkenin döviz kazancını kontrol ve takip ederler.

2.6.5. Personel Stratejisi : Uluslararası işletme içinde, yüksek bir politik riske sahip olarak, karın maksimize edilmesi mümkün değildir. Bu yüzden işletmeler araştırma ve geliştirme faaliyetlerini yüksek bir politik riske rağmen belli bir kalıba oturtmak isterler. Teknolojik yenilikler ve bu yeniliklerin kullanımı, bu tür işletmeler

için ihtiyaçtır. Bu yüzden, deneyimli ülkelerden yönetim, pazarlama, üretim gibi alanlarda uzman personel istihdam ederler.

2.6.6. Yerel Satış Stratejileri: Yabancı ve yerli pazarların her biri için pazarlama stratejileri, yerel arzu ve satışın maksimizasyonuna göre düşünülür.⁴¹

2.6.7. Sermaye Hareketi ve Kaynağı: Para transferinin benimsenmesi, temettü dağıtımı, ilgili ilave fonlar, işletme payının ödenmesi ve ilave miktarları artırılması ve dağıtımı politik riski finansal açıdan düşürebilir.

2.6.8. Doğrudan Kulis Yapma: Politik riskin minimize edilmesinde önemli bir unsorda “kulis” veya “propaganda”dır. Bazı işletmeler ürünlerini yerli olarak lanse ederler. Ülke içindeki pazarda, gelecekte yoğun olarak rekabet olabilir veya haksız düzenlemeler veya ekonomik gücün kullanımı gibi uygulamalar olabilir. Bunu düşünerek kulis faaliyetleri gerçekleştirebilirler.

2.7. Politik Riskin Doğurduğu Sonuçlar

Uluslararası yatırım yapan işletmeler, belirli politik olayları ve gelişmeleri izlemek isterler. Eğer yatırım kararı verilirse analizler yapılmaya başlanır. Bu arada da ev sahibi hükümetlerin faaliyetleri ve politikaları yatırımcı işletmeyi yakından ilgilendirecektir. Hatta ülkedeki yönetimin hedefleri, politikası, yatırım süresince ve sonrasında, sürecin bir parçası olarak düşünülür. Ülkedeki politik zorluklara karşı üç farklı strateji uygular.⁴²

- Tepkiyi tatbik etmek
- Geri çekilmek
- Karşılık vermek

Her ülkede tek bir doğru strateji yoktur. Gelişen şartlar içinde farklı politikalar uygulanabilir. Hatta sektörel açıdan dahi farklı stratejilerin uygulanabileceği görülmektedir.

⁴¹ Roberto Firedmann ve J. Kim, **Political Risk and International Marketing:** Coloumbia Journal of World Business, (Winter, 1988), s. 66.Çeviren:Hasan Hüseyin Irgat (Ankara 1999)

⁴² Roberto Firedmann ve J. Kim, **a.g.e.**, s. 67.

Yabancı bir işletme için, politik problem aslında, politik açıdan bağımsızlık ile şekillenir. Ülke içinde iç savaş, çatışmalar, politik grupların baskısı, ülke dışından doğan sorunlar ile yatırımcı işletme “bağımlılık” açısından sorunlar yansıyacaktır. Bu sorunları **tablo 6**’da görebiliriz.

Ülkede olabilecek politik gelişmeler kadar, yatırım yaptıkları ülkenin politik olayları yanında, diğer ülkelerle olan politik ilişkileri de bir risk oluşturmaktadır.⁴³

Politik müdahalelerin, özellikle radikal değişikliklerin gelişmeyen veya gelişmekte olan ülkelerde olduğu görülürken, gelişmiş ülkelerde farklı yollarla yabancı yatırımların kontrol edildiği görülür.

Hükümetin ekonomik yönetimi, politikalarındaki değişikliğin sıklığı, iş dünyası ile ilişkileri, bürokrasi ve yönetim-halk yakınlığı düşünüldüğünde, güven vermeyen bir ülkeye yatırım yapmak yatırımcı için uygun değildir. Ancak hükümetin yabancı yatırımcıya verdiği imtiyazda önemli bir etkendir.

---

⁴³ Yonca Acar, a.g.e., s. 189,

Tablo 6: Politik Risk ve Sonuçları⁴⁴

POLİTİK RİSKLER	SONUÇLARI
Kamulaştırma	İşletmelerin sermaye ve mülkiyet kaybı
Kısmi kamulaştırma	Faaliyetlerin kısıtlanması
Faaliyetlerin sınırlandırılması	Hisse senetler, üretim özellikleri, işveren politikaları ve yöresel mülkiyetin önemli derecede etkilenmesi
Devretme özgürlüğündeki sınırlamalar	İşletmelerin finansal ve mülkiyet hakları açısından etkilenmesi
Çeşitli düzenlemeler	Tek taraflı düzenlemeler şeklinde yapıldığında, anlaşma maddelerine aykırı bir durumun ortaya çıkması
Vergi kanunlarındaki belirsizlikler	İşletmelerin karlarını önemli derecede etkilemesi
Diğer belirsizlikler	Mülkiyetlere verilen zararlar personel ayaklanmaları, isyanlar, devrim ve savaşlar

Politik çevre unsurlarından biri olan siyasi partiler, parlamenter sistemde tüm ekonomik, siyasi ve sosyal hayata yön veren en önemli faktördür. Hedeflenen bütün noktalara ulaşmak için, hükümet kendi politikalarını belirler ve uygulayıcısı yine kendidir. Dolayısıyla parti programları da ülkenin politik yapısı içinde önemli bir unsur özellikle ihracata endekslidirler.⁴⁵

olarak göze çarpar. Bundan başka, dikey yatırımlarda işletmeler teknolojik açıdan bir yatırımlara farklı alanlarda kolaylık gösterme politikası uyguladılar. Bu yatırımlar teşvik

⁴⁴ Yonca ACAR, a.g.e., s.190,

⁴⁵ "David A. Schmidt, Analyzing Political Risk: Business Horizons, (July-August, 1986), s. 46". Arif Duru, "Politik Risklerin Ülke Kalkınmasındaki Etkileri" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üni.SBE. 1998) s. 42.

görürler. Ev sahibi ülke yoğun yabancı sermaye girişine neden olacak bu tür tarım ve doğal kaynakları işletmeye yönelik yabancı sermaye yatırımları, sektörel açıdan yüksek bir riskle karşı karşıyadırlar. Bu tür sektörlerde yabancı yatırımlara yönelik sınırlamalarla ilgili politikaları uygulamaya daha fazla eğilim gösterirler. Yerel hükümetler %100 yabancı sermayenin yerine “ortaklık” şeklinde yatırımı tercih ederler. Bu yönde yerel kamu oyununda baskısı görülebilir. Bu yaklaşım çevresel riskleri de minimize etmenin bir yolu olarak düşünülebilir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ÇOKULUSLU ŞİRKETLER VE POLİTİK RİSK

1. TÜRKİYE'DE ÇOKULUSLU ŞİRKETLER

Türkiye ekonomisinde yabancı sermaye yatırımlarının geçmişi çeyrek yüzyıl kadardır. Aslında bu süre fazla zaman dilimini ifade etmemekle beraber, Osmanlı Devleti zamanındaki tecrübeler de ele alındığında, Türkiye'deki yabancı sermayeli doğrudan yatırımların, diğer bir deyişle yabancı sermaye uygulamasının yaklaşık bir buçuk asırlık geçmişi vardır.⁴⁶

1.1. Türkiye'de Çokuluslu Şirketlerin Gelişimi

Globalleşen dünyada, her açıdan büyük değişiklikler yaşanmaktadır. Bu değişiklik her yönden kendini hissettirmektedir. Özellikle de uluslararası ticari ilişkilerde, ticareti engelleyici kısıtlamaların giderek azalması sonucunda ülkeler arasında ticari açıdan bir yumuşama söz konusudur. İktisadi açıdan olduğu kadar sosyal ve kültürel açıdan da globalleşme, ülkenin işbirliğini artırmaktadır.⁴⁷

Sovyet Rusya'daki gelişmeler neticesinde "Doğu Bloğu olarak adlandırılan ülkelerin serbest piyasa ekonomisini benimseme istekleri, sosyalizmin çöküşü olarak adlandırılmıştır. Bu noktadan sonra piyasa ekonomisinin, tüm dünyada uygulanabilen tek sistem olarak karşımıza çıktığının görüyoruz. Artık devlet ekonomiden daha uzak bir yerde konumlanmaya başlamıştır. Kapalı ekonomiler ise zamanla dünya ticaretine girmeye başlamışlardır.

Türkiye'de yabancı sermaye birçok ülkede olduğu gibi yoğun tartışmalara sebep olmuştur. Bu tartışmalar ekonomik nitelikler taşıdığı gibi sosyal ve politik açıdan da ele alınmıştır. Özellikle yabancı sermayenin ülkeye girişi ve miktarı ülkenin politik yapısıyla direkt bağlantılı olduğu kabul edilir. Çünkü yabancı sermaye yatırım yapacağı ülkede öncelikle politik uygunluk aramaktadır.

⁴⁶ Erol Tuncer. **Tesav Yayınları**.Ankara (Kasım 1999)s.42.

⁴⁷ Rıdvan Karluk, **a.g.e.**, s. 32.

Az gelişmiş ülkelerde yabancı sermaye yatırımlarına karşı bir isteksizlik ve bu yatırımlara karşı bu ülkelerde şöyle bir inanç vardır. Kapılar açılacak olursa bütün yabancı sermayeler yurt içine girer ve yabancı sermayenin özellikle memleketlerdeki zengin tabii kaynaklara yöneldiğini bu durumun ise ülkeyi bir koloni haline getireceği şeklinde az gelişmiş ülkelerde bir düşünce vardır.⁴⁸

Yabancı sermaye kavramını incelersek şu noktaları içerdiğini görebiliriz.⁴⁹

- * Dövizle dolaylı-dolaysız ilgili her çeşit dış yardım ve hibeler
- * Askeri yardımlar, anlaşmalara ve örgütlere bağlı yardımlar
- * Kısa ve uzun vadeli krediler(IMF, Dünya Bankası vb.)
- * Özel yabancı bankalardan alınan kısa ve uzun vadeli krediler
- * Yabancıların Türkiye'deki ekonomik faaliyetleri

Çalışmamızda yabancı sermayeyi daha dar anlamda "direkt yatırımlarla" sınırlamaktayız.

Türkiye'de yabancı sermaye ihtiyacı, planlı dönemin başlangıcı sayılan 1960'lı yıllardan önce kendini göstermiştir. Gerek döviz gelirlerinin yetersizliği, gerekse dış borcun artması yabancı sermaye ihtiyacını gündeme getirmiştir. Bunun yanı sıra sermaye birikiminin yetersizliği de önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan bakıldığında yabancı sermayeden;

- * İstihdamı artırması
- * Yönetim bilgi-becerisi kazandırması
- * Teknolojik yenilik getirmesi
- * Sermaye birikimi sağlaması
- * Döviz girdisi sağlaması gibi faydalar beklenmektedir.

Genel olarak yabancı sermaye, yatırım kararlarını şu faktörlere bağlı olarak alırlar.

- * Politik Faktörler
- * Ekonomik Faktörler
- * Kültürel Faktörler

⁴⁸ Erol Kutlu, **Dünya Ekonomisi** Anadolu Üniversitesi.İ.İ.B.F.(Eskişehir 1995) s. 217.

⁴⁹ Ahmet Kılıçbay. **Türk Ekonomisi** (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları İstanbul 1994) s.347-348

Bu açıdan Türkiye’de yapılan yabancı sermaye yatırımları 1980 sonrası hareket kazanmıştır. 1980 öncesi yabancı sermaye yatırımları belirli bir istikrar gösterememiştir ve yıllar itibari ile dalgalanmalar olmuştur. 1954 yılından 1980 yılına kadar Türkiye’de gelen yabancı sermayenin toplamı sadece 228 milyon dolardır. Bu dönemde ülkemize yönelik dış kaynaklı yatırım tutarı ortalama yılda 10 milyon dolar düzeyindedir.

Bunun yanı sıra yatırım yapılan sektörlerde farklılaşma düzeyi azdır. Yatırımlar belirli alanlarda toplanmışlardır. Yatırım yapan şirketlerde ise göze çarpan nokta, bunların uluslararası şirketler olmasıdır.⁵⁰

1979-1983 yıllarını kapsayan “Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı” dahilinde, 1979 yılında ülkeye yabancı sermaye girişi 1978’e göre negatif olmuştur. Bu yılda bir önceki yıla göre firma sayısında ve yabancı sermaye miktarında azalma görülmüştür.⁵¹

1980 askeri müdahaleye rağmen yabancı sermayede bir artış görülmüştür ve hatta 1981, 1982 ve 1983 yıllarında bu artış katlanarak devam etmiştir.

Tablo 7: 1980-1983 Dönemi Çokuluslu Şirketlerin Gelişimi (Mil \$)

Yıllar	İzin verilen Sermaye	Fiili Giriş	Firma Sayısı
1980	97	35	78
1981	338	141	109
1982	167	103	147
1983	103	87	166

Kaynak: Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Yabancı Sermaye Raporu (Haziran,1997)

1980 sonrasında yabancı sermayenin kaçınılmaz olduğu görülerek yapısal düzenlemeye gidilmiştir. 24 Ocak 1980’de alınan kararlar neticesinde yabancı sermaye girişlerinde artış görülmüştür.

Yabancı sermaye girişini kolaylaştırmak için, bürokraside kolaylıklar sağlanırken liberal ekonomi için adımlar atılmaya başlanmıştır.

⁵⁰ www.kentyatirim.com.tr.

⁵¹ 1979 yılında firma sayısı 91, yabancı sermaye girişi ise 2.518.000.000 TL’dir. Yıllık artış oranı ise %11.7 olmuştur. Yabancı sermaye çıkışı %95’ler civarında olmuştur.

1980 yılında 18 ülkeden giriş yapılmışken bu rakam 1981’de 23, 1982’de 26 ve 1983 yılında 27 ülkeye çıkmıştır. Dönemin özelliklerine bakıldığında askeri yönetimin var olması yabancı sermayede bir kaçış yaratmamış, tam aksine girişler artarak devam etmiştir.

Beşinci beş yıllık kalkınma döneminde, yabancı sermaye artmaya devam etmiştir. 1983’de yapılan genel seçimler sonrasında kurulan ÖZAL Hükümeti, liberal ekonominin tüm kurumlarıyla oturmasına çalışmışlardır. Bu dönemden itibaren yabancı sermaye aşağıdaki gibi bir seyir izlemiştir.

Mevcut yabancı sermayenin %85’inin 8 gelişmiş ülke tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu ortaklıklarda Almanya %39’luk bir paya sahip iken, İngiltere %35, İsviçre %49’luk paya sahiptir.

Diğer ortaklıklarda %50’nin üzerinde yabancı ortağın payı olduğunu görebiliriz. 8 gelişmiş ülkeyi Suudi Arabistan ve Libya izlemektedir. Bu 2 ülke yatırımları 1980’lerin başlarında görülmektedir. “Bu 10 ülkenin yatırımlarında yıllar itibariyle de %30-%60 arasında artışlar kaydedilmiştir.

Yabancı Sermayeli ortaklıklarda, cari fiyatlarla 320 trilyon TL olan sermayenin 175.8 trilyonu yabancı ortağa aittir. Yani %55 oranında yabancı ortağın payını görebiliriz.⁵²

1.1.1. Çokuluslu Şirketlerin Yatırım Yolları

1.1.1.1. Joint Venture Yoluyla

Aşağıda verilmiş olan Tablo 8’ de görüleceği gibi Türkiye’ye yönelik çokuluslu şirket yatırımları daha çok Joint Venture başka bir deyişle ortak girişim yoluyla gelmektedir. Yine Türkiye’ de faaliyette bulunan en büyük 250 yabancı işletmeyi Şekil 4’den incelersek; yatırımlardan, 130 tanesinin, sermayesinin %50’ den fazlası yabancı ortağa ait olduğu daha kolay anlaşılabilir. Görülmektedir ki, 250 en büyük işletmenin %52’sinin çoğunluk payı yabancı ortağa aittir. Sermayenin %50 ve fazlasının yabancı ortağa ait olan işletmelerin, yabancı ortak payı ortalama %72.89’dur.

⁵² Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Yabancı Sermaye Raporu** (Haziran 2000).s.22

Yabancı ortağın payının %50'nin altında olan işletme sayısı ise 59'dur. Yani 250 en büyük işletme içinde oranı, %23'dür. Bu işletmelerde ortalama yabancı payı %39.3'dür.

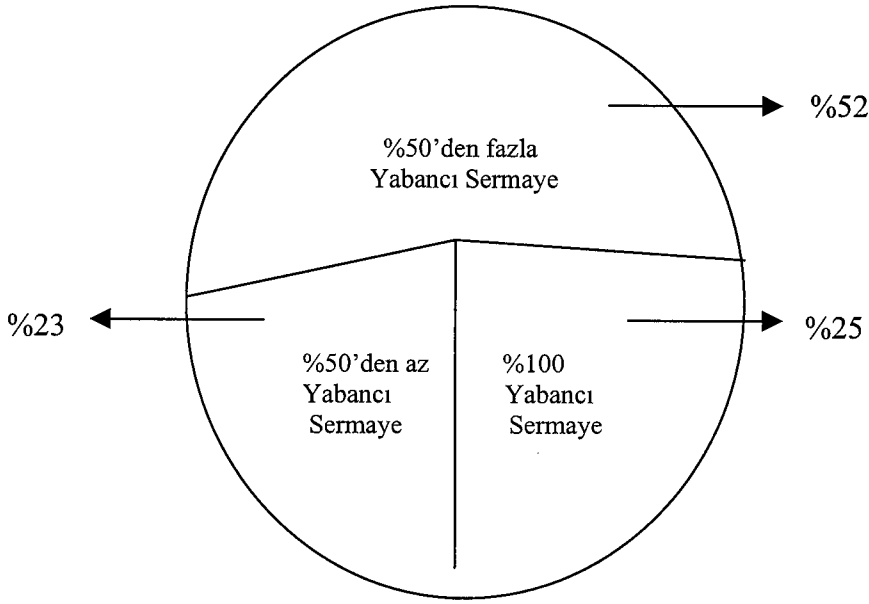
%100 sahiplikte ise, 250 en büyük işletmenin içinde, 61 tane işletme söz konusudur. Bu rakamda 250 içindeki yatırımların %25'i tam sahipliği ifade etmektedir.

Tablo 8: 1984-2000 Dönemi Çokuluslu Şirketlerin Gelişimi

Yıllar	İzin Verilen Sermaye (milyon \$)	Belgelerin Toplam Yatırım Tutarı (milyar TL)	Firma Sayısı	Firmaların Toplam Sermayesi (milyar TL)	Fiili Giriş
1984	271.30	311.28	35	254.28	162
1985	234.40	1.161.20	8	164.98	158
1986	364.80	3.091.74	19	707.16	170
1987	655.20	3.171.53	36	960.04	239
1988	820.50	5.461.27	172	597.10	488
1989	1.511.90	9.150.35	125	847.13	855
1990	1.861.11	18.241.18	156	943.78	1005
1991	1.967.20	15.891.98	223	1.301.78	1041
1992	1.819.90	17.971.90	230	2.441.21	1242
1993	2.063.30	70.134.27	254	3.607.05	1016
1994	1.477.60	37.201.36	230	6.449.96	830
1995	2.938.30	328.441.82	361	11.013.79	1127
1996	3.836.50	1.250.851.13	382	23.971.18	964
1997	1.678.20	62.446.10	468	45.966.46	1032
1998	1.646.70	1.016.651.54	433	82.560.55	976
1999	1.700.50	1.599.521.36	450	144.502.79	817
2000	1.203.30	2.467.271.70	529	222.086.15	501
Toplam	26.050.00	7.469.209.23			12623

Kaynak: Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, **Yabancı Sermaye Raporu** (Nisan,2001)

Şekil 4 : En Büyük 250 Yabancı Sermayeli Yatırımda Yabancı Payları

Türkiye'de yapılan Joint Venture yatırımlarında, yabancı sermayenin ağırlığını görmekteyiz. 250 en büyük yabancı sermayeli şirket açısından düşünüldüğünde, yabancı sermaye oranı %70'lere çıkmaktadır. Riskin dağıtımı açısından yabancı sermayenin ağırlığının olması, ülkenin yatırım riski düzeyinin bir göstergesi olabilir. Özellikle, dünyanın her yanında yatırım yapabilme becerisine sahip uluslararası şirketlerin riski daha ağırlıklı olarak hissedecek bir sermaye payına sahip olması, Türkiye açısından düşündürücüdür.

Sovyet rejiminin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Türk cumhuriyetlerle, Türkiye'nin psikocoğrafı bir yakınlığı vardır. Bu yatırımlar çeşitli fırsatları da beraberinde getirmiştir.⁵³

- Coğrafi yakınlık
- Kültürel benzerlik
- İletişim açısından kolaylık (Dil v.b.)
- Liberal ekonomiye geçme isteklerinden dolayı oluşan ilişkiler.

Yabancı sermaye buralara yapacağı yatırım için Türkiye'den bir ortak bulma çabasına girmiştir. Bu Joint Venture yatırımları Türk işletmelerine yeni fırsatlar doğurmuştur.

Yıllar itibari ile düşünülürse, bu gelişim beklenilebilir. Bunun dışında tabi ki Amerikan sermayesi de göz ardı edilemez boyutlardadır. Yine son yıllarda ağırlık

⁵³ Yavuz Canevi, *Türkiye ve Doğrudan Dış Yatırımlar* (YASED Yayınları No. 47. Haziran 1999). s.10.

kazanan Japon sermayesi önemli bir unsurdur. Öyle ki Türkiye'deki en büyük yabancı sermayeli yatırım arasında üç tane yatırım vardır ve bu yatırımların 20 yatırım içindeki payı yaklaşık %20 civarındadır. bu üç yatırımda Joint Venture olarak gerçekleşmiştir.⁵⁴

1.1.1.2. Sole Venture Yoluyla

Türkiye'de ise Sole Venture tipi yatırımlar, çok büyük sermaye girişi yapabilen şirketler arasında bile sınırlıdır. Yukarıda verdiğimiz Şekil 4'de de görüleceği üzere, en büyük 250 yabancı sermayeli şirket içinde, 61 yatırım %100 hisseye sahiptir. (%24.4'dür.) Ancak hemen belirtmek gerekir ki bu konuda özel sektör istatistikleri oldukça yetersizdir.

1.1.2. Çokuluslu Şirket Yatırımlarının Sektörel Dağılımı

Yabancı sermaye yatırımlarında ülkelere göre çeşitlilikle birlikte, sektörel açıdan da farklılıklar olmaya başlamıştır. Yapılan düzenlemelerle yabancı sermayenin gelişmemiş sektörlerle yatırım yapması sağlanmıştır. Bu eğilimi yabancı sermayenin iki özelliği ile açıklayabiliriz.

1. Yabancı sermaye yatırımları, az gelişmiş ülkelerde öncelikle ileri teknoloji ve kalifiye işgücü gerektiren sektörlerde (Elektronik, Kimya vb.) gerçekleşmektedir.

2. Yabancı sermaye yatırımları uzun vadede sürekli karlılık getiren sektörlerde (otomotiv, taşımacılık, madencilik) yoğunlaşmaktadır.⁵⁵

1980 yılında imalat sektörünün yabancı sermayeden aldığı pay %87.3'dür. %12 civarında olan hizmetler sektörünün 1995 sonu itibari ile %38'lere ulaştığını imalat sektörünün ise %60.4'lere gerilediğini görebiliriz.

Özellikle hizmet sektöründe finans alt sektörüne yoğun yatırım yapılmıştır. "Bankacılık, sigorta ve leasing gibi finans alt dallarında yatırım yapmışlardır.

Türkiye, özellikle kısa vadeli yatırımları çeken bir ülke konumundadır. 1995 yılında doğrudan yatırım 271 milyon \$ iken, hazine bonusu alma veya başka bir yolla gelen portföy yatırımları 1 milyar \$'dır. Yaklaşık 4 kat daha fazla olan bu tür yatırımlar, kısa vadede karlılığı amaçlayan yatırımları ifade eder.⁵⁶

⁵⁴ Figen Öcal, "Yabancı Sermaye Gözüyle Türkiye" **Ekonomik Trend Dergisi**. (13 Ekim 1996) s.42.

⁵⁵ Oktay Yücer, Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımlarının Gelişimi ve 1980 Sonrası Yatırımlarının Sektörel ve Ünelere Göre Dağılımı (Yayımlanmamış Yük. Lisans Tezi Gazi Üni.SBE.Ankara1994)s.39.

⁵⁶ Mustafa Sönmez, "1996'ya Girerken Yabancı Sermaye": **Ekonomik Forum**, (Şubat,1996), s. 12.

Bilindiği üzere, doğrudan yapılan yatırımlar, orta ve uzun vadeli hedefler taşımasından dolayı, ülkenin politik risk değerlendirmesinin bir göstergesidir. Özellikle otomotiv gibi, elektronik gibi, turizm gibi alt sektörlerdeki artışlar bunun bir göstergesi olabilir.

Görüldüğü üzere yabancı sermaye' den 2000 yılında;

İmalat Sektörü	%44,4
Hizmetler Sektörü	%54,3

Tarım ve Maden Sektörü ise %1,3 dolayında pay almıştır. Türkiye'ye gelen çokuluslu şirketlerin en çok yöneldiği alt sektörler toplam yabancı sermaye içinde %18,2 payla bankacılık ,%10,9, payla otomotiv ,%9 payla ticaret ,%5,6 payla diğer kimyasal ürünler , %4,5 payla yatırım finansmanı %3,4 payla gıdadır. Yabancı sermayeli şirketlerin %38,8'ini oluşturan 1949 firma ticaret sektöründe toplanmıştır. En çok yabancı sermayeli firmanın faaliyette olduğu diğer sektörler 249 firmayla otel , pansiyon , 238 firmayla lokanta, kahvehane v.b. 162 firmayla hazır giyim, ve 145 firmayla inşaatır.

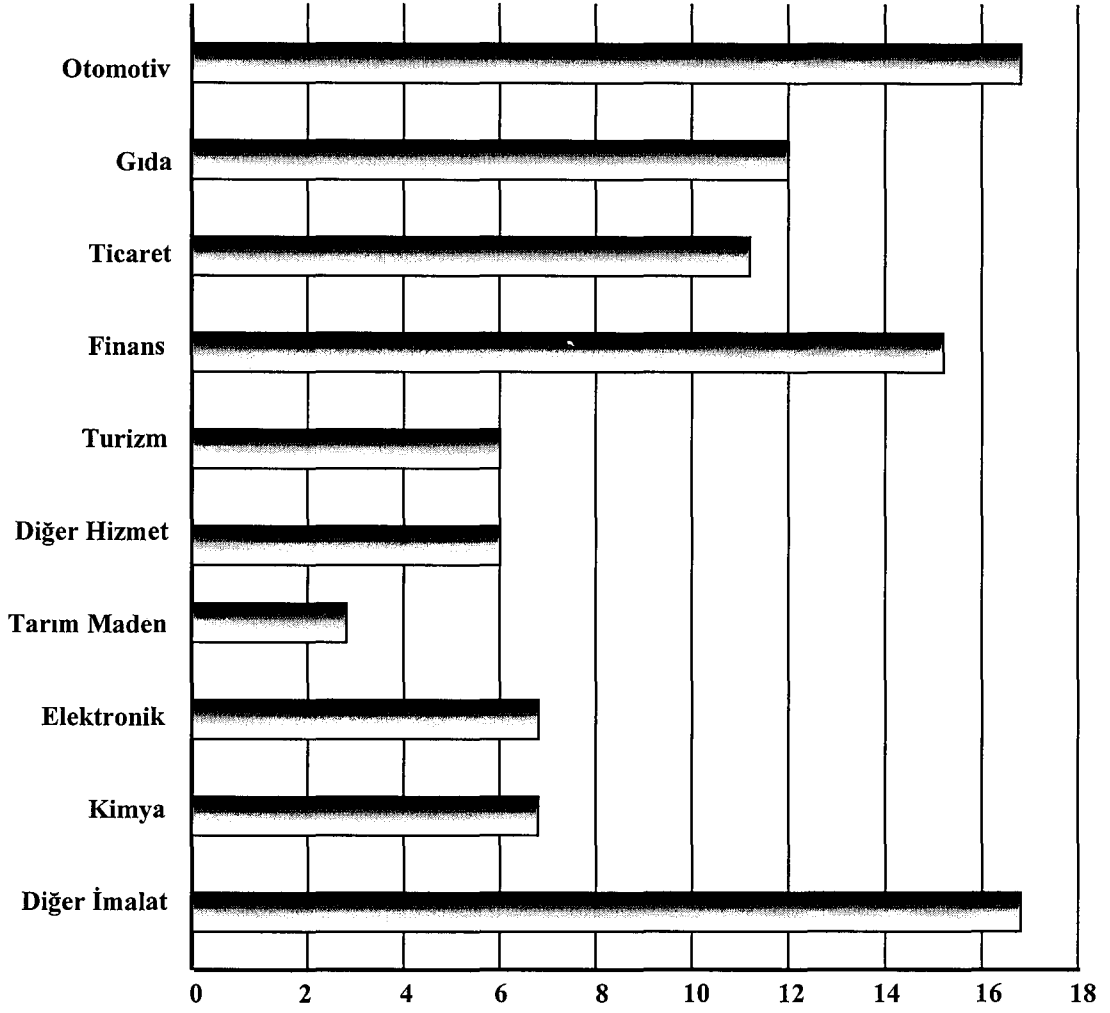
Türkiye'de faaliyette olan yabancı sermayenin %66'sı AB'den %21'i OECD ülkelerinden gelmiştir. Ülke bazında Türkiye'de bulunan yabancı sermayenin büyüklük sırasıyla %%23,6 sı Hollanda, %14,4'ü Amerika, %13,2'si Almanya ,%11,3'ü Fransa ve %5,5 'i İngiltere kaynaklıdır.

Türkiye'de kurulu yabancı sermayeli şirket bakımından 897 şirket ile 1.İran 320 şirket ile 2.İngiltere, 317 şirket ile 3.,Hollanda ve ABD 316'şar şirketle 4. sıradadırlar.2000 yılı Mart sonu itibari ile Türkiye'de halen 5024 yabancı sermayeli firma bulunmaktadır. Sermayeleri toplamı 1752.5 Trilyon TL. olan bu şirketlere yatırılmış olan toplam yabancı sermaye tutarı 986.1 trilyon TL.'dir ve yabancı sermayenin ortalama payı ise %56.3'dür.⁵⁷

---

⁵⁷ Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları, **Finans Dünyası**, (Mart 2001)

Şekil 5: Çokuluslu Şirket Yatırımlarının Sektörel Dağılımı

Kaynak: Yabancı Sermaye Raporu 1993-2000. Hazine Müsteşarlığı Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü (Nisan 2000-Ankara)s.82.

1.2. Türkiye'nin Çokuluslu Şirketler Açısından Avantajları

1980-1999 döneminde yabancı sermaye girişlerinin yanı sıra çıkışlarda olmuştur. "Kar transferi şeklinde olan sermaye çıkışlarının toplamı 85 milyar \$" olarak belirtilmektedir.⁵⁸

Türkiye'nin yabancı sermaye potansiyeli 30-40 milyar dolardır. Bu Türkiye'nin toplam yurtiçi yatırımının yarısından fazla bir rakamdır. Türkiye'ye gelecek yabancı yatırım tüm sektörler'e dağılır. Ancak bu yatırım bazı alanlarda daha fazla yoğunlaşabilir. Örneğin Türkiye'nin çok büyük bir enerji açığı vardır. Bu açığın karşılanması için yılda 10-20 milyar dolar civarında bir enerji yatırımının yapılması gerekiyor. Bu nedenle Türkiye çok ciddi enerji yatırımları çekebilir. Yine Türkiye yabancı sermayeler için tarıma dayalı sanayilerde cazip bir ülke olabilir. Türkiye pazarı, yeni teknoloji ürünlerini çok çabuk kabul eden bir ülkedir. Oldukça dinamik bir pazardır. Önem verildiğinde, çip üretiminden elektronik üretimine kadar her şeyi yapabilir. Yabancılar Türkiye'yi bu şekilde görüyorlar. Bu yatırımcılar gelirse bunlarla birlikte en başta bankalar gelecektir.⁵⁹

Bu çıkışlara, kısa vadeli olarak düşünülen portföy yatırımlarına rağmen yabancı sermaye yatırımlarında artışlar devam etmektedir. Büyük bir krizin yaşandığı 1994 yılı dışında her yıl artarak devam eden bir yabancı sermaye seyrine tanık olmaktadır. Hem ülkeler bazında hem de sektörel açıdan çeşitlilik söz konusudur. Bu Türkiye'de sorunlar olmakla beraber yabancı sermayenin bir istikrara oturduğunun göstergesi olarak görülebilir. Bunun nedenlerini incelediğimizde;

* Türkiye Çin'den sonra en büyük büyüme hızını yakalayan ikinci ülke olması da yabancı sermayeyi cezbeden diğer bir noktadır. Kişi başına satın alma gücü ise 5000 \$'dır.

* Türkiye'de yoğun bir enflasyon baskısı vardır. Hükümetler enflasyonu düşürememekle beraber %70-80'lerde bir istikrar sağlayabilmişlerdir. Ekonomideki istikrarlı istikrarsızlık, yatırımcıyı çok da etkilememektedir.⁶⁰

Türkiye'nin bu iç pazar dinamikleri yatırımcı açısından her zaman yakından takip edilmiştir. Türkiye'deki yatırımlarını artırmayı hedefleyen "Nestle, dünya çapında

⁵⁸ Hazine Müsteşarlığı Yabancı Sermaye Genel Md. **Yabancı sermaye Raporu, 1993-2000** (Ankara,2000), s. 82.

⁵⁹ Türker Çelik, "Devlere Ne Oldu".**Capital Dergisi**(Mayıs 2001).s.102

⁶⁰ Figen Öcal, "Yabancı Sermaye Gözüyle Türkiye":**Ekonomik Trend Dergisi** (13-19 Ekim 1996). s. 13.

%7 oranında büyürken 1996'da Türkiye'de %50'lik bir büyüme hızı göstermiştir.” Nestle Genel Müdürü Paul Albisser,“Türkiye'nin ekonomik koşulları büyümeye çok elverişli” demiştir.⁶¹

Sonuç itibari ile Türkiye'ye inişler çıkışlar olmakla beraber Yabancı Yatırımları Teşvik Yasası'nın yürürlüğe girdiği 1954 yılından itibaren Haziran 2000 itibari ile 222,086 milyar dolar. \$'lık sermaye girişin izin verilirken bunun 12,225 milyar \$'lık kısmı fiili yatırıma dönüşmüştür.⁶² 1980'de 78 firmayla devam eden yabancı sermaye girişleri yine Haziran 2000 rakamları ile 3789 firmaya ulaşmıştır. Bu firmaların toplam sermayesi 222 milyar dolar ve bunun içindeki yabancı sermaye payı %54.9'dur.

Türkiye yabancı sermaye açısından 65 milyon nüfusu ile dünyanın en büyük 15-16 pazarından biri olarak ifade edilmektedir. Nüfusun artış hızı ayrı bir etken olarak karşımıza çıkar. Ayrıca genç nüfusun ağırlıklı olması dikkat çekmektedir. Türkiye'deki 30 yaşın altındaki nüfus toplam nüfusun %70'ini oluşturmaktadır.

Türkiye'de eğitilebilir işgücünün bulunması eskisi kadar zor değildir. Bunun yanı sıra Türk işçisi yabancı yatırımcı gözüyle çalışkan, güvenilir ve dürüst bulunuyor. Bunun yanı sıra çok iyi eğitilmiş bir yönetici sınıf ve ortaklık yapmak için de son derece dinamik bir girişimci sınıf mevcuttur.⁶³

Yabancı yatırımcılar kısa vadeden ziyade, orta ve uzun vadeli hesaplar yaparak yatırıma karar verirler. Bu yüzden günlük politikalar gelişmelere mesafeli durmak kaydıyla 5-15 yıllık planlar yapmaktadır. Dolayısıyla Türkiye, ülkedeki altyapı, insan kaynağı, pazar potansiyeli incelendiğinde cazip bir ülke olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye, 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanan, 1 Aralık 1964 tarihinde de yürürlüğe giren Ankara Anlaşması ile Avrupa Birliği'nin bir üyesi olmak isteyen Türkiye, mevcut bazı sorunlar yaşasa dahi şu an Gümrük Birliği'nin bir üyesidir. Bu uzun vadeli olarak düşünüldüğünde, yabancı yatırımcı için bir istikrar unsurudur. Mevcut mevzuatın Avrupa Birliği ile uyumlaşması her alanda gerekli görülmektedir. Bu gerçekleştiği takdirde yabancı yatırımcı, Türkiye'de aradığı bütün ortamları bulma şansına sahip olabilecektir. Sadece ticaret anlaşması değil rekabet yasalarıyla, adalet

⁶¹ Hayati Demirer, Yabancı Sermaye Gözüyle Türkiye: **Makro Ekonomi Dergisi** (Şubat 1998). s. 27.

⁶² Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, **Yabancı Sermaye Raporu** (Haziran 2000)

⁶³ Abdurrahman Arıman, “Türkiye’de Yabancı Yatırımlar”: **İş Veren Dergisi**. sayı. 5. (Şubat 1997). s. 11.

sistemiyle, denetim, muhasebe, finans sistemiyle Avrupa Topluluğu'yla uyum sağlamayı göze almıştır.⁶⁴

Türkiye'ye yapılan yabancı sermaye yatırımlarının ağırlığını sekiz Avrupa ülkesi çekmektedir. Avrupa Birliği'nin vereceği pozitif etkiyi de dikkate alırsak orta vadede yine yatırımcıların OECD ülkelerinden geleceğini düşünebiliriz. Türkiye "Gümrük Birliği" üyesi olmanın yanı sıra farklı alanlarda da faaliyet gösterebilme yeteneğine sahiptir. Örneğin, İslam Kalkınma Bankası, Asya Kalkınma Bankası, Karadeniz Ekonomik İşbirliği üyesidir. Bu farklılıklar Türkiye'ye avantaj sağlayabilir.

1.3. Türkiye'nin Çokuluslu Şirketler Açısından Dezavantajları

Politik risk faktörleri, çok farklı etmenleri ve gelişmeleri bünyesinde tutmakla beraber, temelde dört unsurun varlığı ülkenin politik riski açısından önemlidir. Bunlar;

1.3.1. İstikrarsızlık

Türkiye siyasi hayatında üç defa kesintiye uğramıştır. Her 10 yılda bir askeri müdahalelerle baş başa kalmıştır. Bu risk şartlar çerçevesinde yeniden gündeme gelebilecek niteliktedir. Ülkenin politik çizgisinde meydana gelen inişler veya çıkışlar, bir istikrarsızlık göstergesi olarak değerlendirilir. Türkiye'de de bu risk söz konusudur. 1923'den günümüze kadar geçen 77 yılda 57. Hükümet kurulmuştur. Bu yaklaşık her 15 ayda bir yeni hükümet değişikliğini ifade eder. Bu hükümet değişiklikleri, beraberinde bürokratik ve parti programlarına dayanan yeniliklerini de beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin iktisadi hayatında da bir istikrar sağlamak zorlaşmaktadır.

1999 yılında, Yabancı Sermaye Derneği üyelerine yapılan bir anket çalışmasında, Türkiye'de karşılaşılan en önemli 3. ve 4. sorunlar derneklerin %41 ve %34 olarak oylarını almıştır. Mevzuatın sık sık değişmesi ve yeni yönetimlerin eski verilen sözleri tutmayarak istikrarı koruyamaması olarak gösterilmiştir. Yine aynı çalışmada Bürokrasi %4 oy oranı ile son sıralarda yer almıştır.⁶⁵

⁶⁴ Yavuz Canevi, "Gümrük Birliği Yetmez, Yabancılar İstikrara Bakacak": **Ekonomik Forum Dergisi** (Şubat 1996). s. 23.

⁶⁵ YASED. **Yabancı Sermaye Derneği Bülteni**. (Ocak 1999). s. 33.

1.3.2. Belirsizlik

Türkiye'nin politik hayatında, derin radikal değişiklik meydana gelmemekle beraber, kısa vadede bir belirsizlik her zaman söz konusudur. Bu belirsizlik yabancı yatırımcı açısından önemli bir etkidir. Yatırımcı 10-15 yıllık programlar dahilinde yatırımlarını yönlendirmektedir. Dolayısıyla yatırımcı en azından orta vadede önünü görmek isteyecektir. Ancak, politik belirsizlik, yabancı yatırımcıyı, yatırım konusunda kararsızlığa itmektedir. Devam eden terör ise önemli etken olarak dikkat çekmektedir.

1.3.3. Politik Güçler

Politik güçleri incelerken, karşımıza ilk çıkan unsur, parlamenter rejimin vazgeçilmez faktörü olan siyasi partilerdir. Türkiye'nin siyasi hayatında merkez sağ ve merkez sol ağırlık kazanmıştır. Beş siyasi parti (MHP - ANAP - DYP- CHP- DSP) bu alanda konumlandırılmıştır. Dolayısıyla Türkiye'de radikal eğilimler olmakla birlikte, oy oranları tek başına iktidara gelmekten uzaktır.

Rejim kesintisi olarak gerçekleşen askeri müdahalelerde Türk siyasi hayatında önemli bir güçtür. Bu tür müdahaleler veya müdahale ihtimalleri rejim açısından son derece yüksek bir politik risk faktörüdür.

1.3.4. Rekabet Durumu

Sanayi gelişimini özellikle 1980'den sonra kurmaya çalışan Türkiye özellikle imalat sanayiinde yabancı yatırımcıların ilgi odağı olmuştur. Son yıllarda özellikle otomotiv ve beyaz eşya alt sektörlerinde yabancı yatırımcıların yatırımlarını görmekteyiz. "Dünyanın en büyük 500 işletmesinden 108'i Türkiye'de faaliyette bulunmaktadır.

Yerli üreticinin özellikle tekstil ve konfeksiyon alt sektörlerinde ağırlık kazandığını görebiliriz. Yabancı sermaye, imalat sektöründe özellikle rekabetin yoğun olduğu bu alt sektöre girmemiştir. İmalat sektörü yatırımları içinde, tekstil yatırımının payı %2 civarındadır. Bunun dışında her alanda yabancı sermaye çok daha yüksek oranlarda faaliyet göstermektedir.

Türkiye tam bunların yanında bölgesel bir terörizm ile mücadele etmektedir. Merkezi Güneydoğu Anadolu Bölgesi olmak kaydıyla 1983'den beri devam eden terör

olayları bölgeyi yatırım alanı olmaktan uzaklaştırmaktadır. Bölgesel açıdan en büyük politik risk unsurudur.

Ülkede devam eden politik istikrarsızlık, üç kere gerçekleşen askeri darbeler, terör olayları Türkiye'yi politik açıdan önü görülen bir ülke olmaktan uzaklaştırmaktadır. Türkiye politik riski düşük bir ülke olarak değerlendirilmediğinden yabancı yatırımlar istenilen düzeyde olmamaktadır.⁶⁶

1.4. Türkiye'ye Yönelik Sermaye Hareketlerini Etkileyen Faktörler

1978-1980 döneminde yaşanan şiddetli borç krizi tecrübesinden sonra, Türkiye içe dönük sanayi politikalarının yerine ihracat merkezli büyüme stratejisini kabul etmiştir. Bu politikanın ana unsurları ticaret, sermaye hesabı ve mali sektör liberalizasyonudur. 1980'li yıllarda ticaretin üzerindeki tüm kısıtlamalar kaldırılmış ve yalnızca sermaye hesabı üzerinde minimum kontroller kalmıştır. Bu durum Türkiye'nin uluslararası sermaye piyasalarındaki kredibilitesini artırmıştır.⁶⁷

1984 yılında yerli girişimcilerin yabancı para ile ulusal bankalarda döviz hesabı açmalarına izin verilmesi ile başlayan sermaye hareketlerinin liberalizasyonu süreci, 1989 yılında tamamlandı. Sermaye hareketlerinin libere edilmesinin temel amacı uluslararası sermaye piyasaları (özellikle Avrupa Birliği) ile entegrasyonu sağlamaktır. Bu karar aynı zamanda kamu harcamaları üzerindeki sınırlamaları da azaltmıştır.

Türkiye dünya ekonomisine entegre olmak için 1989 yılında sermaye hareketlerini liberalize ederek önemli bir adım atmıştır. Bunun sonucunda, finansal sistem hızlı bir şekilde finansal piyasalara entegre olurken, Türkiye'ye yönelik sermaye akımlarında da önemli gelişmeler olmuştur. Yani, liberalizasyon ile yabancı sermaye girişine sağlanan kolaylıklar ve yeni ürün ve hizmet izinleri gibi finansal sektörün çok daha dinamik bir yapıya kavuşması sağlanmıştır. Ancak, finansal sektör işlemleri uygun olmayan bir ortamda devam ettiğinden reform ihtiyacı doğmuş ve reformlarla istikrarı sağlamak giderek güçleşmiştir.

Bununla birlikte Türkiye'nin sermaye hareketleri tecrübesi bir dizi soruyu gündeme getirmektedir. Sermaye akımının başlaması için hangi faktörlerde tam bir düzenlemeye ihtiyaç vardır? Sermaye hareketlerinin karakteristik yapısı nasıldır?

⁶⁶ Hedef, a.g.e. s. 30.

⁶⁷ 1996 Başlarında Avrupa Birliği ile imzalanan Gümrük Birliği anlaşması ile dış ticaretin liberalizasyonu tamamlandı.

Tüketim, yatırım ve büyümeyi nasıl etkiler? Hangi miktarda sermaye sistemin işleyişini etkiler? Yine ekonomik ortamdaki değişiklik ve düzenleyici politikalar sistemin işleyişini nasıl etkiler? Gibi sorular sorulmalıdır.

Çalışmamızın ilk bölümünde belirtildiği gibi uluslararası sermaye hareketlerinin etkileyen başlıca 3 araç şunlardır;

- * Döviz kuru değişiklikleri
- * Sermaye hareketlerine konulan kısıtlamalar
- * Faiz oranları değişiklikleri

Söz konusu bu faktörler Türkiye'ye yönelik sermaye hareketleri içinde geçerli olmaktadır.

Bunun yanında, sermaye hareketlerinde yaşanan bölgesel ve global düzeydeki serbestleşmeler ile serbest piyasa ekonomisinin işlerlik kazanması Türkiye ekonomisine yönelik sermaye hareketlerinin artmasına neden olan diğer önemli etkenlerdir.⁶⁸

Türkiye ekonomisine yönelik sermaye hareketlerinin hızını sınırlayacak yada hızlandıracak belirli makroekonomik ve finansal değişkenleri dikkate almak gerekir. Bu değişkenlerin sermaye hareketleri üzerinde etkileri ise şöyle açıklanabilir.⁶⁹

1.4.1. Hazine Bonosu Faiz Oranları

Gelişmekte olan ülkelere yönelik sermaye hareketleri uluslararası faiz farklılıklarına karşı duyarlıdır. Ülkelerde geçerli olan faizler arasında farklılıkların olması, sermayenin daha yüksek getiri sağlayacağı ülkelere doğru yöneldiğini göstermiştir. Türkiye ekonomisinde de kamu kesimi borçlanma gereğinin sürekli yüksek olması ve kamu açıklarının iç borçlanma sistemiyle finanse edilmesi nedeniyle yüksek tutulan faiz oranları yabancı fonların Türkiye'ye gelmesinde etkili olmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken husus, yabancı yatırımcıların yatırım yaparlarken getiri oranlarını değerlendirdikleridir. Bu yüzden getirinin dolar bazında hesaplanması gerekmektedir.

Hazine bonosu faiz getirileri ile kısa vadeli sermaye hareketleri genellikle pozitif bir ilişki içerisindedir. Aynı şekilde hazine bonosu getirisindeki değişkenliğin sermaye hareketlerinde değişkenlik yarattığı ve oynamaların %95 güvenle hazine bonosundaki

⁶⁸ Ahmet Ulusoy ve Birol Karakurt. "Türkiye'ye yönelik sermaye hareketleri ve ekonomik etkileri" *Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*. (Mart 2001). s. 46-47.

⁶⁹ Taner Berksoy, "Türkiye'de Sermaye Hareketleri": *İTO Yayınları*. 1998.

değişimle ilgili olduğu analitik çalışmalarla ortaya konulmuştur. Yine hazine bonosu faizlerinin hareketsiz olduğu dönemlerde ise portföy hareketlerinde belirgin bir hareketlilik olduğu gözlenmiştir.

1.4.2. İMKB Getiri Değişkeni

Türkiye'ye yönelik sermaye hareketlerini portföy yatırımları yoluyla açıklayan bir değişkendir. Teorik olarak bu değişkenin yüksek getiri sağladığı dönemlerde sermaye akımlarının hızlanması, getirinin düştüğünde ise sermaye akımının azalması beklenmektedir. İMKB getirisi diğer piyasaların sunduğu ortalama getiriden daha yüksek ise ülkeye yönelik sermaye hızlanması beklenmektedir. Çünkü bu getiri farklılığı İMKB'yi yabancı yatırımcılar için cazip kılmaktadır.

1.4.3. Cari Açık

Sermaye hareketlerini açıklayan diğer bir değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Ulusal ekonomiye akan sermaye, temelde ekonominin dış dengesizliği ile ilgilidir. Bu nedenle ödemeler bilançosunda cari açık oluşması, ortaya finansman sorununu çıkarmakta ve bu açık ancak dış kaynak kullanımı ile kapatılabilmektedir.

Cari açığın kısa dönemli sermaye hareketleriyle genellikle pozitif yönlü ilişkide olduğu gözlenmiştir. Aynı durum portföy hareketleri ve cari işlemler arasındaki ilişki içinde geçerlidir. Cari açığın uzun dönemli sermaye hareketleri üzerinde de önemli etkisinin olduğu ortaya konmuştur. Yani tüm sermaye değişkenlerinin cari açık ile pozitif yönlü ilişkisi olduğu söylenebilir.

Ülkemize yönelik sermaye hareketlerinin bu belirleyenlerinden başka para ve sermaye piyasalarının istikrarlı olup olmaması ile ilgili beklentilerinde temel bir belirleyen olduğu ileri sürülebilir. Sermayenin nispeten daha istikrarlı piyasalara yöneldiğini gösteren veriler bu düşüncüyü desteklemektedir.⁷⁰

1.4.4. Özelleştirme

Türkiye'nin dışa açık büyüme sürecine girdiği 1980 sonrası dönemde yabancı sermaye girişlerinde etkili olan bir diğer gelişme, kamu kuruluşlarının

⁷⁰. Ahmet Ulusoy ve Birol Karakurt. "Türkiye'ye yönelik sermaye hareketleri ve ekonomik etkileri" *Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*. (Mart 2001). s. 46-47.

özelleştirilmesidir. Tekel konumunda olan, mal ve hizmet üreten kuruluşların özelleştirilmesinin yabancı yatırımcıya sağladığı yarar, geniş tüketici kitlesine sahip bir piyasaya doğrudan girebilme şansını elde etmesidir. Bu avantajdan yabancı sermayenin kısmen de olsa yararlandığı özelleştirme sonrası ülkemizde faaliyet gösteren yabancı sermayeli şirket sayısının artmasından anlaşılmaktadır. 1988 yılından sonra dolaysız yatırım için gelen yabancı şirketlerin, Türkiye'deki 500 büyük firma içindeki sayısı giderek artan bir seyir izlemiştir. Türkiye uluslararası yatırımcıların önem verdiği faktörler açısından diğer gelişmekte olan ülkelerin çoğundan da ileri düzeydedir.

Türkiye'de sermaye hareketleri liberalleşirken, özelleştirme de bunun tamamlayıcısı olarak gündeme gelmiştir. Türkiye özelleştirmeye 1986 yılından itibaren ağırlık vermeye başlamıştır. Bu yıla kadar ortalama yılda 100 milyon \$ civarında seyreden dolaysız yatırımlar özelleştirme uygulamaları ile birlikte daha da artmıştır. Ancak Türkiye sağlıklı özelleştirme programını bir türlü harekete geçiremediği için yeterli mesafe alınamamıştır. Bunun yanında borsanın faaliyete geçmesi de sermaye girişleri üzerinde önemli bir rol oynamıştır. Piyasanın derinlik kazanması ile birlikte ülkeye yönelik fon girişleri (Hisse senedi yatırımları) artmaya başlamıştır. Derinlik kazanan piyasalara kurumsal yatırımcıların girmesi piyasaların işlem hacminin artmasına neden olmuştur. TL'nin konvertibilitesiyle ve sermaye hareketlerinin libere edilmesiyle birlikte 1989'dan sonraki yıllarda yıllık ortalama 700 milyon \$'ın üzerinde giriş yaşanmıştır.⁷¹

Sermaye hareketlerinin libere edilmesi bir ekonomide üretim ve etkinliği artırarak refah düzeyinin yükselmesine etki edeceği beklenmektedir. Ancak finansal serbestleşmenin etkinliğinin hissedilmeye başlandığı 1990'lı yıllardan itibaren Türkiye'de kısa vadeli sermaye girişleri hız kazanmış, serseri fonlar olarak da nitelenen bu fonlar ülkedeki makroekonomik istikrarsızlığa kaynaklık etmiştir.

1.4.5. Hukuki Yapı

Ülkemizde özellikle yabancı sermayeyi ilgilendiren hukuki alt yapının sağladığı birçok avantaj söz konusudur. Uluslararası yatırımlara sağlanan avantajları şu şekilde sıralayabiliriz.

---

⁷¹Ahmet Ulusoy ve Birol Karakurt.a.g.e.s.52

- Bölgede meydana gelen gelişmeler, ortaya çıkan yeni pazarlar ve Türkiye'nin bölgesel işbirliği ilişkilerinde yer almaya başlamış olması.

- Türkiye'nin yatırımların teşviki ve korunması anlaşmalarını imzalaması.

- Sermaye potansiyeli büyük ülkelerle yapılan anlaşmaların yürürlüğe girmesi.

- MIGA, MAI, ICSID gibi anlaşmalarının imzalanması ve EFTA ile serbest ticaret anlaşmasının imzalanması.⁷²

- Türkiye'de serbest bölgelerin kurulmaya başlanması.

- Kambiyo rejiminin serbestleşmesi ve TL'nin konvertibl olması.

- İletişim teknolojisindeki gelişmeler ve geniş bir iç pazar hacminin varlığı.

- Zengin doğal kaynaklara sahip olması.

Türkiye'nin yasal avantajlarına rağmen diğer gelişmekte olan ülkeler kıyasla da düşük düzeyde sermaye çektiği söylenebilir. Bu sonuç sadece ekonomik yapıdaki eksikliklerden değil, siyasi istikrarsızlıktan da kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla siyasi iktidarın ülkenin daha büyük miktarda sermaye çekmesinin en önemli unsurlarından birisi olduğu söylenebilir.

Geçen 20 yıl boyunca birçok GOÜ yurtiçi tasarrufları mobilize etmek, yabancı sermayeyi çekmek ve finansal kaynak kullanımında etkinliği artırmak için bir dizi karar almıştır. Bu kararların başında kendi kontrollerinin kaldırılması, banka mevduatlarına ve kredilerine pozitif reel faiz hadlerinin uygulanması gibi finansal serbestleşme hedefi içeren işlemler gelmektedir. Ülkelerin mali ve ekonomik koşullarının farklılık arz etmesi uygulanan politika sonuçlarının ülkeden ülkeye değişiklik gösterme sonucunu doğurmuştur. Nispeten başarılı sonuç alan ülkelerin ortak özelliği, istikrarlı makroekonomik koşulları bünyelerinde barındırmaları güçlü ve etkin işleyen bir bankacılık sistemine sahip olmaları ve faiz hadlerinin tedricen de olsa serbestleşmiş olmasıdır.

Türkiye ise 1980'li yıllara kadar dışa kapalı ikameci ekonomi politikaları izlemiştir. İzlenen bu politikalar ekonomiyi denetim altında tutmaktaydı. Bu denetim mali piyasalar yanında dış ticaret ve iç fiyatlar içinde geçerliydi. Patlak veren petrol şokunun sonra Türkiye liberalizasyon yönünde adım atmıştır. Yabancı sermayenin Türkiye'de özel sektörle birlikte yatırım yapması için özgürce sermaye transferi ve elde edilen karların kendi ülkelerine geri vermeleri ve benzer olarak ticari faaliyetlerde

⁷² İ. Bozkurt, "Neden Yabancı Sermaye Girişi Yetersiz": **Dünya Gazetesi**. (7 Temmuz 1996). s.3.

kullanmak durumunda olan yabancı sermayenin de merkez ülkeye transferine izin verilmektedir.

1.4.6. Dış Açık

Türkiye’de sermaye hareketlerinin liberalizasyonunun ardından kısa dönemli sermaye giriş ve çıkışı, büyük ölçüde yurt içi bankaların faaliyetlerinin sonucunda doğmuştur. Bu durum yüksek faiz oranları ve düşük döviz kurunun ortaya çıkardığı kar olanaklarının bankalar tarafından değerlendirildiğini göstermektedir. Ancak ülkeye kısa vadeli sermaye girişlerinin yüksek düzeylere ulaşması durumunda ekonominin iç ve dış dengeleri bozulmakta dış borçta artış yaşanmakta ve kredi güvenilirliği azalmaktadır. Çünkü kısa vadeli dış borçların toplam borçlar içindeki payının artması alacaklıların riskinin artması anlamına gelmektedir. Alınan borç anapara ve faiz ödemeleri günü geldiğinde ülkenin ödemeler krizi yaşaması riskini ortaya çıkarmaktadır.⁷³

Bankaların sermaye hareketlerine öncülük ederek açık pozisyonla çalışmaları, kurlardaki bir değişimle büyük bir krize girme riskini taşımaktadır. 1994 krizi bunun en açık örneğidir.

Sermaye hareketlerinin libere edilmesi bir ekonomide üretim ve etkinliği artırarak refah düzeyinin yükselmesine etki edeceği beklenmektedir. Ancak finansal serbestleşmenin etkinliğinin hissedilmeye başlandığı 1990’lı yıllardan itibaren Türkiye’de kısa vadeli sermaye girişleri hız kazanmış, serseri fonlar olarak da nitelenen bu fonlar ülkedeki makroekonomik istikrarsızlığa kaynaklık etmiştir.

Türkiye’ye yönelik sermaye girişleri, çok elverişli bir ekonomik yapı sağlanmamasına rağmen, 1990’dan sonra daha da hızlanmış ve hacimce büyümüştür. Sermaye hareketlerinin 1990 sonrasındaki gelişimi *tablo 9* da verilmektedir. Tablodan da açıkça görülebileceği gibi 1990’lı yıllarda sermaye hareketlerinde hacimsel büyümenin yanında yıllık hareketlerdeki dalgalanmanın da boyut kazandığı görülmektedir. Söz konusu dalgalanmanın çok belirgin bir şekilde gözlendiği yıllardan 1991 ve 1994 yıllarında ise net sermaye çıkışı yaşanmıştır. Her iki yılda özellikli yıllardır. 1991 yılındaki tersine sermaye hareketi Körfez savaşı nedeniyle ortaya çıkmıştır. 1994 yılındaki net sermaye çıkışı ise ulusal ekonomide yaşanan çıkışın sonucudur. Ayrıca 1997 yılında Asya ülkelerinde yaşanan krizde sermaye hareketlerini

⁷³ Cemil Varlık. “Cari İşlemler Dengesizliği ve Sermaye Akımları”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi Gazi Üniversitesi SBE.Ankara 1996). s.100.

olumsuz yönde etkilemiştir. Global krizle birlikte gelişmekte olan ülkelere yönelik kredilerde 75 milyar \$'lık bir daralmanın olması ve faizlerin yükselmesi Türkiye'de de faizlerin tırmanmasıyla sonuçlanmıştır. Üretim kesimindeki talep daralmasına birde peşin vergi ödemeleri eklenince ekonominin içine düştüğü kriz daha da derinleşmiştir. Ekonominin kaynağa ihtiyaç duyduğu bir anda 5 milyar \$'lık bir sermaye çıkışının yaşanması, bu olumsuz tabloda önemli bir etkidir. Vergiden ve mali milattan korkan yatırımcılar ise, paralarını yurtdışına çıkararak ekonominin çarklarını döndüren ve motor yağı görevi yapan likiditenin daralmasına sebep olmuştur.⁷⁴

Tablo 9: Türkiye'ye Yönelik Net Sermaye Hareketleri (Milyon \$)

Akımın Türü	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Kısa Dönem									
Sermaye Hareketi	3000	-3020	1396	3054	-5125	2305	5945	1761	2601
Portföy Yatırımı	547	625	2411	3917	1198	237	570	1152	-6386
Doğrudan Yatırım	700	783	779	622	559	772	612	554	573
Diğer U. Dön.									
Sermeye Hareketi	-210	--	-938	1370	-784	-79	1636	4788	3985
Net Hata ve									
Noksanlar(*)	-469	948	-1190	-2222	1176	2355	-1782	-2523	-2197

Kaynak : T.C.M.B. Üç aylık bülten

* Nereden geldiği ve nereye gittiği belli olmayan fonlardır. Artı ve eksi olması bazı yıllarda giriş varken bazı yıllarda çıkışların olmasını gösterir.

1.5. Çokuluslu Şirketlerin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri

Sermaye hareketleri ile makroekonomik yapı karşılıklı etkileşim içindedir ve birbirlerini değişik yollardan etkilemektedir. Örneğin son yıllarda GSMH'deki yüksek büyüme oranı ve özel tüketim harcamalarındaki sürekli artma eğiliminin altında yatan temel faktör dış finansman ve dolayısıyla ithal mal girişlerinin artmasıdır. Ulusal krediler ve finansal sistemdeki borç verilebilir fon miktarındaki artış, toplam talebi uyararak finansal gelişmeye ve sermaye girişlerinde artışa neden olmaktadır. Türkiye ekonomisindeki büyümenin sermaye miktarıyla yakından ilgili olduğu görülecektir.

⁷⁴ Sabah Gazetesi. 11.Haziran.1999.

Yabancı sermaye girişlerinin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerini analiz eden bir başka çalışmada da sermaye girişlerinin Türkiye ekonomisi üzerinde olumlu etkilere sahip olduğu gösterilmiştir.⁷⁵

Bu çalışmada yabancı sermaye girişlerinin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerini ortaya koyabilmek için eş zamanlı denklem sistemi kullanılmış ve 1960-1990 periyodu için yabancı sermaye girişlerinin ve dış yardımların Türkiye'nin ekonomik gelişmesine ulusal kaynaklar kadar pozitif katkı yaptığı ortaya konulmuştur. Yabancı sermaye girişlerinin Griffin ve Enos (1970) Weisskopf (1972) , Baver (1976) ve diğerlerinin savunduğunun aksine Türkiye ekonomisinin gelişmesinde önemli ve pozitif rol oynadığı ortaya konulmuştur.

1.5.1. Tasarruflar

Bir ekonomideki büyüme ve kalkınmanın temelini sermaye birikimi olması nedeniyle tasarruflar çok büyük önem taşımaktadır. Fakat gelişmekte olan ülkelerde yurtiçi tasarruflar genellikle yetersiz kalmaktadır. Bu yetersizlik gelişmekte olan ülkelerin bugün karşı karşıya oldukları en önemli sorunların temel kaynağını oluşturmaktadır. Ülkemizin gelişmesinin önündeki temel engelde yeterli tasarrufa sahip olmayışımızdır. Gelişmekte olan ülkelerin bu kaynak açığının, yabancı kaynaklarla kapatılacağı umulmaktadır. Bu nedenle yabancı sermayenin bir ülkenin ortalama tasarruf eğilimi üzerindeki rolünün ve böylece ekonomik büyüme üzerinde meydana getireceği etkilerin incelenmesi, bütün ülkeler için olduğu gibi Türkiye içinde önemlidir.

Yabancı sermayenin yurtiçi tasarruflara katkısı konusunda ekonomistler arasında farklı görüşler söz konusudur. Konuya ilişkin bir görüş, yabancı kaynakların yurtiçi tasarruflara katkıda bulunduğunu belirtmektedir. Bu görüşe göre yabancı sermaye bir ülkenin mevcut kaynakların toplam arzındaki bir artışı temsil etmekte ve böylece yurtiçi harcamaların gelecekteki boyutunu arttırmaktadır. Dolayısıyla yurtiçi tasarruflar üzerinde pozitif bir etki meydana getirmektedir. Bu görüşe karşılık yabancı sermayenin tasarruflardan ziyade tüketime katkıda bulunduğuna dair görüşlerde vardır.⁷⁶ Yabancı sermaye hareketlerinin Türkiye'deki yurtiçi tasarruflar üzerindeki etkisini inceleyen

⁷⁵ Ahmet Ulusoy / Birol Karabulut. a.g.e. s.58.

⁷⁶ Ahmet Ulusoy / Birol Karabulut. a.g.e. s.60.

çeşitli çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalarda yabancı sermayenin Türkiye'deki yurtiçi tasarrufları çok fazla değiştirmedeği ortaya konulmuştur. Nitekim 24 yıllık bir dönemi kapsayan ekonometrik bir çalışmada yabancı sermaye girişlerindeki bir birimlik artışın Türkiye'de tasarrufları 0.42 oranında azalttığı sonucuna varılmıştır.⁷⁷ Ayrıca sonucun istatistiksel olarak anlamlı olması bu iki değişken arasındaki negatif ilişkiyi doğrulamaktadır.

Tasarruf oranları yüksekse ve ekonomi istikrarlı ise yabancı tasarruflar ülkenin parlak geleceğinde yer alabilmek için doğrudan yatırımlar biçiminde gelmeyi tercih etmektedir.

Türkiye'nin durumu bu açıdan değerlendirildiğinde, sermaye hareketlerinin serbest bırakıldığı dönemle, ondan önceki döneme ilişkin tasarruf eğilimleri karşılaştırıldığında Türkiye'nin tasarruf eğiliminin pek değişmediği, %20-21 dolaylarında kaldığı görülüyor. Dolayısıyla yerli tasarruflar yabancı tasarrufları ikame etmemiş önemli bir artışta sağlamamıştır. Türkiye ekonomisinin yeterli istikrar sinyalleri vermemiş olması ülkeye yönelik sermayenin düşük miktarlarda seyretmesine neden olmuş, bunun sonucunda da sermayenin ulusal tasarruflara olumlu bir katkısı olmamıştır.

1.5.2. Tüketim

Sermaye hareketlerinin etkilerinden biriside iç tüketim artışıdır. Böylece ithalat artarken, cari işlem açığı da yükselmektedir. Bilindiği gibi, tüketim ve gelir arasında pozitif bir ilişki varken tüketim ve reel faiz oranları arasındaki ilişki ise negatif yönlüdür.

1987-1996 dönemine ilişkin bu çalışmada tüketim ile gelir arasında pozitif, tüketim ile faiz oranları arasında negatif bir ilişki olduğu ortaya konmuştur. Özel tüketim ile sermaye hareketleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki varken, böyle bir ilişkinin kamu tüketimi için mevcut olmadığı tespit edilmiştir.⁷⁸ Bunun dışında Türkiye'ye akan yabancı sermaye ile yatırım ve tüketim harcamalarının GSYİH'ye oranlarına ilişkin veriler. Yabancı sermayenin son 10-15 yıllık dönemde büyük bir çoğunlukla tüketime gittiğini göstermektedir. Şöyle ki yabancı sermaye hareketlerinin

⁷⁷ Muammer Şimşek, "Türkiye'deki Yabancı Sermayenin Yurt içi Tasarruflar Üzerindeki Etkisi" *Erciyes Üni. İ.İ.B.F. Dergisi*, sayı 12 (Aralık 1997).. s. 37.

⁷⁸ M. Şimşek, *a.g.e.*, s. 33.

esas olarak tüketimi finanse etmesi durumunda, görece fiyat yapısının doğurduğu avantaj nedeniyle, yurtiçi malları üreten kesime göre daha hızlı bir büyüme göstermektedir. Bunun en açık örneği de Türkiye’de hizmetler sektörünün ekonomideki payının artmasıdır. Bu durum diğer gelişmekte olan ülkeler için de geçerlidir.

1.5.3. İç Talep

Kısa dönemli sermaye girişinin tasarruf ve tüketim üzerindeki etkileri Latin Amerika ülkeleri için yapılan çalışmalarda net olarak ortaya konulmuştur. Bunlara göre, ulusal tasarrufların önemli bir bölümü yurtdışı faiz ödemeleri nedeniyle yurtdışına kaynak transferi olarak sonuçlanmaktadır. Türkiye için yurtdışına yapılan bu kaynak transferleri artış göstermekte ancak işçi dövizleri girişi nedeniyle yurtiçi tasarruflarla ulusal tasarruflar arasında önemli bir fark ortaya çıkmamaktadır. Ancak Türkiye’ye giriş yapan yabancı kaynakların yatırımlar için ek kaynak oluşturmaktan ve yatırıma yönelmekten çok yurtiçi tüketimi arttırmak ve tüketim malı ithalatı için kaynak oluşturduğu gösterilmektedir. Toplam talep artışını etkileyen bir diğer faktör, özel bankaların kredilerindeki artışların aynı bankaların mevduat artışından daha hızlı olmalarıdır. Yerli bankalar, uluslararası sermaye piyasaları ve yerli yatırımcılar arasında bir aracılık rolü oynadıkları için yabancı sermaye girişleri bankaların özel sektöre açtıkları kredileri arttırıcı etki yaparlar ve kredi patlamaları ile sonuçlanırlar.

Aşırı sermaye girişi sonucu yerli para yabancı paralar karşısında değer kazanmaktadır. Yerli paranın yabancı paralar karşısında reel olarak değer kazanması, bir anlamda ticarete konu olan ve olmayan malların görece fiyatlarının ikincisi lehine değişmesi demektir. Diğer yandan aşırı spekülasyon sermaye girişi artan iç talep ticarete konu olmayan sektörlerde karlılık ve yatırımların artmasını beraberinde getirmektedir. Çünkü ticarete konu olmayan sektörlerin ürünlerine olan talep sadece yurtiçi üretimle karşılanabilir. Halbuki ticarete konu olan sektörlerin ürünleri ithalat yolu ile karşılanabilmektedir. Özellikle yerli paranın değerlenmesi durumunda, iç talepteki artış ticarete konu olan sektörlerin ürünlerinde bir ithalat patlamasına neden olmaktadır. Bunun önemli bir sonucu uluslararası rekabet gücünün azalması ve ticarete konu olan en önemli sektör olan imalat sanayiinin olumsuz etkilenmesi ve hizmet ile ticaret sektöründe şişmenin ortaya çıkmasıdır.

1990'lı yıllar oldukça farklı bir iktisadi gelişme tarihi olan Latin Amerika ve Güneydoğu Asya ülkelerinde önemli bir benzerlik ortaya çıkardı. Bu benzerlik gelişmekte olan ülkelerin 90'lı yıllardan sonra sermaye akımlarına ev sahipliği yapmış olmalarıdır. Yukarıda gösterilmeye çalışıldığı gibi, bu ülkelerin önemli bir çoğu bu ev sahipliği sonucu paraların değerlenmesi, uluslararası rekabet gücü kaybı ve imalat sanayi üretiminde daralma gibi sorunlarla karşılaştılar ve çeşitli düzeylerde finansal krizler yaşadılar.

Spekülatif sermaye girişi reel sektörde ortaya çıkan olumsuzlukların derinlemesine incelenmesi için Türk imalat sanayiinde, iç talep, karlılık, yatırımlar gibi göstergelere başvurulmuştur. Türk imalat sanayiinde karlılık sürekli bir artış gösterirken aynı sektörün yatırımlarında bir düşüş yaşanmaktadır.

Özellikle spekülatif sermaye girişinin yükseldiği 1989 sonrasında, hem iç talep hem de karlılık artışına paralel olarak imalat sanayi yatırımlarının düşmesi dikkat çekicidir. Esas olarak yerli paranın değerlenmesi ve rekabet gücünün azalması nedeniyle ortaya çıkan bu olgu yatırıma dönüşmeyen karlılık olarak adlandırılabilir. Reel sektörde ortaya çıkan bu daralma yeni bin yılda gelişmekte olan ülkelerin dünya iktisadi işbölümü içindeki yerini tayin eder niteliktedir.⁷⁹

1.5.4. Yatırımlar

Bir ekonomide yatırım kapasitesi ulusal gelir ve faiz düzeylerine bağlıdır. Ulusal gelir arttıkça yatırım miktarının da artması beklenmektedir. Yatırımlarla faiz arasındaki ilişki ise, negatif yönlü bir ilişki olduğu, faizler arttıkça yatırımların da azalacağı ileri sürülmektedir. Mevduat faizlerinin de borç faizlerindeki seyri takip edeceği düşünüldüğünde zamanla yatırımların payının azalacağı tahmin edilmektedir. Sonuç olarak bütçe içinde faiz ödemelerinin payı giderek artarken yatırımların payı azalmaktadır.

Yabancı sermayenin Türkiye'nin ulusal yatırımları üzerindeki etkisini tahmin etmek amacıyla Eroğlu ve Hudson (1997) tarafından oluşturulan yatırım denkleminde yatırımların sermaye hareketlerine duyarlılığı test edilmiş ve yabancı kaynakların kısa dönemde Türkiye'nin yatırımlarına önemli katkıda bulunduğu ortaya konulmuştur.

⁷⁹ Fatma Doğruel. "Son Yirmi Yılda Türkiye'de İstikrar Programları Neden Başarısız." *İktisat Dergisi*, (Eylül 2000), s. 30.

Söz konusu analitik çalışmada Türkiye'ye yönelik 1963-1990 döneminde yabancı sermaye girişleri değişkenlerinin yatırımlar üzerindeki etkisine ilişkin istatistikler ele alınmış, bu değişkenlerin farklılık gösterdiği sonucuna varılmıştır. Yine aynı çalışmada tüm değişkenlerin anlamlı olması beklenmektedir. Ancak seyahat ve turizm gelirleri %10 seviyesinde anlamlı değildir. Denklem belirlilik katsayısı olan R²'sine baktığımızda ise bağımlı değişkenlerinin %97 gibi oldukça yüksek bir seviyede bağımsız değişkeni açıkladığı ortaya konulmuştur. Bu durum sermaye hareketleri ile yatırımlar arasında anlamlı bir ilişkinin varlığı anlamına gelmektedir.

90'lı yıllarda sermaye hareketlerinin gösterdiği bir diğer değişiklik gelişmekte olan ülkelere giren sermayenin uzun dönemli sermaye girişinden çok, portföy yatırımı yada kısa dönemli sermayede yoğunlaşmasıdır. Örneğin Asya ülkelerine 1983-1989 arası net portföy yatırımı 10 milyar \$ iken 1994 arasında 63 milyar \$'a çıkmıştır. Türkiye'de bu rakam aynı dönem için 8 milyar \$'dır.(T.C.M.B. 1999)

Sermaye hareketlerinin ekonominin reel değişkenleri üzerine pozitif katkı yaptığı ulaşılan diğer bir sonuçtur. Çünkü Türkiye'nin sermaye hareketleri tecrübesi finansal liberalizasyon sürecinden sonra Türkiye'ye yönelen sermaye hareketleri ile büyüme, tüketim ve yatırımlar arasında anlamlı bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Bu dönemde tasarruflar ise önemli bir oranda değişme göstermemiştir. Ancak tüm bu gelişmeler sermaye hareketlerinin bir ülkenin kalkınma hamlesine yalnızca pozitif katkılarının olduğu anlamına gelmez. Sermaye hareketleri ekonomik sorunları daha da şiddetlendirerek ekonominin bir krize sürüklenmesine de neden olabilir. Bu durum Asya ülkelerinde yaşanan tecrübeyle somut bir örnek olarak karşımızda bulunmaktadır.⁸⁰

Türkiye'de de spekülasyon sermaye girişi ticarete konu olmayan sektörlerde yatırım artışını beraberinde getirmektedir.1980'li yıllarda ticarete konu olmayan sektörlerin yatırım paylarında bir artış görülmektedir. Bu artışların hız kazandığı dönem ise 1990'lı yılların başıdır. Ticarete konu olan sektörlerin ve imalat sanayiinin yatırımlar içindeki payı ise 1980'li yıllarla birlikte azalma göstermeye başlamış 90'lı yıllarda ise azalışı hızlanmıştır.

Türkiye'de dışa açık büyüme stratejilerinin izlendiği dönem boyunca yatırımlar dışa açık yada açılma olasılığı olan sektörlerden çok içe yönelik sektörlerde

⁸⁰ Öztin Akgüç "İstikrar Programının Omurgasının Çöküşü ve Çözüm Önerileri".Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Mart 2001. s. 64.

yoğunlaşmıştır. Bu olgu uygulanan politikaların orta/uzun vadede kendi bindiği dalı kesmesi anlamına gelmektedir. Uluslararası rekabet gücünde yatırım ve verimlilik artışına dayalı olmayan bir gelişme düşük katma değerli ve ucuz işgücüne dayalı bir rekabet gücü arayışına işaret eder ki bunun kısa vadeli bir perspektif olduğunu belirtmek bile gereksizdir.

2. TÜRKİYE'DE POLİTİK RİSK

2.1. Türkiye'nin Politik Yapısı ve Gelişimi

Türkiye'de çok partili sisteme geçildiği 1946 yılından 1996 yılına kadar 38 hükümet görev yapmıştır. Siyasi iktidarın kısa aralıklarla değişmesinin yanı sıra demokratik sistem, 1960-1971 ve 1980 yıllarında, 3 kez askeri müdahaleye konu olmuştur. Belirtilen hususlar ele alınan dönemde görev yapmış tüm hükümetlerin kapsamına alınmasını olanaksız hale getirirken çalışmamızda yer alacak hükümetlerin belirli kriterlere göre seçilmesini de zorunlu kılmaktadır. Bu çalışmada “Demokratik seçimler yoluyla iktidara gelmiş olmak ve” izlenen makroekonomik politikaların sonuçlarının iktidar süresi içinde, elde edilmesine olanak verecek ölçüde iktidarda kalmış olmak kriterleri baz alınmaktadır.⁸¹

Sıralanan kriterleri karşıladığı kabul edilen hükümetler şunlardır:

- Mayıs 1950-Mayıs 1960 (Demokrat Parti – Menderes) Hükümeti
- Kasım 1961-Şubat 1965 (Cumhuriyet Halk Partisi – İnönü) Hükümeti
- Ekim 1965-Mart 1971 (Adalet Partisi – Demirel) Hükümeti
- Aralık 1983-Kasım 1991 (Anavatan Partisi – Özal) Hükümeti
- Kasım 1991-Mart 1996 (Doğruyol – CHP – Çiller) Koalisyon Hükümeti
- Nisan 1999- ..... (DSP-MHP-ANAP) Koalisyon Hükümeti

Türkiye siyasi hayatında, 1946'dan bugüne hem merkez sağ hem de merkez solu temsil eden siyasi partilerde bir erime olduğu görülebilir.

Kutuplaşmanın başladığı dönemden itibaren muhafazakar ve komünizme karşı olan kitlenin toplandığı merkez sağ bir eleme içine girmekten kurtulamamış ve bugün

⁸¹ Çalışmada, iktidarda kalma süresinin en az 2 yıl olarak sınırlanması ilkesi benimsenmiştir. Söz konusu alt sınırın getirilmesinin önemli bir nedeni, hükümetlerin bir önceki dönemde izlenen politikaların kendi iktidar dönemlerinde ortaya çıkan olumsuz sonuçlarını gidermeye yönelik önlemleri alma olanağına sahip olmalarıdır.

%40'lar civarında oy potansiyeline sahiptir. Merkez sağ partilerdeki elemeye paralel olarak daha sağda yer alan partiler güçlenmiştir. Gerek Refah Partisi gerekse Milliyetçi Hareket Partisi oy oranlarını arttırarak toplamda %30'lar civarına getirmişlerdir. Sağda gözle görülür bir, merkez sağdan daha sağa kayma eğilimi göze çarpmaktadır.

Sağdaki bu gelişmelere karşın solda biraz daha farklı yaklaşımlar söz konusudur. Merkez-sol partilerde de merkez sağda olduğu gibi bir erime söz konusudur. Oy oranlarının %41'lerden (1977 seçimleri) %25'lere (bugün) düşmüştür. Ancak merkez-sol partilerdeki eylemleriyle beraber, daha solu temsil eden partilerin oy oranlarında bir artış söz konusu olamamıştır. Sadece etnik bir kökene dayanan Halkın Demokrasi Partisi (Hadep) %4 oranında oy alarak Türk siyasi hayatında yer almıştır. Bunun dışında daha solda yer alan partiler %1'in altındaki oylarını korumuşlardır.

Türkiye'de uygulanan seçim sistemi "Çift Taraflı d'Hont Sistemi" dir ve büyük partilere daha büyük avantaj sağlar niteliktedir.⁸² 2839 sayılı ve Ekim 1983 tarihli milletvekili seçimi kanunu ile ilke olarak, orantılı temsil benimsenmiştir. İstikrarı sağlamak açısından hem ülke genelinde hem de seçim çerçevesinde barajlar konulmuştur. Ülke barajı da %10 olarak belirlenmiştir. Bu yüksek baraja Avrupa'nın hiçbir ülkesinde rastlanmamakla beraber Almanya'da bu baraj %4'e kadar düşmektedir.

Siyasi bir bunalım yaşamak istemeyen Türkiye, "temsilde adalet, yönetimde istikrar" prensipleri içinde çift barajlı d'Hont Sistemi, büyük partilere yarayan bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak seçmen iradesinin sandığa olması gereken kadar yansımadağı konusunda eleştiriler olmaktadır.

Türkiye bu gibi sebeplerle, 1983 yılından bugüne kadar seçim kanunlarında 36 kez değişiklik yapmıştır. 1980 öncesi koalisyon hükümetlerinin istikrarsızlığı karşısında, yeni düzenlemelerin mümkün olduğu kadar istikrar sağlamaya elverişli olmasına dikkat edilmiştir. Türkiye'de seçimlere katılımın %85 gibi bir oranda gerçekleştiği düşünülürse, siyasal sistem ve partilere olan inancın yitirilmediği söylenebilir.⁸³

Buna rağmen bugün siyasi seçimlerdeki tablo, istikrarı önleyici özellikler taşımaktadır. 3 büyük parti %20 civarında oy alarak, hiçbir siyasi partiye tek başına iktidar şansı tanımamıştır. Bu bölünmüşlük, ancak, merkez sağ ve merkez sol partilerin

⁸² Evrin Güvendik, "Kaosun Suçlusu, Seçim Sistemleri": *Macroeconomy*, No:34. (Ağustos 1997) s. 30.

⁸³ Ü. Cizre Sakallıoğlu, "Türkiye'de Siyasetin Canlılığı, Kırılganlığı ve Durgunluğu": *Görüş Dergisi* (Şubat-Mart 1996).s. 34

birleşmesi ile önlenebilir gibi görünmektedir. Bir bütün olarak bakıldığında, 1995 seçimlerinin oylarının aşırı parçalandığı bir seçim olduğu gözüküyor. Bu parçalanma Türkiye'yi yeni bir askeri müdahalenin eşiğine getirmiştir.

Türkiye'de siyasi hayatın önemli bir unsuru da askeri müdahalelerdir. 1960 ve 1970 askeri müdahalelerinden sonra 3. bir rejim kesintisi olmuştur. Bu dönemde demokratik hayata 3 yıl ara verilmiştir. Ancak 1983 yılında siyasi seçimler gerçekleşebilmiştir. Bu müdahaleler hiç kuşkusuz yabancı sermaye için, yabancı girişimci için ülke değerlendirmesinde negatif bir puan unsurudur. Bununla birlikte, bu noktaya gelinceye kadar olan gelişmelerde göz önünde tutulmalıdır.

Demokrasiden askeri müdahalelere bu tür geçişler Türkiye'nin politik risk unsurlarına birini daha katmaktadır. Ancak, Türk ordusunun rejimi koruma rolündeki ağırlığı bu noktada düşünülmelidir. Askeri müdahaleler uzun dönemli bir yönetimi ifade etmemektedir. Daha ziyade, ülkede iç savaş, terör ve anarşinin giderilmesi ve temizlenmesi açısından hedefler taşımaktadır.

1980 müdahalesinden sonra kurulan askeri yönetim ekonomik açıdan da kara bir tablo çizmemişlerdir. İhtilale kadar olan enflasyon %107 iken 1981'de %36, 1982'de %27'dir. Yine 1981 de %5, 1982'de %4.2 oranında büyüme sağlanabilmiştir.⁸⁴

2.2. Türkiye'de Siyasi Partilerin Durumu

2.2.1. Demokratik Sol Parti (DSP)

- Türkiye siyasi yelpazesinde merkez solu temsil eden iki partiden biridir.
- Demokratik Sol Parti de CHP gibi daha devletçi, halka dayalı bir sosyal ağırlıklı program izlemeyi uygun görmüştür.

Merkez sol içinde yükselen bir grafik çizen DSP ;

1987 : %8,7 (4. Sıra)

1991 : %10,8 (4. Sıra)

1995 : %14,6 (4. Sıra)

1999 : %22.2 (1. Sıra)

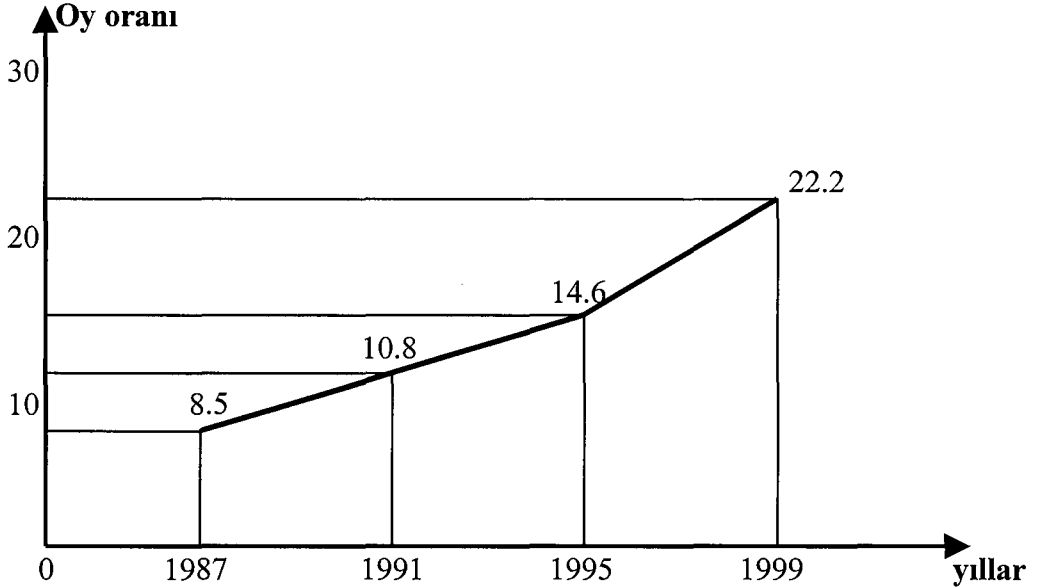
oranlarında oy almıştır.

⁸⁴ Dündar Sağlam, "Türkiye Ekonomisi Sürekli Bir Büyümeye Nasıl Sokulabilir," "Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi" (Temmuz 1995).s.16

İlke olarak yabancı sermayeye karşı olmamakla birlikte özellikle istihdam yaratacak çokuluslu şirketleri ülkeye çekmek gerektiği söylenmektedir.

DSP'nin hükümette olduğu dönem içinde doğrudan yatırımlar 1.989 Milyar \$, portföy yatırımları ise 19.576 Milyar \$ olmuştur.

Şekil 6: Demokratik Sol Parti Genel Seçim Sonuçları

- 1995 seçimlerine göre %51.57 oranında oy artışı sağlayan DSP, merkez sol partiler oy kaybına uğramakla beraber oy oranını arttırmıştır. Bir kısım yazarlar bu artışı DSP'nin sağ felsefeye yaklaşan uygulamalarını göstermektedir. Ancak DSP'nin ekonomik programında yine sosyal amaçların ağır bastığı görülebilir.⁸⁵

Ekonomik kalkınma, sosyal adaletle, sosyal güvenlikle ve demokrasiyle bağdaştırılarak hızlandırılacaktır.⁸⁶ Kooperatifleşme, köy-kent projeleri, halk sektörü gibi konular ele alınırken, işçi hakları, toplu sözleşme uygulamaları için toplumsal anlaşmaya dayalı demokratik kurallar getirmeyi amaçlamışlardır. Doğal kaynakların ve savunma sanayiinin devlet tarafından yönetileceği açıkça belirtilmiştir.⁸⁷

⁸⁵ Erol Tuncer, *Sayısal ve Siyasal Değerlendirme*: Turhan Yayinevi (Ankara 1999) s. 85.

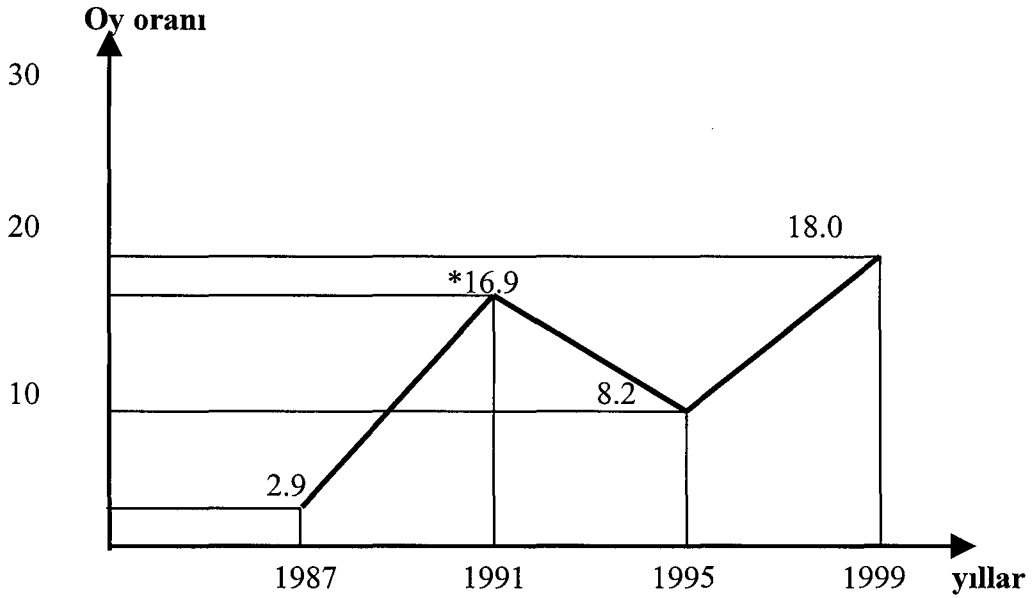
⁸⁶ DSP Parti Programı. (1999 Ankara) s.24

⁸⁷ DSP Parti Programı. (1999 Ankara) s.25

2.2.2. Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)

Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ilk siyasi seçimine 1965 yılında katılmış ve %2.2 oranında oy toplamıştır. Daha sonraki seçimlerde 1969'da %3, 1973'de %3.4, 1977'de %6.4 oy alarak bir ilerleme göstermiştir. 1980 müdahalesinin ardından 1983 seçimlerine katılmayan parti 1987 yılında Milliyetçi Çalışma Partisi adı altında genel seçimlere katıldı ve %2.9 oy alarak 1969'daki oy oranına geri dönmüş oldu. 1991 seçimlerine Refah Partisi ile birlikte giren MHP, 1995 seçimlerinde %8.2 oy alarak, oy oranını artırdı. 1995 genel seçimlerinde %10'luk ülke barajını geçemeyen MHP, Anasol-D Hükümetinin güven oylaması öncesinde 2 milletvekiline sahip oldu.

Şekil 7: Milliyetçi Hareket Partisi Genel Seçim Sonuçları

* (RP ve İDP ile ittifak halinde seçime girmiştir.)

- 1995 seçimlerine göre en büyük gelişmeyi sağlayan MHP, oylarını %119.8 oranında arttırmıştır.⁸⁸

Yabancı sermaye milli ekonomi üzerinde olumsuz etki yapmamak şartı ile gelebilir. Gelişmiş ülkeler seviyesine ulaşılması için hukuki, siyasal ve ekonomik altyapı bir an önce uluslar arası normlara uygun hale getirilmelidir.

⁸⁸ Erol Tuncer, "Seçim 99" TESAV Yayınları. (1999 Ankara).. s.85.

2.2.3. Fazilet Partisi (FP)

1973 seçimlerine katılan Milli Selamet Partisi (MSP), sonra Refah Partisi daha sonrada Fazilet Partisi adı altında temsil ettiği politikaların uygulayıcısıdır. 1980 askeri müdahalesinden sonra kapanan MSP'den sonra Refah Partisi kurulmuş ve 1987 seçimlerine girmiştir.

Milli Selamet Partisi 1973 yılındaki genel seçimlerde %11.8 , 1977'de %8.6 almıştır. Bunu takiben 1983 genel seçimlerine katılmayan RP 1987, 1991 ve 1995 seçimlerinde yükselen bir grafik çizmiştir.

RP'nin 1995'de aldığı sonuca göre %27.92 oranında bir gerileme gösteren FP %15.4 oy oranıyla seçimlerden 3. Parti olarak çıkmıştır.

RP ve FP'nin geçmiş seçimlerdeki oy oranları şöyledir.

1987 (RP) %7.2 (5. Sıra)

1991 (RP) %16.9 (3. Sıra)

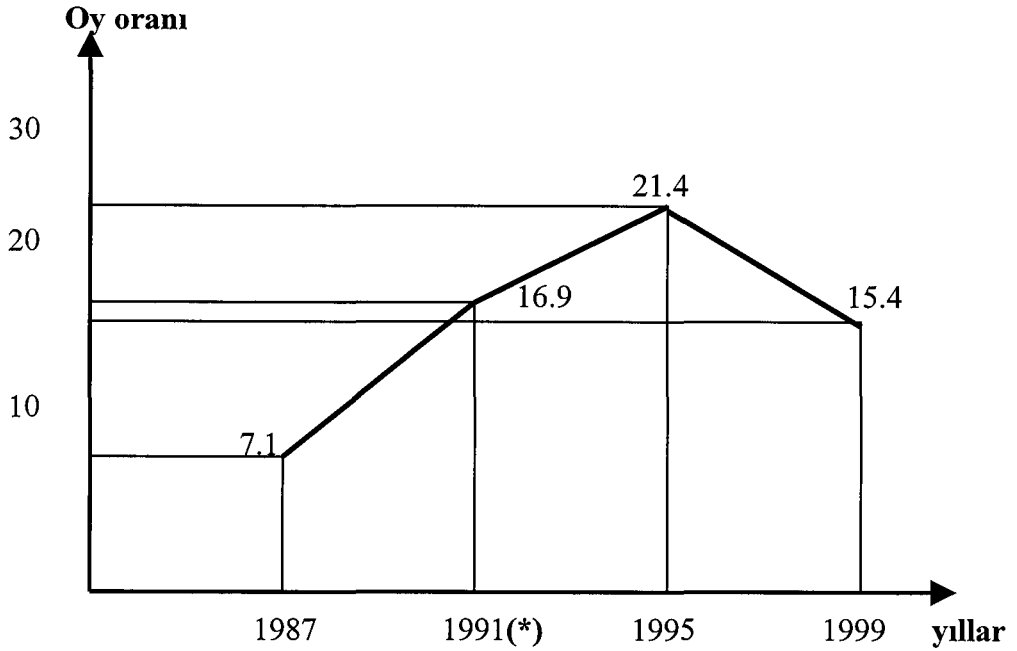
1995 (RP) %21.4 (1. Sıra)

1999 (FP) %15.4 (3. Sıra)

Yabancı sermaye ulusal çıkarları zedelememek şartı ile gelebilir. Ülkemize gelen sermaye bizim yasalarımıza göre hareket etmelidir. Hükümette olduğu (Refah Partisi dahil) dönemde doğrudan yabancı yatırımlar 772 Milyon \$, portföy yatırımları ise 3.950 Milyar \$'dır.

Şekil 8: Fazilet Partisi Genel Seçim Sonuçları

* Refah Partisi 1991 Genel Seçimlerine MHP ve İDP ile birlikte girmişlerdir.

Refah Partisi, merkez sağ ve merkez solun oy kaybına uğradığı Türk siyasi hayatında yükselen bir parti olarak karşımıza çıkmaktadır. 1995 genel siyasi seçimlerinde de birinci parti olarak çıkmıştır.

Özellikle merkez sağ partilere duyulan güvensizliğin RP'nin işine yaradığı iddia edilmektedir. Bu partilere duyulan tepki, Refah Partisi'nde toplanarak partinin büyümesine katkıda bulunmuştur. Bu tepki aynı zamanda toplumsal bir tepki olarak da yorumlanabilmiştir. İslam kültürü çerçevesinde batılı anlayışa ve kültüre gösterilen bir tepki olarak da yorumlanabilir.

Refah Partisi, bütün söylevlerinden de anlaşılacağı gibi diğer partilerden farklı olduğunu vurgulamaya çalışmıştır. Parti programlarında belirtilen bazı hususlar benzeri olmayan özellikler taşımaktadır. İslam kardeşliği buna bir örnektir. Adil düzen ise başka bir farklılıktır.

Diğer bütün siyasi partilerin benzer olduklarını iddia etmişlerdir. Kapitalizmde 5 unsuru "mikrop" olarak tanımlamışlardır.(Faiz, vergi, darphane, banka düzeni, kambiyo).

Bütünüyle farklı olduğunu iddia eden Refah Partisi bu tür söylevleri ile 1995 seçimlerinden birinci olarak çıkmış ve DYP ile koalisyon kurarak iktidar olmuştur.

Refah Partisi özellikle dinsel ve kültürel mesajlar vererek seçmenine ulaşmaya çalışmaktadır. “Adil düzen, Cenab-ı Hakk’ın verdiği nimetlerin hızla servete çevrilmesine zemin hazırlayan düzendir.”⁸⁹ Bu tür mesajlar özellikle kırsal alanda ve özellikle büyük kentlerin gecekondu bölgelerinde beklenen etkiyi yarattığı iddia edilebilir. RP’ye yönelen oylar aslında, İslam’a ve kültürel mirasa atılan oylar olarak lanse edilmiştir. Ancak, “Türk siyasal hayatında İslamcı oyların artışı esefle karşılanabilir ama bu oyların meşru ve sistemin bir parçası oldukları ve Türkiye’deki sistemin sağlamlaşmasına katkıda buldukları da gözden kaçırılmamalıdır.

2.2.4. Anavatan Partisi (ANAP)

Anavatan Partisi, 1980 ihtilalinden sonra Türk siyasi hayatında yer bulmuştur. Parti 20 Mayıs 1983 tarihinde kurulmuştur. 1983 genel seçimlerinde ilk büyük başarısını elde etti ve %45.1 oy oranı ile iktidara geldi. 1983-1987 yılları arasında gösterdiği liberal politikalarla prim topladı. Özelleştirme, ihracata dayalı sanayileşme gibi, liberalizmin bütün kuralları uygulamayı hedef almıştır. Türkiye’nin serbest piyasa ekonomisine geçişte temel politikaların uygulayıcısı olmuştur.⁹⁰ Anavatan Partisi uygulanan ekonomik politikalarla ziyade sosyal politikalarda eleştiri aldı. Dört eğilim denilen “Milliyetçi, muhafazakar, sosyal, adaletçi ve serbest pazar ekonomisine inanan bir anlayışı temsil ettiler.

İktisadi politikalarında liberalizmin her aşamada uygulayıcısı olmaya çalışan ANAP, 1983 seçimlerinde %36.3 ile yine birinci parti olarak seçildi. Ancak oy oranında da bir düşüş meydana geldi. Bu düşüş 1991, 1995 ve 1999 genel seçimlerinde de kendini gösterdi. Ancak, ANAP uyguladığı politikalarla Türk siyasetinin merkez sağının en önemli partilerinden biri durumundadır.

Anavatan Partisi, izlediği ekonomik politikalar sonucunda 1983-1989 döneminde %9'lara varan ekonomik büyüme göstermiştir. Ancak, aynı dönemde %1'in altında da bir performans göstererek büyüme trendi açısından bir istikrar sağlayamamıştır.

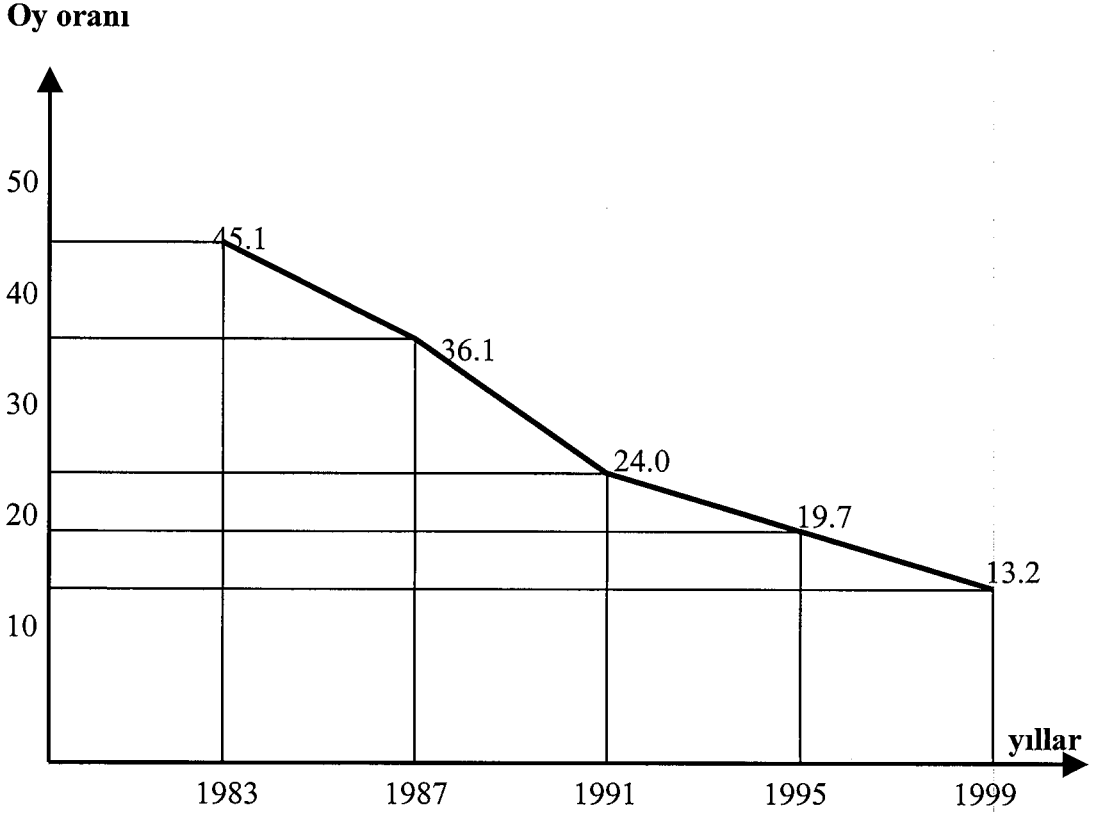
⁸⁹ Refah Partisi Parti Programı. (Ankara 1991) s.47.

⁹⁰ Erol Tuncer, **Seçim 99**, TESAV Yayınları, (Ankara 1999), s.48.

Bunun yanı sıra kronikleşmiş bir enflasyonla karşılaşıyoruz.1980 yılının başında %107'ye ulaşan enflasyon 1982'de %25'e kadar düşmüştür. Ancak, 1984 yılından sonra enflasyon tekrar tırmanmaya başlamış, bir süre sonra %80'lere ulaşmıştır⁹¹

Ayrıca, ihracatta önemli artışlar sağlanırken finans piyasalarının liberalizasyonu açısından önemli gelişmeler sağlanmıştır.

Şekil 9: Anavatan Partisi Genel Seçim Sonuçları

ANAP, uyguladığı politikalarla 1960'lardan beri iktidarın çoğu dönemde sahibi olan Demokrat Partinin devamı olan Doğru Yol Partisi'nin rakibi olmuştur.

2.2.5. Doğru Yol Partisi (DYP)

Haziran 1983 yılında kurulan Doğru Yol Partisi, 1960'a kadar Demokrat Parti, 1980'e kadar Adalet Partisi'nin devamı olarak nitelendirilebilir. Merkez sağın Türk siyasi hayatındaki en büyük ve en eski temsilcisidir.

⁹¹ Ahmet Kılıçbay, **Türk Ekonomisi**: Türkiye İş Bankası. Kültür Yay. No: 263. (İstanbul 1994). s.341.

Sol anlayışın karşısında muhafazakar ve milliyetçi kesimin sesi olarak 1946'dan itibaren seçimlere katılmıştır. 1950 seçimlerinde Demokrat Parti %53.3 ile birinci olarak çıktı ve 1960'lara kadar bütün seçimlerde ilk parti oldu. 1960'dan sonra Adalet Parti gündeme gelmiştir. AP, 1965 ve 1969 seçimlerinde ilk parti çıkarken 1973 ve 1977 seçimlerinde CHP'nin ardından ikinci parti olmuştur.

DYP, özellikle ekonomik programı ile tipik bir sağ parti görünümündedir. serbest piyasa ekonomisinden yana özelleştirme taraftarı, ihracatı destekleyici politikaları öne çıkarmaktadır. Yabancı sermaye akımını hızlandırmak amacıyla özel teşvikler geliştirmeyi programlarına almışlardır. Joint Venture türü işbirliğine ağırlık vermişlerdir.⁹²

DYP'nin oylarında 1987'den günümüze kadar izlenen gelişmeler şöyledir.

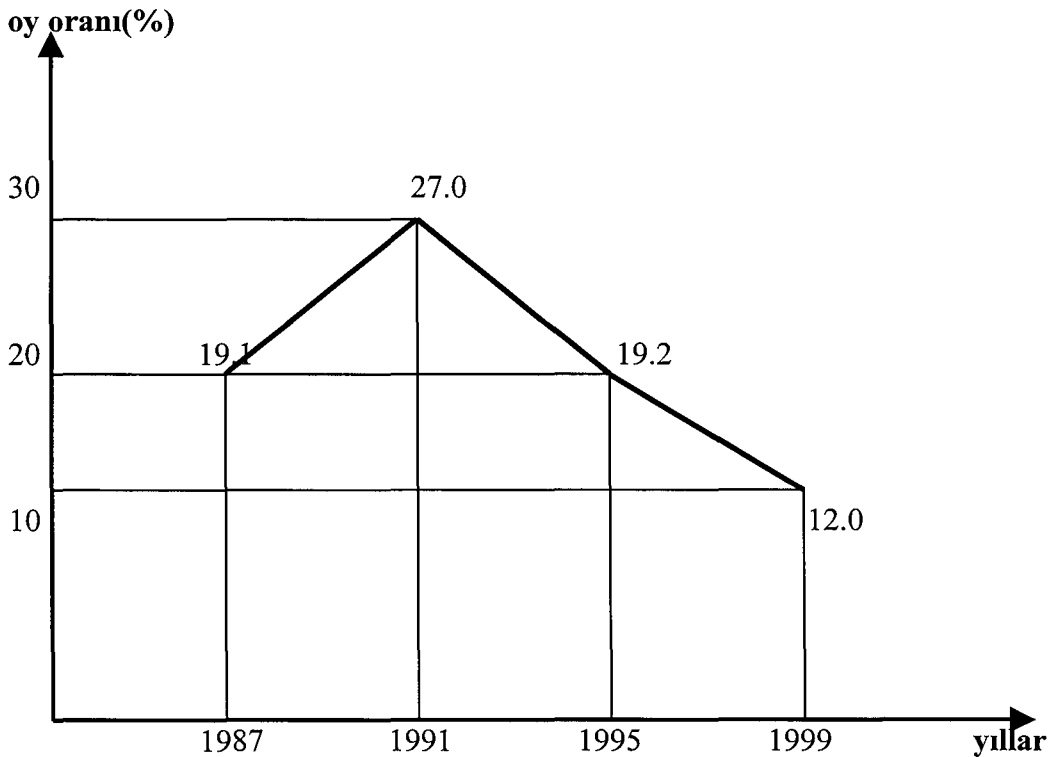
1987 %19.1 (3. Sıra)

1991 %27.0 (1. Sıra)

1995 %19.2 (3. Sıra)

1999 %12.0 (5. Sıra)

Şekil 10: Doğru Yol Partisi Genel Seçim Sonuçları

⁹² Doğru Yol Partisi, *Çağdaş Türkiye* (1998 Ankara) s. 49.

Yabancı sermaye ülkenin kalkınmasında çok önemlidir. Yabancı sermayeye teşvik yasaları çıkarılmalı ve yabancı sermaye bakış açısında bir değişime gidilmeli. DYP'nin hükümette olduğu dönemde doğrudan yatırımlar 3.515 milyar dolar, portföy yatırımları ise 18.035 milyar dolardır.

1980'lerde merkez sağ oyları ANAP ile paylaşan Doğru Yol Partisi 1997 yılı içinde kopan ayrılışlarla Demokrat Türkiye Partisi'nin hazırlanışına zemin hazırlamıştır.

2.2.6. Cumhuriyet Halk Partisi

1946 yılından, 1980 askeri müdahalesine kadar, bütün siyasi seçimlere atılan CHP, merkez solun temsil ettiği bir partidir. 1980 askeri müdahalesinden sonra yapılan 1983 genel seçimlerine katılmayan partinin devamı olarak, Halkçı Parti kuruldu. 1985 yılında ise Sosyal Demokrat Halkçı Parti kurularak, 1987 genel seçimlerinde sosyal demokrat oyları temsil eden iki merkez sol partiden biri oldu. Daha sonra da tekrar Cumhuriyet Halk Partisi olarak yeniden bir parti kuruldu. Bu süreç içinde siyasi hayatımızın ve seçimlerin değişmez bir ögesi olarak karşımıza çıkmıştır. Özellikle 1973 ve 1977 seçimlerinde %33.3 ve %41.4 oy oranı ile birinci parti olarak iktidar olmuştur.

CHP'nin oylarında 1983'den günümüze kadar izlenen gelişmeler şöyledir.

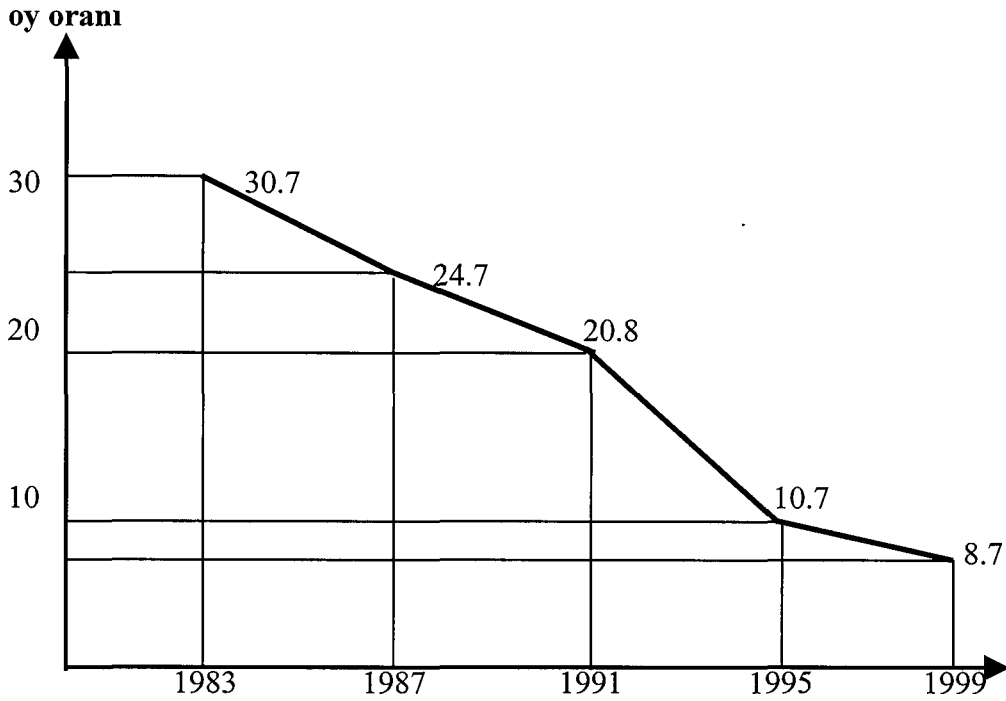
1983 %30.7

1987 %24.7

1991 %20.8

1995 %10.7

Şekil 11: Cumhuriyet Halk Partisi Genel Seçim Sonuçları

Yabancı sermaye Türkiye'nin uluslar arası sermaye hareketlerinde olumlu bir düzeye getirilmesinde vazgeçilmez unsurdur. Temel yasal düzenleme yapılmalı ve biran önce ülkemize sermaye akışı sağlanmalı. Hükümette olduğu dönem içinde doğrudan yatırımlar 2.184 milyar dolar, portföy yatırımları 10.778 milyardır.

CHP'nin oyları 1983'den bu yana sürekli düşmüştür.

Piyasa ekonomisinin, "Serbest piyasa ekonomisi" ya da "sosyal piyasa ekonomisi", olarak nitelendirilmesini vurgulamışlardır. Sosyal piyasa ekonomisinde bireylerin aşırı kazanma ve tekelleşme eğilimi, sosyal fayda yaklaşımıyla sınırlandırılır. İkinci dünya savaşından sonra sosyal devlet ilkesinin piyasa ekonomisine katkısıyla geliştirilmiştir.⁹³

SHP ekonominin yanı sıra bütün uygulamalarında "sosyal devlet" ilkesini programına yansıtmıştır. Ancak özellikle Sovyet Rusya'daki gelişmelerle birlikte, bütün Sol partiler gibi sosyal piyasa ekonomisini savunmakla birlikte, piyasa mekanizmasının bütün işlevlerini yapabilmesi için uygun ortamı hazırlamaya çalışmışlardır. Orta sınıfi güçlendirme, ekonomide demokratikleşme hedeflenmiş, bununla birlikte sınırsız bir liberalizme de karşı olduğunu belirtmiştir.

⁹³ CHP Parti Programı (Nisan 1999 Ankara)

2.2.7. Diğer Partiler

Türkiye’de bugün faaliyet gösteren 20’ye yakın siyasi parti vardır. Daha önce belirttiğimiz, TBMM’nde temsil edilen 5 büyük partinin yanı sıra bugün mecliste temsil edilen 3 büyük parti daha mevcuttur.

Demokratik Türkiye Partisi, DYP’den ayrılan 6 milletvekili tarafından kuruldu. Anasol-D diye adlandırılan 54. hükümet kurulmadan önce milletvekili sayısını 17’ye çıkarmıştır ve 54. hükümetin ortağı olmuştur. Kuruluş kadroları itibarıyla merkez sağda yer edinme çabasındadır.

1995 siyasi seçimlerine ANAP’la beraber giren Büyük Birlik Partisi, daha sonra 7 milletvekiliyle yeniden BBP’ye girerek mecliste temsil şansı bulmuş oldu.

2.3. Politik Riskin Ölçümü

Daha önce birinci bölümde yapılmış olan analiz yöntemlerine ek olarak bazı uluslar arası kuruluşların ülke riski ve politik riski ölçmede kullandıkları ölçümlerden bahsedeceğiz.

Merkezi ABD’de bulunan International Business Communications (IBC) adlı kuruluşun yan ünitelerinden biri olan Political Risk Services (PRS) Uluslar arası Ülke Risk Rehberi (International Country Risk Guide) adı altında her yıl belirli aylarda yayınladıkları raporlarda ülkelerin risklilik durumlarını analiz etmektedir. PRS, her ülke için çeşitli kriterleri esas alarak ekonomik risk, politik risk, finansal risk durumunun analizini yapmaktadır. Ayrıca bu 3 riskin bileşiminden oluşan bir ülke riski (Country Risk) araştırmasını yayınlamaktadır. PRS’nin araştırmasında ülkelere 0 ile 100 arasında değişen puanlar verilmektedir. Puanlara göre risk derecelendirilmesi ise şu şekilde yapılmaktadır.

Risk Puanı	Risk Kategorisi
00.0-49.5 arası	Çok Yüksek Risk
50.0-59.5 arası	Yüksek Risk
60.0-69.5 arası	İlımlı Risk
70.0-79.5 arası	Düşük Risk
80.0-100 arası	Çok Düşük Risk

Tablo 10’da görüldüğü gibi, Political Risk Services adlı kuruluşun Aralık 1997 tarihinde yayınladığı rating araştırmalarına göre dünyada en düşük riskli ülkeler sıralaması şöyledir. Bu kategoride gelişmekte olan ülkelere sadece bir ülke bulunmaktadır. Latin Amerika Ülkelerinden Şili’nin notu 80.3’tür.

Tablo 10: PRS’ye Göre Dünyanın En Düşük Riskli Ülkeler Sıralaması

Singapur	92.5
Norveç	91.0
İrlanda	88.0
Japonya	87.3
Hollanda	86.5
İsviçre	86.3
Finlandiya	86.0
Danimarka	85.3
Kanada	84.8
Avustralya	83.5
İngiltere	83.3
Hong Kong	82.5
Avusturya	82.5
Portekiz	82.3
İsveç	81.3
Fransa	81.3
İtalya	81.3
ABD	80.8
Almanya	80.5
Şili	80.3

PRS’nin araştırmasına göre dünyada en yüksek riskli durumunda olan başlıca 7 ülke bulunmaktadır. Bu ülkeler sırasıyla; Irak, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Sudan, Kuzey Kore, Angola, Sierre Leone, Mozambik’tir (**Tablo 11**). Türkiye ise 52.3 risk puanı ile orta derecede riskli ülkeler kategorisinde yer almaktadır. PRS’nin değerlendirmesine göre Türkiye; Arnavutluk, Haiti, Yugoslavya, Cezayir, Libya, Küba gibi ülkelere daha fazla riskli bir ülkedir. (**Tablo 12**)

Tablo 11: PRS’ye Göre Dünyanın En Yüksek Riskli Ülkeler Sıralaması

Irak	32.3
Kongo	35.3
Sudan	37.5
Kuzey Kore	38.3
Angola	44.8
Sierre Leone	46.8
Mozambik	48.5

Tablo 12: PRS’ye Göre Orta Düzeyde Riskli Ülkeler Sıralaması

Kongo Cumhuriyeti	52.0
Türkiye	52.3
Arnavutluk	52.8
Haiti	54.0
Yugoslavya	54.8
Gine	55.5
Bulgaristan	56.5
Nijerya	57.0
Togo	58.3
Kamerun	58.8
Kamboçya	58.8
Cezayir	59.0
Küba	59.3
Burundi	60.3
Romanya	60.3
Myanmar	61.0
Lübnan	61.3
Mali	61.5
Madagaskar	61.8
Ekvator	62.0
Kenya	62.3
Libya	63.0

Günümüzde kamu ve özel sektör kuruluşlarının uluslar arası piyasalardan borçlanarak ya da sermaye hareketleri yoluyla dünya ticaretindeki yerlerini alabilmeleri “rating şirketleri” adı verilen kuruluşların yayınladıkları raporlara göre gerçekleşmektedir.

Rating şirketleri, bir ülkedeki risklilik durumunu çeşitli açılardan incelerler. Risk türleri ve risk ölçüm metotları çok çeşitlidir. Genel olarak rating şirketleri tarafından ölçülen risk türleri şunlardır.⁹⁴

2.3.1 Ülke Riski

Bir ülkenin ekonomik, siyasal ve sosyal durumunu bütünüyle ele alarak o ülkenin yabancı yatırımcılar açısından ne ölçüde güvenli olduğunu genel olarak ortaya koyan bir risktir. Ülke riski (country risk), ülkenin genel durumuna ilişkin göstergeler (enflasyon, ekonomik büyüme, dış borç toplamı, ödemeler dengesi açığı, fiyat kontrolleri, devletin ekonomiye denge müdahalesi, bürokrasi, rüşvet ve yolsuzluklar vs.) esas alınarak hesaplanır.

2.3.2. Hükümrancılık Riski

Bir ülkenin dış borç ödeyebilirlik riskini ifade eder. Hükümrancılık riski (sovereign risk) sadece dış borçlanmalara ilişkin analizleri içerir. Ülke riskinden farklıdır. Ülke riskinde genel ekonomik siyasal durumun bir analizi yapılarak o ülkenin yabancı yatırımcılar ve kredi arzında bulunanlar açısından ne ölçüde güvenilir olduğu tespit edilir. Oysa hükümrancılık riskinde sadece, bir devletin borç ödeme kapasitesi ve kredibilitesi tayin edilmeye çalışılır.

2.3.3. Ekonomik Risk

Bir takım ekonomik göstergeler esas alınarak bir ülkenin, yabancı yatırımcılar ve kredi arzında bulunan kuruluşlar açısından ne ölçüde güvenilir olduğu tespit edilmeye çalışılır. Örneğin bir ülkede özel mülkiyetin korunma düzeyi, fiyat kontrolleri, yabancı sermaye üzerindeki vergiler vs. faktörler ekonomik risk göstergelerine örnektir. Kredi arzında bulunan kuruluşlar açısından ise ülkenin dış borç / GSMH oranı, borç erteleme durumu, ödeyememe (default) olasılığı önem taşır.

2.3.4. Siyasal Risk

Bir ülkedeki siyasal göstergeler esas alınarak ülkenin ne ölçüde riskli olduğu tespit edilmeye çalışılır. Örneğin, ülkede hükümetlerin değişme sıklığı, koalisyonla

⁹⁴ Ege Genç İşadamları Derneği; **Türkiye Dünyanın Neresinde. 1999 Raporu**, s.133

yönetilme durumu, askeri darbe ihtimali, insan hakları, şiddet olayları, terör vs. faktörler dikkate alınarak o ülkenin yabancı yatırımcılar ve kredi arzında bulunanlar açısından ne ölçüde riskli olduğu tespit edilmeye çalışılır.

2.3.5. Sosyal Risk

Ülkedeki sosyal göstergeler (okuma yazma oranı, işsizlik, yoksulluk, grevler vs.) kullanılarak ülkenin risklilik durumu analiz edilebilir. Sosyal göstergelerin olumsuz olması durumunda doğal olarak yabancı yatırımcıların o ülkeye olan ilgisinin az olacağı söylenebilir.

Yukarıda belirtilen risk türlerinin ölçüm yöntemleri rating şirketlerini göre değişir. Rating şirketlerinin esas aldıkları risk türleri, risk göstergeleri ve metodoloji farklı olunca sonuçlarda genellikle farklı olabilir. Bu bakımdan rating şirketlerinin değerlendirmeleri yapılırken risk göstergelerinin ve risk ölçme yönteminin dikkate alınması gerekir.

Avrupa'da yayımlanan finans dergisi Euromoney ülke riskliliğinin tespitinde kullandığı kriterler şöyledir:

▪ Ekonomik veriler	: %25
▪ Siyasal Risk	: %25
▪ Borç Göstergeleri / GSMH)	: %10 (İç ve dış borç
▪ Borç Ödeme Kabiliyeti ve Borcun Ertelenme Riski	: %10
▪ Rating Kuruluşlarının Değerlendirmeleri S&P / Moody's / IBCA	: %10
▪ Özel Bankalar Tarafından Sağlanan Uzun Vadeli Kredilerden Yararlanabilme Durumu	: %5
▪ Kısa Vadeli Finansman Kredilerinden Yararlanabilme Durumu	: %5
▪ Uluslar arası Tahvil ve Sendikasyon Kredilerinden Yararlanabilme Durumu	: %5
▪ Forfaiting İskontosu	: %5
Toplam	: %100

Ülke riskini ölçen kuruluşlardan birisi ABD’de faaliyet gösteren Institutional Investor şirketidir. Bu şirket aynı adla yayınladığı aylık bir dergi içerisinde yılda iki kez ülkelerin risk durumlarına ilişkin bir araştırma yayınlamaktadır.

Institutional Investor, 75 ile 100 arasında dünyaca tanınmış bankaların sağladıkları enformasyon çerçevesinde her ülkeye 0 ile 100 arasında değişen puanlar vermektedir. 100, ülkenin kredibilitesinin en üst düzeyde olduğunu, risklilik durumunun ise en düşük düzeyde olduğunu göstermektedir.

Institutional Investor’ın Eylül-1997 tarihinde yayınladığı kredibilite araştırması 135 ülkeyi içermektedir. Araştırmaya göre 135 ülke arasında kredibilitesi en yüksek ülke 92.2 puan ile İsviçre’dir. Bu ülkeyi sırasıyla ABD, Japonya, Almanya, Hollanda, Fransa, Birleşik Krallık, Lüksemburg, Avusturya, Norveç, Singapur gibi ülkeler izlemektedir.

Kredibilitesi en düşük ülkeler sırasıyla, Kuzey Kore, Afganistan, Sierra Leone, Kongo, Liberya, Irak, Sudan, Gürcistan gibi ülkelerdir. Türkiye 145 ülke arasında 62. sırada yer almaktadır. Türkiye’nin kredibilite notu 1998 yılı itibariyle 38.6’dır. Bu kredibilite notu ile Türkiye kredibilitesi düşük ülkeler arasında yer almaktadır.⁹⁵

Institutional Investor ayrıca bölgeler itibari ile de kredibilite hesapları yapmıştır. Buna göre Latin Amerika bölgesinde Şili dışında tüm ülkelerin genel olarak kredibilitesi düşüktür. Bu bölgede kredibilitesi en kötü olan ülkeler sırasıyla, Küba, Nikaragua, Haiti, Honduras gibi ülkelerdir.

Asya pasifik bölgesinde kredibilitesi yüksek olan ülkeler Japonya, Singapur, Tayvan, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Kore, Malezya, Hong Kong gibi ülkelerdir. Kredibilitesi en düşük olan ülke ise Kuzey Kore ve Afganistan’dır.

Batı Avrupa’da kredibilitesi en yüksek ülkenin İsviçre, en düşük ülkenin ise Türkiye olduğunu görüyoruz. Doğu Avrupa’da ise kredibilitesi 50’nin üzerinde olan tek ülke Çek Cumhuriyetidir. Bu bölgede en düşük kredibiliteye sahip olan ülkeler Gürcistan, Yugoslavya, Arnavutluk gibi ülkelerdir. Kuzey Amerika’da ise ABD ve Kanada’nın kredibilitesi oldukça yüksek, Meksika’nın ise düşük bulunmaktadır.

Afrika ise tüm bölgeler içerisinde kredibilitesi en düşük olan bölgedir. Bu bölgedeki ülkelerin genel kredibilite notu ortalaması sadece 23.4’dür. Afrika’daki ülkelerin tamamı yüksek riskli ülke durumundadır.

⁹⁵ Ege Genç İşadamları Derneği, a.g.e.,s.136

Ortadoğu'da ise Irak, Suriye, İran, Lübnan, Ürdün gibi ülkelerin kredibilitesi oldukça düşüktür. Bu bölgede nispeten en yüksek kredibilite notuna sahip olan ülke Birleşik Arap Emirlikleridir.

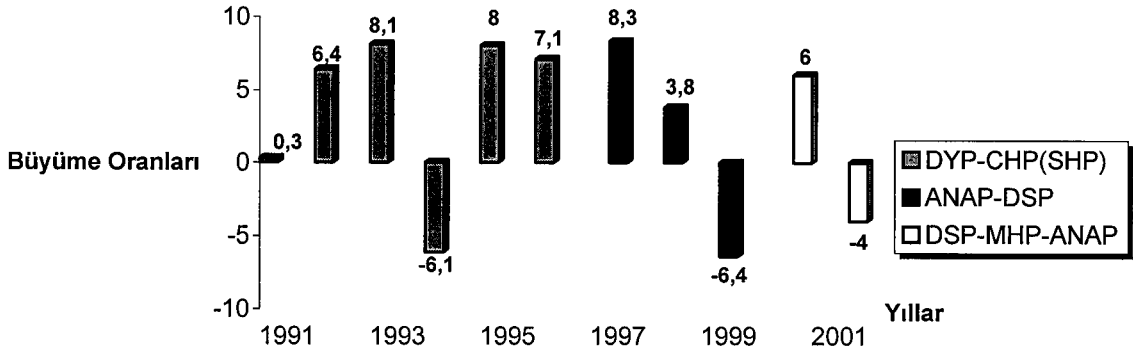
2.4. Türkiye'deki Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri

1990-1999 yılları arasında GSMH sabit fiyatlarla ancak %32 oranında artmıştır. 1980-1989 yılları arasında gerçekleşen büyüme ise %52 olmuştur. 1990 yıllarda büyümenin sınırlı düzeyde kalmasının en büyük sebebi 1994 ve 1999 yıllarında yaşanan krizlerdir. 1994 yılında %6.1 gerileyen ekonomi, 1999 yılında da 2.Dünya Savaşından bu yana yaşanan en ciddi küçülmeye %6.4 daralmıştır. Bunlara bir de Körfez Savaşı sırasında Irak'a uygulanan ambargo nedeniyle minimal seviyedeki 1991 yılı %0.3'lük büyüme eklendiğinde ekonomimizin bu dönemde iç ve dış, değişik nedenlerle çok sık krize girdiği söylenebilir.

1997 yılı Temmuz ayında Güneydoğu Asya'da baş gösteren mali kriz 1998 yılı Ağustos ayında önemli ticaret ortaklarımızdan biri olan Rusya'ya da sıçrayarak aynı yıl tüm dünyayı etkisi altına almıştır. İlk etapta Güneydoğu Asya krizine karşı direnç gösteren ülkemiz, Rusya krizinden önemli ölçüde etkilenmiş ve 1998 yılının ilk çeyreğinde erişilen %9.5'lik büyüme daha sonraki dönemlerde azalarak 1998 yılı son çeyreğinde %0.6'ya kadar düşmüştür. 1999 yılına %8.7'lik sert bir küçülmeye başlayan GSMH, ikinci çeyrekte biraz toparlanmakla birlikte %3.2 oranında küçülmüştür.

Bu dönemde sanayi üretim endeksi ve kapasite kullanım oranlarında görülen iyileşme krizden çıkıldığına dair olumlu işaretler olarak kabul edilmiş, ancak 17 Ağustos ve 12 Kasım tarihlerinde meydana gelen deprem felaketleri ve Türkiye'nin büyük sanayi tesisi Tüpraş'ın depremden ağır hasar görmesi ekonomimizi olumsuz yönde etkilemiştir. Depremin meydana geldiği Ağustos ayında kapasite kullanım ve sanayi üretim endekslerinde önemli düşüşler meydana gelmiştir.

Şekil 12 : Yıllar ve Hükümetlere Göre Büyüme Oranları

Şekilde özellikle 1999 büyüme oranı olarak ortaya çıkan $-6,4$ 'lük küçülme son 50 yılın en büyük rakamı olarak ortaya çıktı.⁹⁶

1995 yılının ikinci yarısında başlayan genişleme dönemini Çiller hükümetinin seçim ekonomisinde kamu harcamaları ile pompalanan iç talep büyümenin temel motoru olarak düşünülüyor. Çünkü iç talepteki hızlı artış ithalatta patlama yapar ve ekonomi ödemeler dengesinin getirdiği kısıtlama ile tekrar yavaşlamak zorunda kalır.⁹⁷

Grafikte mevcut hükümetlerin bir seçim dönemini tam olarak tamamlamadan sürekli erken seçim tehdidiyle ayakta durmaya çalışan ekonomi bir türlü dengeli bir büyüme trendine girememiştir.

Büyüme açısından bakıldığında; **Tablo 13**'da görüleceği gibi, yabancı sermaye girişinin yüksek olduğu dönemlerin aynı zamanda ekonomide ciddi büyüme kaydedilen dönemler olduğu görülmektedir. En yüksek sermaye girişinin gerçekleştiği 1993 yılında ekonomi %8.1 oranında büyümüştür. 1990 yılından itibaren ülkemizde yabancı sermaye girişine dayalı bir büyüme politikası tercih edildiği bilinmektedir. Bu durum ekonomik büyümede yabancı sermayenin pozitif etkilerinin nispeten de olsa etkili olduğunu göstermektedir.⁹⁸

⁹⁶ Asaf Savaş Akat, **Büyüme ve Ekonomik Denge**: www.ibun.edu.tr/akat/diger1.htm. (Eylül 2000)

⁹⁷ Asaf Savaş Akat, **Büyüme Bilmecesi**: www.ibun.edu.tr/akat/diger1.htm. (Eylül 2000)

⁹⁸ Şevket Sayılğan, "Ülkemizde Cari İşlemler Dengesi-Çokuluslu Şirket Yatırımları". **Finans Dünyası Dergisi**,(Eylül 2001).s.51.

Tablo 13: Ülkemizde Cari İşlemler Dengesi-Yabancı Sermaye Yatırımları ve Büyüme Arasındaki İlişki

Milyon \$	Doğrudan yatırımlar	Portföy yatırımları	Uzun vadeli sermaye akımları	Toplam sermaye akımları	Cari işlemler	Büyüme
1990	700	3547	-210	4037	-2625	9,4
1991	783	-2397	-783	-2397	250	0,3
1992	779	3807	-938	3648	-974	6,4
1993	622	6971	1370	8963	-6433	8,1
1994	559	-3969	-784	-4194	2631	-6,1
1995	772	3950	-79	4643	-2339	8,0
1996	612	3307	1636	5555	-2437	7,1
1997	554	1711	4788	7053	-2638	8,3
1998	573	5313	3985	-755	1984	3,9
1999	138	4188	344	4670	-1360	-6,4
2000	112	5057	4276	9445	-9819	6,1

Kaynak: Dr. SAYILGAN Şevket.Finans Dünyası Dergisi.Eylül 2001.s.51.

Veriler incelendiğinde, ülkemizde cari işlemler açığının yüksek olduğu dönemlerde, yabancı sermaye girişinin de yüksek olduğu görülmektedir. Cari işlemler dengesindeki açık yabancı sermaye hareketleri ile kapatılmaya çalışılmıştır. Söz konusu dönemlerde yabancı sermaye yatırımlarını teşvik etmek amacıyla yabancı sermaye izinleri ve reel faizler arttırılmıştır. Yabancı sermaye akımının bileşenleri incelendiğinde; 1990'lı yıllarda ülkemize doğrudan yatırımlar şeklinde gelen yabancı sermayenin 800 milyon \$'ı aşmadığı görülmektedir. Dolayısıyla birçok gelişmekte olan ülkede olduğu gibi ülkemizde de yabancı sermaye yatırımlarının önemli bölümü portföy yatırımları ve kısa vadeli yatırımlar şeklinde olmuştur. Yüksek kar marjları nedeniyle bizim gibi ülkeleri tercih eden ve sıcak para olarak da ifade edilen söz konusu yatırımlar, herhangi bir nedenle ülkeyi terk ettiği dönemlerde, ekonomide ciddi hasarlara neden olmuştur. Sonuç olarak diyebiliriz ki, politik riskin dinamizmini koruması ülkemize gelmesi muhtemel çokuluslu şirketleri kararlarını vermeden bir kez daha düşündürmeye itmektedir.

1999'daki %6.4'lük küçülme sonrasında iş başında bulunan DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümeti beklenen büyümeyi gerçekleştiremediği gibi ülke ekonomisini sık sık görülen politik kriz sonrasında büyük ekonomik darboğaza itmektedirler.

2.4.1. İstihdam

Türkiye'nin son yıllarda önemli bir sorunu da işsizliktir. Bunun temel nedenlerini sıralamak gerekirse şunları söylemek mümkün olacaktır.

Az gelişmiş ülkelerin çeşitli demografik, ekonomik ve siyasal özelliklerinden dolayı ucuz iş gücü yaratılmaktadır. Az gelişmiş ülkelere ilişkin ekonomik ve yapısal özellikler makro ekonomik büyüklüklerce ölçülebilir. Buna göre az gelişmiş ülkelerin makro ekonomik özellikleri şu şekilde olmaktadır. Bunlar, kişi başına düşük gelir, dengesiz gelir dağılımı, tüketim yapısı için gıda maddelerinin ve zorunlu ihtiyaçları gideren malların payının yüksek olması; düşük tasarruf oranı; düşük yatırım oranı; iş gücü başına düşük sermaye teçhizatı gibi göstergelerdir.⁹⁹

- Nüfusun gelişmiş ülkelere nazaran göreceli olarak yüksek, buna karşılık üretim miktarının (GSMH) oldukça düşük olması,

- Vasıfsız emek miktarının fazlalığı

- İstihdam sağlayacak alanların ve sanayi bölgelerinin ülke içindeki dağılımının dengesizliği ve yalnız belli bölgelerde odaklanmış olması.

- Mevcut emek ve işgücü yapısının çağın gerektirdiği teknoloji ağırlıklı üretim biçimine uyum sağlamada yaşadığı güçlük,

- 1950'li yıllarla birlikte başlayıp hala devam etmekte olan göç olgusu.¹⁰⁰

Devlet İstatistik Enstitüsünün verilerine göre, yılın ilk çeyreğinde işsizlik oranı %8.6 olarak gerçekleşmiştir. Bu yılın ilk çeyreğindeki işsiz sayısı 1 milyon 809 bin kişi olarak hesaplanmıştır. Henüz ekonomide canlılığın sürdüğü geçen yılın son çeyreğinde ise, 1 milyon 366 bin işsiz vardı. Buna göre yaşanan kriz 443 bin kişiyi işsiz bırakmış görünüyor.

Türkiye'de 1998 yılında 465 bin, 1999 yılında 487 bin, 2000 yılı Ocak ayı itibari ile 736 bin kayıtlı işsiz bulunmaktadır. Bu da bize kayıtlı işsiz sayısında %56.3'lük bir artış olduğunu göstermektedir.

⁹⁹ Ergül Han, *Az gelişmişlik ve Kalkınma Ekonomisi*. Anadolu Üniversitesi İ.İ.B.F (Kütahya 1991) s.19

¹⁰⁰ İbrahim Çetin, "Türkiye'nin Ekonomik Kriz Gerçeği", *İktisat Dergisi* (Şubat/Mart 2001), s.65-66.

Buna karşılık kayıtlı işgücü, 1998 yılında 646 bin, 1999 yılında 649 bin, 2000 yılı Ocak ayı itibari ile 1 milyon 15 bine çıkmıştır.

2.4.2. Gelir Dağılımı

Süregelen ekonomik ve siyasi problemlerin doğal bir sonucu olarak gelir dağılımı da bozulmakta, alt ve üst gelir grupları arasındaki uçurum her geçen gün daha da büyümektedir. Yaşanan enflasyonist süreç, bordroya tabi sabit gelirlili tabakanın alım gücünü artan fiyatlar ve uygulanan vergiler dolayısıyla her dönem biraz daha azaltırken, bu kesimi zor duruma düşürmektedir.

Yaşanan politik risk sonucunda alt gelir grubuna mensup insanların eğitim sağlık ve gıda gibi en temel ihtiyaçlarını karşılayamama durumunda kalınmıştır.

2.4.3. Mali Yapı

Devletin gerek toplaması gereken vergileri tam olarak toplayamaması, gerekse toplanan vergileri etkin olarak doğru alanlara aktaramaması bir türlü kapatılamayan bütçe açıklarını beraberinde getirmiştir.

2.4.4. İç ve Dış Borçlar

Bugün gelmiş olduğumuz noktada ülkenin sahip olduğu iç ve dış borç toplamının, mevcut GSMH'nin %75'ine ulaştığı görülmektedir.

1993 yılında kişi başına düşen milli gelir 3000 \$, toplam dış borç miktarı ise 67.356 milyar \$'dır. Alınan dış borçlar ise yalnızca mevcut borçların faiz ödemelerine gittiğinden iç ve dış borç stokumuz sürekli artış eğilimindedir. 2000 yılı sonu itibari ile dış borç 114.300 milyar \$, iç borç ise 36.426.620 milyar TL seviyesindedir.

2.4.5. Enflasyon ve Faiz

Türkiye uzun yıllardır kronik enflasyonla mücadele etmektedir. Yüksek enflasyon ülkenin dış dünya ile olan rekabet gücünü azaltarak hem döviz kurlarını artırmakta, hem de reel faizleri risk primi olarak eklenerek nominal faizleri yükseltmektedir. Ayrıca devletin vadesi gelen borçlarını ödeyebilmek için piyasadan para çekme girişimleri, faizler yukarılara iten ve özel kesim yatırımlarını önleyen bir

etmen olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu da üretimi cazip olmaktan çıkararak spekülâtif amaçlı kazanç yollarını açmaktadır.¹⁰¹

Devlet İstatistik Enstitüsünün verilerine göre son 10 yılda en yüksek enflasyon rakamı 1994 yılında %149 olmuştur. En düşük ise 2000 yılında %32.70'leri bulan oranlar ekonomideki dengelerin siyasi istikrara çok duyarlı olduğunu göstermiştir.

1998 yılında %54'e gerileyen enflasyon oranı 1999 yılında krizlerin etkisi ile %63'e yükselmiştir. 2000 yılında ise uygulanan sıkı para politikasının etkisi ile enflasyon oranı %32.7'ye düşmüştür.¹⁰²

3. TÜRKİYE'DE POLİTİK RİSKİN ÇOKULUSLU ŞİRKET YATIRIMLARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Tarihsel Yaklaşımla

Türkiye yabancı sermaye girişi ile yoğun olarak 1980'lerde tanıştı. O tarihe kadar yılda 35 milyon dolarlık bir giriş oluyordu. Kısa sürede bu rakam 1 milyar dolara ulaştı, dünyanın önde gelen dev şirketleri yatırım atağına girdi. Ancak son yıllarda, özellikle 500 büyük şirketten Türkiye'ye uğrayan, yatırım yapan yoktur. Bunlardan sadece 131'i Türkiye'de, oysa kalan 369 şirketten önemli bölümü Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere yatırım yaparak büyük bir potansiyel oluşturuyor. Uzmanlara göre bunları çekmek mümkündür. Ancak bunun için de istikrar ve teşvik gerekmektedir.¹⁰³

Dünyadaki 500 büyük şirketten yatırım payı alan ülkeler bir yarış içerisinde. Bu listede üst sıralara yükselmek, çok sayıda şirket tarafından prestij sembolü olarak kabul ediliyor. Geçtiğimiz yılın sonu itibari ile bu listenin ilk beşini şu şirketler oluşturdu;¹⁰⁴

General Motors (A.B.D.)

Wal-Mart Stores (A.B.D.)

Exxon Mobil (A.B.D.)

¹⁰¹ İbrahim Çetin, a.g.e. s.63.

¹⁰² Arzu Yılmaz, "İşsizlikte Artış, Ücretlerde Düşüş", *Forum Dergisi* (Temmuz 2001), s. 9.

¹⁰³ Türker Çelik,"Devlere Ne Oldu", *Capital Dergisi* (Mayıs 2001), s. 102.

¹⁰⁴ Abdurrahman Arıman, "Türkiye'nin Potansiyeli 30/40 Milyar Dolardır." *Capital Dergisi*, Mayıs 2001. s. 103.

Ford Motor (A.B.D.)

Daimler-Chrysler (A.B.D.)

Liste adeta dünya ekonomisinin portresini çıkarıyor. Sıralamada yüksek cirolarla çalışan otomotiv endüstrisinin ağırlığı hemen dikkat çekiyor.

Türkiye’de Dünyanın bu 131 dev şirketinin yatırımları her ülke tarafından izleniyor. Milyarlarca dolarlık ciroları nedeniyle, ülkeler bu şirketleri kendilerine çekmeye, çeşitli teşviklerle etkilemeye çalışıyorlar. Türkiye’de yabancı sermaye mevzuatıyla bu yönde çaba gösteriliyor, ancak siyasi ve ekonomik etkenler nedeniyle hedefe ulaşamamıştır. Bunu, dev şirketlerden Türkiye’ye gelenlerin sayısından da gözlemek mümkündür.

Bu şirketlerin yarısından fazlası ilk 200’deki şirketlerden oluşuyor. Çünkü listenin yukarılarındaki şirketler büyüklükleri nedeniyle çok daha fazla ülkede faaliyet gösteriyorlar.

Yine şirketlerin Türkiye’ye gelme kararı vermelerinde faaliyet gösterdiği sektörler önemli bir rol oynuyor. Zaten Türkiye’ye 1980 yılına kadar gelen sınırlı sayıdaki şirketin profili bu gerçeği gösteriyor. Buna göre çok farklı ülkelerde temsil edilmeleri gereken ve yerli üretimin nimetlerinden faydalanmak isteyen otomobil şirketleri ülkemize ilk gelenleri oluşturuyor. Bunların arasında Mercedes, Ford, Fiat ve Renault ilk akla gelen isimlerdir. Yine Dünyada ilk akla gelen isimler, ürettikleri ürünün her koşulda tüketilmesi gereken Bayer, Roche ve Pfizer gibi ilaç firmaları Türkiye’ye ilk gelen bir diğer gruptur. Bunun yanında gıda ve hızlı tüketim ürünleri gibi genelde nüfusu çok olan ülkelerde faaliyet gösteren sektörlerin temsilcileri de ülkemize ilk gelen arasındadır.

Canlılık bankalarla başlamıştır. Liberal ekonomik politikaların benimsenmeye başlamasıyla birlikte, özellikle 1984’ten itibaren dev şirketler ardı ardına Türkiye’ye yatırıma gelme eğilimine girdiler. Bu dönemde en büyük hatayı ise finansal sektör yapmıştır. Sektördeki kabuk değişimi yabancıları çekiyordu ve çok sayıda uluslararası kuruluşun Türkiye’ye gelmesine neden oluyordu.

Bu dönemde Türkiye’yi ilk keşfedenler arasında ise Citibank geliyordu. Bu bankayı BNP Paribas, Westdeutsche Landesbank, Dresdner Bank ve Credit Lyonnais gibi sektörün devleri izlemiştir. Üstelik bu bankaların tamamı 1985 yılı içinde giriş yapmışlardır. Sonraki yıllarda yeni banka girişleri de olmuştur. Ancak yabancı

sermayenin sektörel dağılımı çeşitlenmiştir. Alım gücünün artmasıyla birlikte, son kullanıcıya yönelik ürün satan firmaların gelişlerinde artış dikkati çekmiştir.

Geçtiğimiz 10 yılda, Dünya global sermayenin zaferine tanıklık etmiştir. Demir perdenin ortadan kalkması bu süreci hızlandırmıştır. Dünün komünist ülkeleri, çokuluslu şirketlerin akımına uğramıştır.

Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti gibi ülkeler yıllık 10 Milyar dolardan fazla yabancı sermaye almaya başladı. Ancak Türkiye için 90'lı yıllar genel olarak durgun geçti.

Bu dönemde 44 dev Türkiye'ye geldi. 90'lı yıllarda perakende ve servis sektörünün yıldızları ülkemize gelmeye başladılar. Metro, Carrefour, Sodexo Alliance ve Fed Ex bu sektörün ülkemize gelen yıldızlarıydı.

1995 yılından sonra ise Dünyada bilişim teknolojilerinde yaşanan gelişme ile birlikte Intel, Motorola ve Lucent Technologies gibi teknolojik şirketlerin yatırımları dikkati çekti. Bu şirketlere, diğer büyük ve küçük teknoloji şirketlerinin gelişi eşlik etti.

Son 10 yılda yaşanan bir başka gelişme ise, özellikle ticaret alanında faaliyet gösteren büyük Japon şirketlerinin ülkemize gelmeye başlamasıydı. Nissho Iwai ve Marubani ve Itochu şirketlerin başlıcalarıdır.

Ancak özellikle 1997 yılından sonra, Türkiye'ye gelen devlerin sayısında düzenli bir azalma yaşandı. 1997 yılında 8 dev ülkemize gelirken, geçtiğimiz yıl Fortune 500 listesinden sadece 2 şirket giriş yaptı.

Devlerin 369'u gelmedi. Son yıllarda devlerin ilgisinde ciddi bir azalma oldu. 500 büyük şirketin arasında yer alanların girişi neredeyse durma noktasındadır. Bunun sonucunda listede yer alan 369 şirketin Türkiye'de hiçbir yatırımı yoktur. Bazılarının temsilciliği vardır.

Bu şirketlerin bazılarının faaliyetleri nedeniyle Türkiye'ye gelme ihtimalleri oldukça zayıftır. Örneğin Bouygues, Halliburton ve Sekisui gibi mühendislik firmaları, genellikle tek bir ülkede merkeze sahiptirler. Diğer ülkedeki profiller için geçici olarak o ülkeye gidiyorlar. Zaten bunlardan bazıları zaman zaman Türkiye'de de proje üstleniyorlar.

Ancak 500 dev arasındaki şirketler için Türkiye'de büyük potansiyel bulunuyor. Üstelik bu şirketlerin önemli bölümünün Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere yatırımları bulunuyor. Özellikle de, perakende, telekom ve gıda sektörlerinde faaliyet

gösterenlere dikkat çekiliyor. Örneğin Kroger, Target, Walmart, Albertson's ve Koninklijke Ahold gibi perakende devleri hala ülkemize gelmiş değiller. Yine gittikleri ülkeye çok büyük yatırımlar götüren telekomünikasyon devi de Türkiye'de yoktur. AT&T Deutsche Telekom ve BT bu şirketlerden sadece birkaçıdır. Dağıtım sektörüne baktığımızda ise yine birçok dev ülkemizde temsil edilmiyor. Alman, Deutsche Post, Fransız, La poste ve İngiliz, British Post Office bunların en büyükleridir.¹⁰⁵

Geçtiğimiz günlerde Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Örgütü (UNCTAD) tarafından yayımlanan "2001 Dünya Yatırım Raporu"nda; doğrudan yabancı yatırımın (DYY) hızlı bir şekilde büyümeye devam ettiği ve uluslar arası üretimin dünya ekonomisindeki rolünün artarak sürdüğü belirtiliyor. Raporda açıklanan verilere göre, DYY, 2000 yılında yüzde 18 oranında artış göstererek 1.3 trilyon dolara ulaşırken, yabancı yatırımlarda gerçekleşen bu artışın dünya üretimi, ticaret ve sermaye formasyonu gibi diğer ekonomik büyüklüklere oranla çok yüksek düzeylerde olduğu vurgulanıyor. Ancak 2000 yılında rekor seviyelere ulaşan yabancı yatırımın 2001 yılında düşüş göstermesinin beklendiği ifade ediliyor. Geçen yıl meydana gelen büyüme sonrasında, bu yıl gerçekleşmesi beklenen düşüşün nedeni olarak yabancı yatırımın çok büyük bir kısmını oluşturan sınır ötesi şirket birleşmeleri ve satın almaları gösteriliyor. Sınır ötesi birleşmeler ve satın almaların 1999 yılındaki değerine oranla 2000 yılında yüzde 50 yükselme gerçekleştirdiği, 1.1 trilyon dolara ulaştığı ve bu yıl için ise bu seviyenin ekonomik büyümedeki genel yavaşlama nedeniyle düşüş trendinde olduğu kaydediliyor.

UNCTAD'ın 2001 Dünya Yatırım Raporu'nda, yabancı yatırım akışındaki küresel artışın 60 binin üzerindeki uluslar arası şirket ve bu şirketlerin 800 bininin üzerinde dış temsilciliklerinin yatırım projeleriyle gerçekleştiği kaydediliyor. 2000 yılında 1.3 trilyon dolara ulaşan yabancı yatırımların yüzde 79'u gelişmiş ülkelere giderken, gelişmiş ülkelere akan yabancı sermayenin geçen yıla oranla yüzde 21 oranında artış göstererek 1 trilyon doların üzerine çıktığı belirtiliyor. AB, ABD ve Japonya'nın (TRİAD) uluslar arası yatırımdan aldıkları payın ise yüzde 71 olduğu kaydediliyor. Gelişmekte olan piyasalara yönelik sermaye akışımında geçen yıla oranla artış göstererek 240 milyon dolara ulaştığı ancak, gelişmekte olan ülkelerin toplam yabancı yatırımdan aldığı payın ise son 10 yılın en düşük seviyesine gerilediği

¹⁰⁵ Türker Çelik, a.g.e. s. 103-104

vurgulanıyor. Gelişmekte olan ülkelerin yabancı yatırımdan aldıkları payın yüzde 19 olduğu belirtilirken, bu piyasaların 1994 yılında yabancı yatırımdan aldıkları payın yüzde 41 olduğu vurgulanıyor. Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin 27 milyar dolar yabancı sermaye çektiği ve toplam yabancı yatırımdan aldıkları payın yüzde 2 olduğu belirtilirken, dünyanın az gelişmiş 49 ülkesinin dünya sermaye akışının yalnızca yüzde 0.3 gibi çok küçük bir dilimini çekebildiği vurgulanıyor.

Amerika 281 milyar dolara ulaşan değerle dünyanın en çok doğrudan yabancı yatırım çeken ülkesi olmayı korurken, Amerika tarafından yapılan yatırımların yüzde 2 oranında azalarak, 139 milyar dolara düştüğü kaydediliyor. Dünya yatırım raporuna göre, geçen yıl 982 milyon dolar yabancı sermaye çeken Türkiye ise 52. sırada yer alıyor. Japonya ekonomisinde yaşanan uzun süreli yavaşlama nedeniyle uygulanan DYY programlarına rağmen bu ülkeye yönelik yabancı sermaye akışının 2000 yılında bir önceki yıla oranla yüzde 36 oranında azalarak 8 milyar dolara düştüğü, ancak Japonya'dan çıkan sermayenin 33 milyar dolar ile son on yılın en yüksek değerine ulaştığı belirtiliyor.

Gelişen Asya'da ise yabancı yatırım akışının 2000 yılında 143 milyar dolar ile rekor seviyeye ulaştığı kaydediliyor. En büyük yükselişin Doğu Asya'da olduğu belirtilirken, özellikle Hong Kong'a (Çin) 64 milyar dolara ulaşan benzeri görülmemiş bir yabancı sermaye akışının olduğu ve Hong Kong'un Asya ve diğer gelişmekte olan ülkeler arasında en çok sermaye çeken piyasa olduğu vurgulanıyor. Çin'in (Hong Kong dahil) 1999 yılında çektiği sermayenin 65 milyar dolar olduğu 2000 yılında ise bu rakamın 105 milyar dolara ulaştığı kaydediliyor.

Raporda, doğrudan yabancı yatırımda artış olmasına rağmen sermaye akışlarının düzenli olmadığı, DYY toplamının yüzde 95'inin ve hisse senetlerinin yüzde 90'nının dünyanın en çok yatırım alan 30 ülkesi tarafından çekildiği belirtiliyor. Genelde sanayileşmiş ülkelerin oluşturduğu en çok yatırım yapan ilk 30 ülke ise DYY çıkış hareketinin yüzde 99'unu oluşturuyor. Dolayısıyla yabancı yatırımlardan en çok faydalanan ülkelerin gelişmiş piyasalara sahip olan sanayileşmiş ülkeler olduğu ve DYY çıkışlarıyla yatırımın küresel dağılımı kontrol eden ülkelerin yine bu gelişmiş piyasalar olduğu görülüyor.

Raporda, son on yıl içerisinde uluslar arası alanda hizmet sektörünün çok daha önem kazandığı belirtilirken, müşteriyle yakınlığın önem taşıdığı pek çok hizmet

sektöründe ve bazı üretim endüstrilerinde DYY'ın çok daha geniş bir yayılma eğilimi gösterdiği vurgulanıyor.

Yabancı yatırımın en çok yoğunlaştığı sektörün biyoteknoloji olduğu belirtilirken, yarı-iletkenler, televizyon ve radyo alıcıları, otomobil sektörlerinin ikinci sırada yer aldığı kaydediliyor.

Raporda, uluslar arası şirketlerin yaygınlaşmaları ve hareketlilik kazanmaları nedeniyle yerel koşulların öneminin arttığı vurgulanırken, hareketli DYY'ların ancak uygun ve verimli şartların mevcut olduğu piyasalarda kaldığı belirtiliyor. Bu nedenle daha öncede IMF ve benzeri kuruluşlar tarafından yayınlanan raporlarda belirtildiği gibi uluslar arası yatırımcılar portföylerini, Türkiye ve Arjantin gibi, piyasalarında büyük sorunlar yaşayan ülkelerden daha güvenli piyasalara kaydırmayı tercih ediyorlar.

Yatırımcıların yer seçimi yaparken göz önünde bulundurdıkları kriterler arasında, ev sahibi ülkenin teknolojiyi verimli ve esnek bir biçimde kullanabilecek, birbirini tamamlayan yetkin işgücü, bölgesel alt yapı, tedarikçiler ve kurumları sağlaması koşulları yer alıyor. Bu nedenle DYY çekebilmek için sanayi bölgelerinin kullanılması ve güçlendirilmesi yanında yatırım teşvik politikalarının geliştirilmesi gerektiği vurgulanıyor. Ülkelerin yabancı yatırım çekebilmek için ilk aşamada DYY mevzuatlarını liberalize ettiklerini ve piyasayı rahatlatıcı politikalar benimsedikleri belirtiliyor. İkinci aşamada, hükümetlerin bir adım daha atarak ülke şartlarını ortaya koyduğu ve aktif olarak DYY arayışına girdikleri ve bu yaklaşımın ulusal yatırım ajanslarının kurulmasına yol açtığı kaydediliyor. Üçüncü aşamanın ise yatırım teşvik aşaması olduğu ve bu aşamada ülkenin gelişme öncelikleri doğrultusunda yabancı yatırımcıları firma ve endüstri bazında belirleyerek, ihtiyaç duyacakları sanayi bölgesi ve uygulama gibi belirli bölgesel ihtiyaçlarını sağlamayı amaçladıkları belirtiliyor.

UNCTAD tarafından bu yıl ilk kez yayınlanan ve ülkelerin doğrudan yatırımlar açısından performansını ölçen Doğrudan Yatırım (DY) endeksinde Türkiye'nin ancak Burkina Faso, Ruanda, Kenya, Eritre, Macau, Surinam, Yemen gibi ülkeleri geride bırakarak 136 ülke arasında 121. olduğu belirtilmiştir. son rapora göre Türkiye'nin ikinci ligin bile gerilerinde kaldığına dikkat çekilmiştir. Geçen yıl 105 milyar dolar yabancı yatırım çeken Çin'in daha fazla yatırım çekmek için yabancı yatırım seferberliği ilan ettiğini hatırlatarak, Türkiye'nin son 10 yıldır ancak 800-900 milyon

dolar çizgisinde olduğunu bu süre içerisinde diğer ülkelerin yabancı yatırımlarını katlamasına karşın, ülkemizin bu gelişmeyi gösterememesine dikkat çekilmiştir.

BM Türkiye Daimi Koordinatörü Alfredo Witschi Cestari, stratejik konumu nedeniyle Türkiye'nin en çok gelecek vaat eden ülkelerden biri olduğunu belirterek, Türkiye'nin ticaret ve kalkınma açısından üretimini mutlaka artırması gerektiğini söylemektedir. Sermaye akışının sınır tanımadığını belirten Cestari, İrlanda ve İspanya'nın yaptığı hamlelerle yabancı yatırımları çekme konusunda elde ettiği başarıyı anlatmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımların kalkınmanın en önemli unsurlarından biri olduğunu ve gelişmiş ülkelerde bu yatırımların arttığının gözlemlendiğine değinen Cestari, önümüzdeki yıllarda Türkiye'nin de en çok ilerleme kaydeden ülkelerden biri olacağını vurgulamaktadır.¹⁰⁶

Türkiye'ye yabancı sermayenin gelmemesinde, sektörler özgü nedenler de rol oynamaktadır. Üstelik bazı sektörler içinde cazip yatırım alanları bulunmasına rağmen hala yeterince şirket gelmiyor. Perakende, telekomünikasyon, enerji ve dağıtım bu sektörlerden öne çıkanlardır. Örneğin, perakendecilere göre bu sektöre yeni yabancı yatırımcı gelmemesinin arkasında, büyük şehirlerde mağaza açmak için yeterli yer bulunmaması ve bürokratik işlemlerin ağırlığı yatmaktadır.

---

¹⁰⁶ <http://www.activefinans.com/activeline/sayi19/yabanciyatirimlar.html>

Tablo 14: Dünya Devlerinden Türkiye’de Yatırımı Olmayan 36 Şirket
(“Fortune 500” den her sektörde Türkiye’ye gelmeyen 3 büyük şirket, 2000)

Sektör/Şirket adı	Sektördeki i yeri	500 büyükteki yeri	Cirosu (Milyon Dolar)	Ülkesi
<i>PERAKENDE</i>				
Kroger	2	49	45,352	ABD
Albertson’s	4	78	37,478	ABD
Koninklijke Ahold	5	85	35,798	Hollanda
<i>GIDA</i>				
Con Agra	3	161	24,594	ABD
Sara Lee	4	209	20,012	ABD
Archer Daniels Midland	5	335	14,283	ABD
<i>ENERJİ</i>				
RWE Group	2	73	38,358	Almanya
Suez Lyonnaise dse Eaux	3	95	33,560	Fransa
Dynegy	4	294	15,430	ABD
<i>ELEKTRİK VE ELEKTRONİK</i>				
Matsushita Electric Industrial	3	24	65,556	Japonya
NEC	6	51	44,828	ABD
Tyco International	14	182	22,496	İsviçre
<i>ORMAN ve KAĞIT ÜRÜNLERİ</i>				
Georgia – Pasific	2	251	17,796	ABD
Kimberly – Clark	3	379	13,007	ABD
Weyerhaeser	4	406	12,262	ABD
<i>DAĞITIM ve POSTA</i>				
U.S.Postal Service	1	26	62,726	ABD
Deutsche Post	3	157	25,101	Almanya
Japon Postal Service	4	258	17,497	Japonya
<i>YAYINCILIK</i>				
Lagardere Groupe	2	377	13,104	Fransa
Dai Nippon Printing	3	431	11,556	Japonya
Toppan Printing	4	447	11,110	Japonya
<i>TELEKOMİNİKASYON</i>				
Nippon Telegraph & Telephone	1	13	93,592	Japonya
AT&T	2	28	62,391	ABD
SBC Communications	3	42	49,489	ABD

<i>METAL</i>				
Nippon Steel	1	170	24,074	Japonya
Alcoa	2	278	16,446	ABD
NKK	3	304	15,136	Japonya
<i>TARIM ve ENDÜSTRİYEL EKİPMANLAR</i>				
Thyssen Krupp	1	99	32,798	Almanya
IRI	4	172	23,945	Fransa
Caterpillar	5	217	19,702	ABD
<i>MOTORLU ARAÇLAR</i>				
Denso	17	268	16,915	Japonya
Dana	23	365	13,353	ABD
Fuji Heavy Industries	25	414	11,946	Japonya
<i>BANKACILIK</i>				
Bank of America	2	39	51,392	ABD
Fortis	4	55	43,660	Belçika
Bank of Tokyo-Mitsubishi	10	103	32,624	Japonya

Real Şirketler topluluğu, hipermarketlere karşı bir kampanya başlatıldığını bununda yabancı yatırımcıyı ürküttüğünü dile getiriyor. Topluluk, bu şartlarda büyük perakende gruplarının Türkiye'ye gelmeyeceği görüşündedir.

Son yılların gözde sektörlerinden telekomünikasyonda da yabancı şirketlerin gelmesi açısından ciddi engeller bulunuyor. “Büyük telekom şirketleri Türkiye'ye küçük ölçekli olarak gelmiyorlar. Ayrıca bu şirketlere yasal altyapımızla ve yöntemimizle güven vermiyoruz. Şartlar değişmedikçe, telekom şirketleri Türkiye'ye ilgi göstermezler.”

Macaristan ve Polonya gibi ülkeler yılda 25-30 milyar \$ sermaye çekerken Türkiye 10-12 milyar \$'lık yabancı sermaye ile yetinmektedir.¹⁰⁷

Kötü yönetim genellikle yolsuzluk için fırsat ve teşvik yaratmaktadır.¹⁰⁸ Yolsuzluk kaynak dağılımındaki bozulmaları hızlandırmakta, gelir ve refah dağılımının görece çarpıklaşmasına yol açmakta hayat standardı ve büyüme üzerinde de negatif bir etki yapmaktadır. Ekonomi idaresinde belli başlı üç zaaftan söz edilebilir. Birincisi ekonomik aktivitelerdeki aşırı devlet müdahalesi, ikincisi, ekonominin yönetiminde

¹⁰⁷ NTV Ekodiyalog Programı. (7 Mayıs 2001)

¹⁰⁸ Fatma Doğruel, “Son 20 Yılda Türkiye’de İstikrar Programları Neden Başarısız”, *İktisat Dergisi* (Eylül 2000) s. 22.

şeffaflıkta ve sorumluluklardaki boşluklar, üçüncüsü ise, kararlı kurallara ve rekabete dayalı bir ortamın eksikliğidir.

Ekonomi yönetimindeki bütün bu zaaf lar Türkiye açısından değerlendirildiğinde ilk olarak, devlet müdahalesinin 1980 sonrasında dışa açılma politikalarıyla bile azalmadığını görüyoruz. Türkiye’de ilk büyük devalüasyon 1946 yılında yapılmıştır. Daha sonra 1958 ve 1970 yıllarında 2 büyük devalüasyon daha gerçekleştirilmiştir. Böylece her 12 yılda bir döviz darboğazına düşmemek için önlem alınmak zorunda kalınmıştır. Ayrıca sağlıklı bir özelleştirme politikası yürütülmediği için devletin başta bankacılık olmak üzere enerji, iletişim ile birçok sanayi üretim alanında varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. İkinci zaaf devlet yönetimindeki hukuki alt yapının ve bürokrasi kadrolarının rehabilitasyonunun iyi yapılamaması nedeniyle her alanda ortaya çıkan şeffaflık ve bilgi eksiklikleridir. Son olarak kararlı ve kurallara dayalı bir ortam 1980’den bu yana yeterli ölçülerde yaratılamamıştır. Bunun en önemli nedeni ise, gerek politikacıların, gerekse özel kesimin, bir başka deyişle kamu ve özel kesimde yer alan aktörlerin kurallarla değil de kişisel ilişkilerde faaliyetlerini yürütme eğilimi içinde olmalarıdır. Bütün bunların yanı sıra bir toplumda varılması gereken sivil örgütlenmenin-piyasada ise tüketicilerin- bu iki tip aktörün yanında güçsüz ve donanımsız bırakılmalarıdır. Bu da rekabet eksikliği, kurallara dayanmayan ve kararsız bir ortam yaratmaktadır.¹⁰⁹

Türkiye 1990 yılında yabancı sermaye için gelişmekte olan ülkeler içinde parlayan yıldız durumundaydı. Çin’e yakın potansiyeli olduğu, yabancı sermaye konusunda uzman kişiler tarafından belirlendi. Ama bugüne baktığımızda Çin yabancı sermaye yatırımlarını 50 milyar \$ sınırına getirdiği halde, Türkiye 90 yılında 800 milyon \$ olan yıllık yatırımlarını aynı seviyede tutmuş, 10 yılda Türkiye yerinde sayarken Dünya hızla ilerlemiştir. Brezilya 30 milyar \$’ı, Arjantin 23 milyar \$’ı aşmıştır. Malta, Mısır gibi ülkeler bizim önümüze geçmiştir.

1998-1999 yıllarında dışarıdan (CHP) desteklenen ANASOL koalisyonunun bozulup Ecevit azınlık hükümetinin kurulduğu dönemde, çokuluslu şirketlerin ülkemize olan ilgisi azalmıştır.¹¹⁰ 1998’de gerçekleşen firma girişi 982 iken, 1999’da 823’e, 1999 Ocak-Ağustos döneminde 550’ye inmiştir.¹¹¹

¹⁰⁹ Faruk Yöneyman, YASED Başkanı. *Finans Dünyası Dergisi* (Aralık 2000). s. 26.

¹¹⁰ <http://www.ibun.edu.tr/akat/diger1.html>

¹¹¹ <http://dpt.gov.tr>

Türkiye ekonomisinde son yıllarda sıkça görülmeye başlayan istikrarsızlıklar, ülkeyi bir krizler ülkesi haline getirmiştir. Son 6 yılda 3 kriz yaşanması, ortalama her 2 yıla bir kriz düşmesine yol açmıştır.¹¹² 5 Nisan 1994 krizi ile başlayan süreç daha şiddetli olarak 1998’de hissedilen, 1999 krizi ile devam eden ve geçen yıl Kasım ayında baş gösteren kriz 2001 yılı Şubat ayında patlak vermiştir. Her krizde büyüme oranları düşmüş, yüz binlerce işçi işsiz kalmış, onlarca iç ve dış üretici firmalar ya iflas etmiş yada ülkeyi terk etmiştir.

Bu krizleri daha ayrıntılı unsurlarla ele almanın geleceğe yönelik bakış açısında doğru ipuçları vereceğini düşünüyoruz.

3.2. Güncel Yaklaşımla

3.2.1. Kasım 2000 Krizi

1999’da İMF ve Dünya Bankası’yla hükümetimiz arasında imzalanan stand-by anlaşması Kasım 2000’de ağır bir yara almıştır. Yaşanan krizin ekonomiye maliyeti hayli yüksek olmuştur.

Türkiye dışa açık ekonomi haline geldikten sonra yatırımcılar Türkiye’ye sadece doğrudan yatırım veya proje finansmanı vermek için gelmemişlerdir. Yatırımcılar Türkiye’ye borsaya ya da devlet tahvillerine yatırım yapmak için de gelmeye başladılar. Yani istedikleri zaman gelip istedikleri zaman çıkabilecekleri bir piyasa ortamına kavuşmuşlardır. Bu tür piyasaların henüz altyapısı, derinliği ve piyasa bilincinin çok fazla yerleşmediği bir ekonomik süreç yaşanmaktadır. Bu nedenle de henüz dünya ekonomisinin hangi noktaya gittiğini ve bize etkilerinin ne düzeyde olabileceğini tahmin etmekte zorlanıyoruz.

Böyle konjektüre çok duyarlı olan sıcak paranın ülkeyi terk etmesi de kolay olmaktadır. Bu dönemde yaklaşık 65 milyon doların yurt dışına çıkışıyla birlikte likidite sıkışıklığı had safhaya ulaşmıştır. Çünkü para otoritesi faizlerin yükselmesini göze alarak piyasalara para pompalamayı reddetmiştir. Kriz İMF’nin 10.5 milyar dolarlık taze kaynak akışı sağlayacağına ilişkin taahhüdüyle aşılmış ancak kriz koşulları tam olarak ortadan kalkmamıştır

¹¹² Rıdvan Karluk, “Türkiye Ekonomisinde ve Dünyada Krizler”, *Türkiye Günlüğü Dergisi* (Ağustos 2001), s. 78.

Krizde en önemli belirleyenlerden birincisi, enflasyon rakamlarının beklenenden çok çıkması, Merkez Bankası'nın döviz sepetinde çipa politikası uygulaması sonucu Türk Lirası'nın aşırı değerlenmesidir. Bunun sonucunda dış ticaret açığının giderek artacağı beklentisi ile ülkedeki yabancı portföy yatırımcıları bu gelişmeler karşısında yüksek bir devalüasyon beklentisi içerisine girmişler ve net getirilerini maksimum tutmak amacıyla iç piyasadan hızla uzaklaşmışlardır. İkinci olarak faiz oranlarının düşmesi karşısında hükümetin kredi hacmindeki artışı denetleyemediği ve böylece gerek talep artışı, gerekse bankaların kendi aralarındaki rekabetleri sonucu fazlaca açılmaları krizin derinleşmesine yol açmıştır.

Yaşanan krizin maliyeti kısa dönemde IMF'den gelecek paraya rağmen ağır olmuştur. Çünkü uluslararası piyasalardaki kredibilitemiz ciddi şekilde yara almıştır.

Özellikle bankacılık sistemimizin bu tür aşırı likidite sıkışıklığına hazır olmadığı ve büyük zaaflarının olduğu ortaya çıkmıştır.

Kriz reel ekonomi üzerinde çok olumsuz etki bırakmıştır. Yani yüksek faizler yatırım maliyetini arttırmış ve üretimden kopuk sanayicinin üretim ve yatırım direncini kırmıştır. Bu da 2001'de ekonomik büyümenin küçülmesi ve istihdamın azalmasına zemin hazırlamıştır.

Krizde politik riskin yanında, Türkiye'nin gereksinim duyduğu ölçüde döviz kazanamaması, sürekli cari işlemler açığı vermesi, bu açığı borçlanarak fonlamasıdır. Ayrıca yeterince üretememek, bankaların açık pozisyonlarının büyüklüğü, likidite risklerinin yüksekliği, IMF programının getirdiği kısıtlamalar, yabancı yatırımcıların davranışları krizin doğmasında diğer etkenler olmuştur.¹¹³ 1994 yılında yabancı sermaye çıkışı ekonomide ciddi hasarlara yol açarak %6.1 oranında küçülmesine neden olmuştur. 1994 krizini takip eden yıllarda yeniden çokuluslu şirket yatırımları artmakla birlikte ekonomide ciddi oranlarda büyüme kaydedilmiştir.

1998 yılına gelindiğinde Rusya'ya sıçrayan global krizin ardından risk almak istemeyen ve ülkemizi Rusya ile aynı kategoride değerlendiren çokuluslu şirketler yatırımlarını ve tasarruflarını çekmesi ile birlikte ülkemizde krize girmiştir. Nitekim 1999 yılında yaşanan global kriz, risk almak istemeyen yabancı sermayenin ülkemizi terk etmesi ve yaşanan deprem felaketinin etkisi ile ekonomi %6.4 oranında küçülmüştür. 2000 yılında ise global krizin etkilerinin azalması, kurların kontrol altında

¹¹³ Öztin Akgüç, "Kasım 2000 Krizi", *Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, (Ocak 2001). s .6.

tutulması, faiz oranlarının gerilemesi, deprem nedeniyle ertelenen talebin yeniden canlanması, çokuluslu şirketlerin ülkemize yeniden gelmeye başlamasıyla ekonomimiz %6.1 oranında büyümüştür.

3.2.2.Şubat 2001 Krizi

Enflasyonla mücadele amacıyla 1999 Aralık ayında IMF ile imzalanan stand-by anlaşmasının en önemli ayağı olan önceden açıklanan kur sistemi 22 Şubat 2001 tarihinde sona ermiştir. Program, 2001 Temmuz ayında zamanla genişleyen bant sistemine, 2002 sonunda da serbest kur sistemine geçilmesini ön görüyordu. Böylece, 2002 sonunda uygulanması planlanan serbest kur sistemine enflasyonla mücadele programının 14. ayında geçilmiş oldu. Sabit kur-serbest kur tartışmaları cari açıkta meydana gelen büyük artışlarla 2000 yılının ikinci yarısından itibaren tartışılmaya başlanmıştır. 2000 Kasım ayında yaşanan finansal kriz, Merkez Bankası'nın rezervlerini eritirken, uygulanan programa olan güveni sarsmış, devalüasyon ihtimalini de arttırmıştır. Hükümetin geleceğinin sorgulanmaya başlandığı 19 Şubat günü döviz talebi 5 Milyar dolara yaklaşmıştır.

20 Şubat tarihinde hem para politikasından taviz verilmemesi nedeniyle hızla artan faizler, hem de hazine ihalesinin yapılmasıyla nispeten azalan gerginlik sonrası 4.3 Milyar \$ Merkez Bankası'na geri dönmüştür. Politikada gerginliğin bir türlü giderilmemesiyle 20 Şubat tarihinde bankalar arası para piyasası işlemlerinde en düşük faiz %600 olurken, en yüksek faiz %2300 seviyesine ulaşmıştır. Bankaların birbirlerine yükümlülüklerini yerine getirememesi ve Merkez Bankası'nın net iç varlıklar kısıtlaması nedeniyle piyasaya likidite verememesi sonucu 21 Şubat tarihinde bankalar arası para piyasası işlemlerinde faizler en düşük %2500, en yüksek %6200 seviyesine ulaşmıştır. Kasım krizinden sonra yüksek seyreden faizler, politikada yaşanan gerilimle birlikte hızla artarak IMF programının sorgulanmasına yol açmıştır.¹¹⁴

Kasım ayındaki likidite sıkışıklığından sonra IMF desteği ile stand-by kredilerinin öne çekilmesi ve kısa vadeli rezerv kolaylığının Türkiye kullanımına sunulması ekonomide rahatlamaya sebep olmuştur. Ocak ayında beklenenden iyi çıkan bütçe rakamları ve enflasyonda varılan nokta iyimserliği giderek arttırmıştır. Fakat yapısal reformlarda bir türlü kaydedilemeyen ilerlemeler, Türkiye'ye akan sermayeyi,

¹¹⁴ www.kentyatirim.com.tr

özellikle kasımdan sonra durdurma noktasına getirmiştir. IMF ile ortak uygulanan programın bir özelliği olarak (net iç varlıklar) üzerinde oluşan sınıır, ülkeden sıcak para çıkışı olduğunda her an likidite krizi oluşabileceğini 2000 sonunda da ortaya çıkarmıştı. Dolayısıyla ekonomik dengeler yerine gelene kadar, bu sıcak paranın ülkeyi fonlamaya devam etmesi, belki de bu krizin hiç yaşanmamasını sağlayabilirdi. Kısa vadeli sermayenin ülke dışına çıkma süreci bir çok faktör tarafından hızlandırılmıştır.

19 Şubat 2001 günü yapılan MGK toplantısından alışılmışın dışında 15 dakika gibi kısa bir sürede ayrılan Başbakan Ecevit yaptığı açıklamada, Cumhurbaşkanı Sezer ile arasında ciddi bir kriz olduğunu kamuoyuna açıkladı. Zaten dengeye oturamayan piyasalar bu açıklamaya olumsuz tepki gösterdi. Birkaç saat içinde 5 milyar dolar Merkez Bankası bilançosunu terk etmiştir. Faizlerin %7500 seviyelerinde yeni bir rekor kırdığı ve IMKB-100 endeksinin %18 düşerek günlük değer kaybında kuruluşundan bu yana en büyük düşüşü gerçekleştirmiştir. Açıklanan devalüasyon sonrası içlerinde Moody's, S&P ve Fitch IBCA'nın bulunduğu rating kuruluşları, Türkiye Cumhuriyeti ve bankaların notlarını düşürmüş. Bu durum zaten dış yatırım çekmekte zorlanılan bir dönemde, çokuluslu şirketlerin ülke risk puanını arttırmalarına neden olmuştur.¹¹⁵

---

¹¹⁵ www.ntvmsnbc.com/ekonomi

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye son 20 yılda uygulanan politikalarla ekonomik büyümede sınırlı kalmakla birlikte gereken atılımı henüz yapamamıştır. Çünkü bütün bu çabalara rağmen kişi başına milli gelir en yüksek 3 bin dolarda kalmıştır. İletişim gibi bazı altyapı alanlarında önemli gelişmeler sağlanmakla beraber, insani gelişme göstergelerinde yeterli başarı elde edilememiştir. Sektörel olarak bakıldığında ise, sanayi ve tarımın başarısı yine belli bir düzeyde kalmıştır. Büyük umutlar bağlanan tekstil sektörü çökerken rekabette korkulan otomotiv, beyaz ve kahverengi eşya üretim ve ihracatında da bazı başarılar kazanılmıştır. Ancak bütün bunların yanında kronik enflasyon ortamında yaşamak zorunda bırakılan ülkemizde politik riskin önemi daha fazla anlaşılmıştır. Bu çerçevede son 20 yılda uygulanan istikrar politikalarının başarısızlığında öne çıkan politik risk faktörlerini neden ve sonuçları şöyle sıralayabiliriz.

Politik risk faktörleri, çok farklı etmenleri ve gelişmeleri bünyesinde tutmakla beraber, temelde dört unsurun varlığı ülkenin politik riski açısından önemlidir. Bunlar;

İstikrarsızlık;

Türkiye siyasi hayatında üç defa kesintiye uğramıştır. Her 10 yılda bir askeri müdahalelerle baş başa kalmıştır. Bu risk şartlar çerçevesinde yeniden gündeme gelebilecek niteliktedir. Ülkenin politik çizgisinde meydana gelen inişler veya çıkışlar, bir istikrarsızlık göstergesi olarak değerlendirilir. Türkiye’de de bu risk söz konusudur. 1923’den günümüze kadar geçen 77 yılda 57 tane Hükümet kurulmuştur. Bu yaklaşık her 15 ayda bir yeni hükümet değişikliğini ifade eder. Bu hükümet değişiklikleri, beraberinde bürokratik ve parti programlarına dayanan yeniliklerini de beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla Türkiye’nin iktisadi hayatında da bir istikrar sağlamak zorlaşmaktadır.

1999 yılında, Yabancı Sermaye Derneği üyelerine yapılan bir anket çalışmasında, Türkiye’de karşılaşılan en önemli 3. ve 4. sorunlar derneklerin %41 ve %34 olarak oylarını almıştır. Mevzuatın sık sık değişmesi ve yeni yönetimlerin eski verilen sözleri tutmayarak istikrarı koruyamaması olarak gösterilmiştir. Yine aynı çalışmada “Bürokrasi %4 oy oranı ile son sıralarda yer almıştır.

Belirsizlik;

Türkiye'nin politik hayatında, derin radikal değişiklik meydana gelmemekle beraber, kısa vadede bir belirsizlik her zaman söz konusudur. Bu belirsizlik yabancı yatırımcı açısından önemli bir etkidir. Yatırımcı 10-15 yıllık programlar dahilinde yatırımlarını yönlendirmektedir. Dolayısıyla yatırımcı en azından orta vadede önünü görmek isteyecektir. Ancak, politik belirsizlik, yabancı yatırımcıyı, yatırım konusunda kararsızlığa itmektedir. Devam eden terör ise önemli etken olarak dikkat çekmektedir. Çalışmamızın son döneminde patlak veren Amerika-Afganistan savaşında Türkiye'nin konumunun ne olacağına ilişkin belirsizliğin piyasalarda yaratmış olduğu tedirginliğin ekonomik veriler üzerinde yarattığı olumsuzluklar buna iyi bir örnek olmaktadır. Bu noktada hükümetlerin şeffaflığının ve kararlılığın önemi bir kez daha anlaşılmaktadır.

Politik Güçler;

Politik güçleri incelerken, karşımıza ilk çıkan unsur, parlamenter rejimin vazgeçilmez faktörü olan siyasi partilerdir. Türkiye'nin siyasi hayatında merkez sağ ve merkez sol ağırlık kazanmıştır. Beş siyasi parti (MHP - ANAP - DYP- CHP- DSP) bu alanda konumlandırılmıştır. Dolayısıyla Türkiye'de radikal eğilimler olmakla birlikte, oy oranları tek başına iktidara gelmekten uzaktır. Bu durumda toplumun hükümete yönelik güvensizliğinin bir göstergesi olarak alınabilir.

Rejim kesintisi olarak gerçekleşen askeri müdahalelerde Türk siyasi hayatında önemli bir güçtür. Bu tür müdahaleler veya müdahale ihtimalleri rejim açısından son derece yüksek bir politik risk faktörüdür. Bilindiği gibi, Türkiye her siyasi çalkalanmanın arkasından bir darbe tehdidi ile ekonomik bunalıma girmektedir. 28 Şubat Kararlarında yaşanan durumda buna iyi bir örnek teşkil etmektedir. Güven boşluğunun toplumsal etkilerinin yanı sıra oldukça önemli ekonomik etkileri olduğu bir kez daha görülmüştür.

Rekabet Durumu;

Sanayi gelişimini özellikle 1980'den sonra kurmaya çalışan Türkiye özellikle imalat sanayiinde yabancı yatırımcıların ilgi odağı olmuştur. Son yıllarda özellikle otomotiv ve beyaz eşya alt sektörlerinde yabancı yatırımcıların yatırımlarını

görmekteyiz. Dünyanın en büyük 500 işletmesinden 108'i Türkiye'de faaliyette bulunmaktadır.

Yerli üreticinin özellikle tekstil ve konfeksiyon alt sektörlerinde ağırlık kazandığını görebiliriz. Yabancı sermaye, imalat sektöründe özellikle rekabetin yoğun olduğu ve karlılığın düşük olduğu bu alt sektöre girmemiştir. İmalat sektörü yatırımları içinde, tekstil yatırımının payı %2 civarındadır. Bunun dışında her alanda yabancı sermaye çok daha yüksek oranlarda faaliyet göstermektedir. Türkiye dengeli bir gelişme için her sektöründe yeni teknolojileri getirecek, rekabete bağlı verimliliği ve karlılığı arttıracak alanlara yabancı sermayeyi çekmek zorundadır. Bunun içinde gerek koruma duvarları arkasındaki hantal sektörleri rekabete açmalı gerekse bürokratik engelleri azaltma yoluna gitmelidir. Politik unsurlardan sayılabilecek hiyerarşi ve torpil engeli en fazla teşvik alanında yaşanmaktadır. Yalnızca politik risk değil aynı zamanda altyapı, arazi, vergi indirimi, uzun süreli koruma, tahkim, gümrük ve enflasyon muhasebesi yapmamak gibi olaylar yabancı sermaye üzerinde olumsuzluklar yaratmaktadır. Yabancı sermaye her şeyden önce kendini güvende hissetmelidir. Yabancı sermayeli şirketlerin yerli şirketler ile eşit muamele görmediklerine olan görüş ve inançlarının yanısıra kimi zaman ortaya çıkan devletleştirme veya millileştirme sloganları da bu şirketleri uzaklaştırıcı etmenlerdendir. Yabancı personelin Türkiye'de çalışabilmesi için alınması gereken izinlerin elde edilmişindeki zorluklar diğer bir etmendir.

Kadrolaşmanın da getirdiği zorluklar bunlara eklenince yabancı sermayeye bu zor duvarları aşmak yerine başka ülkeye yönelmeyi tercih etmektedir. Bugün dünyanın bir ucunda yer alan Çin bile Türkiye'nin 11 katı oranında G.O.Ü' e yönelik yabancı sermayeden pay almaktadır. Ne yazık ki Türkiye bu konuda son dönemde en alt sıralarda yer almaktadır.

Dünyanın en yüksek enflasyonlarından birine sahip olan Türkiye'de ekonomik istikrarsızlığı, yüksek bütçe açıkları, kamunun yüksek borçlanma ihtiyacı dolayısıyla faizlerin çok yüksek oluşu, özelleştirmede bir türlü mesafe alınamaması ve benzeri faktörler beslemekte, bunun yanında, bir yatırımcı için son derece önemli olan fikri hakların, özellikle telif hakları ve markaların yeterince korunmaması, gümrük dışı engellemeler, fiyat kontrolleri, adliye sistemimizin eksiklikleri dolayısıyla adaletin tecellisinde meydana gelen gecikmeler ve benzeri hususlar, yatırım ortamının cazibesinin kaybolmasına neden olmaktadır. Yabancı sermayenin Türkiye'ye

gelmemesinde bir etkende 1995-1996 yıllarında %16'larda olan yolsuzluk nedeni %40'lara ulaşmıştır.

Türkiye tam bunların yanında bölgesel bir terörizm ile mücadele etmektedir. Merkezi Güneydoğu Anadolu Bölgesi olmak kaydıyla 1983'den beri devam eden terör olayları bölgeyi yatırım alanı olmaktan uzaklaştırmaktadır. Bölgesel açıdan en büyük politik risk unsurudur.

Ülkede devam eden politik istikrarsızlık, üç kere gerçekleşen askeri darbeler, terör olayları Türkiye'yi politik açıdan öne görülen bir ülke olmaktan uzaklaştırmaktadır. Türkiye politik riski düşük bir ülke olarak değerlendirilmediğinden yabancı yatırımlar istenilen düzeyde olmamaktadır.

Ancak 1997 yılı verilerine göre BM Raporunda yer aldığı üzere gelişen hacmiyle Türkiye yabancı yatırımcılar tarafından dünyanın en cazip yatırım noktalarından biri olarak kabul edilmektedir. Türkiye bu potansiyelini, içinde bulunduğu istikrarsız koşullar nedeniyle realize edememekte, ülkeye gelebilecek yatırım miktarının ancak 1/30'unu çekebilmektedir. Son dönemde atılmış bazı olumlu adımların arkasının getirilmesi, enflasyonla mücadelede başarıya ulaşılması, yatırım ortamının eksiklerinin giderilmesi ve AB ile mevzuat uyumunun sağlanması sürecinde mesafe alınması sonucunda, Türkiye özlenen ölçüde yatırım çeken bir ülke haline süratle gelebilecektir.

Son dönemde atılması gündeme gelen en radikal adım ise bakanlar kurulunda bekleyen endüstriyel bölgeler kanun tasarısıdır. Yani yatırımcılar için önerilen yerlerde endüstri bölgesi kurulacak, buralarda imar kanunu, kültür ve tabiat varlıklarını koruma kanunu, çevre kanunu, köy hizmetleri ile ilgili kanun ve maden kanunu uygulanmayacaktır. Bölgeler belediyeler kanununun bazı hükümlerinden de muaf tutulacaktır. Yatırım kararından sonra yapılan başvurular bürokratik engellere takılmadan 15 gün gibi kısa bir sürede izin prosedürü tamamlanacaktır.

1946'dan bu yana çok sayıda krizle karşı karşıya kalan Türkiye için yaşanan son krizler belki de yeni fırsatların doğmasına yol açacaktır. Bu sebeple yeni durumu değerlendirip, krizden yararlanarak, ekonomide yeniden yapılanmaya gitmek için daha çok çaba harcanmalıdır. Bu konuda umut verici adımlar atılmıştır. Her ne kadar Türkiye'ye sağlanan dış desteğin son şans olmamasıyla birlikte, yine de bu fırsat kaçırılmamalı ve bu krizlerin son olması için, toplumun tüm kesimleri üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmelidirler.

Türkiye coğrafi konumu nedeniyle farklı avantajlara da sahiptir. Öncelikle bir Avrupa ülkesi olduğu iddiasındadır. Bundan dolayı da Gümrük Birliği anlaşmasının bir tarafıdır ve tam üyelik adayıdır. Ortadoğu'ya yakınlığı ile yeni bir boyut kazanan Türkiye, aynı zamanda demokratik rejimi benimseyen, laik tek İslam ülkesidir. Genişleyen Avrupa içinde İslamı temsil eden bir bölgedir. Ayrıca, Türk Cumhuriyetleriyle yakın ilişkisi, coğrafi avantajları ile de bu ülkelerin liderliği iddiasındadır.

Politik riskten dolayı şu anda Türkiye'nin açık bir yabancı sermaye politikası yoktur. Ekonomik istikrar programına bu kadar ağırlığını koyan ve bu kadar güçlü bir şekilde arkasında duran bir hükümetin, yabancı sermayeyi Türkiye'ye çekmek konusunda gücünü kullanamamaktadır.

Ülkemizde 1923'den günümüze kadar geçen 78 yılda 57. hükümet kurulmuştur. Bu yaklaşık her 15 ayda bir yeni hükümet değişikliğini ifade etmektedir. Ulusal partilerin çokuluslu şirket yatırımları ile ilgili net bir politikası yoktur.

Yabancı sermaye hareketlerinin Türkiye'deki yurtiçi tasarruflar üzerindeki etkisini araştıran son 24 yılı kapsayan ekonometrik bir çalışma da, yabancı sermaye girişindeki bir birimlik artışın Türkiye'de tasarrufları 0.42 oranında azalttığı sonucuna varılmıştır. Bir diğer sorun olarak da daha önceki bölümlerde ayrıntısıyla açıkladığımız gibi yabancı sermayenin ulusal tasarruflara olumlu bir katkısı olmamıştır. Tüketim oranlarının üzerinde ise pozitif yönlü olmuştur.

Bütün bu faktörlerin yanında asıl olan unsur Türkiye'nin "Gümrük birliği" ile yönünü kesin olarak belirlemesidir. "Bu karar, gerçekte Türkiye'nin Avrupalı olduğunun tescilidir." Gümrük Birliği'nin en anlamlı ve olumlu sonuçlarından birisi de, Türk politikacısına, kanun yapısına, sanayicisine, ticaret ve hizmet erbabına orta ve uzun vadeli düşünme, kanun yapma, yatırım, üretim ve pazarlama alışkanlığı ve sorumluluğu getirmesi olacaktır.

Türkiye'ye yapılan yabancı sermaye yatırımlarının ağırlığını 8 Avrupa ülkesi çekmektedir. Avrupa Birliği'nin vereceği pozitif etkiyi de dikkate alırsak orta vadede yatırımcıların OECD ülkelerinden geleceğini düşünebiliriz. Türkiye gümrük birliği üyesi olmanın yanısıra farklı alanlarda da faaliyet gösterebilme yeteneğine sahiptir. Örneğin İslam Kalkınma Bankası, Asya Kalkınma Bankası, Karadeniz Ekonomik İşbirliği üyesidir. Bu farklılıklar Türkiye'ye avantaj sağlayabilir.

Çalışmamızda Türkiye'nin sahip olduğu potansiyelin altında sermaye çektiği anlaşılmaktadır. Gerek ülkemizin sahip olduğu iç pazar potansiyeli, gerekse çok uluslu şirketlerin yatırım yapması için uygun makroekonomik yapının varlığına rağmen bu kuruluşlardan yeterince destek alınamadığı tespit edilmiştir. Bunun tek sebebinin ekonomik istikrarsızlık olmadığı, siyasi istikrarsızlığın ve yabancı yatırımcıların ihtiyaç duyduğu güven ortamının tesis edilememesinin yabancı sermayeye girişini olumsuz etkileyen diğer faktörler olduğunu belirtebiliriz. Yabancı sermaye eşit haklara sahip olduğunda geleceğinden, hukuki altyapı tam olarak yerleştirilmeli ve uluslararası normlara uygun hale getirilmelidir. Ayrıca çeşitli vergi kolaylıkları sağlanarak sermaye girişi teşvik edilmelidir.

Türkiye'nin yönetimindeki aksaklıklar genellikle yolsuzluk için fırsat ve teşvik yaratmaktadır. Yolsuzluk kaynak dağılımındaki bozulmaları hızlandırmakta, gelir ve refah dağılımının görece çarpıklaşmasına yol açmakta hayat standardı ve büyüme üzerinde de negatif bir etki yapmaktadır. Ekonomi idaresinde belli başlı 3 noksanlıktan söz edebiliriz. Birincisi, ekonomik aktivitelerdeki aşırı devlet müdahalesi, ikincisi, ekonominin yönetiminde şeffaflıkta ve sorumluluklardaki boşluklar, üçüncüsü ise, kararlı kurallara ve rekabete dayalı bir ortamın eksikliğidir.

Türkiye'ye yabancı şirketlerin gelmemelerinde en büyük engel olan güven sorunu geçici tedbirlerle giderilemez. Yabancı yatırımcı Türkiye'ye güven duyacaksa, bu güven uzun vadeli unsurlara dayanmalıdır. Uzun vadeli, etkin, popülist olmayan politikalar ve güçlü bir hükümetle ancak bu başarılabilir. Böylesi bir hükümetinde temel destekçisi, üniversiteler gibi araştırma kurumları ve sosyal baskı gruplarının sayıca artması ve nitelikli olmasıdır. Üretken olan bir ekonomi ancak rekabet gücünü kazanabilir, önemli olan gelen sermayenin spekülasyon olmadan yurtiçi piyasaya güven duyarak kalıcı yatırımlara girişmesidir. Unutulmaması gereken bir diğer noktada, Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkede eğitimli bir nüfus ülkenin reklamı için en temel unsurlardan biridir.

Özetle; yabancı yatırımlarının Türkiye'ye gelmemesindeki nedenleri şöyle sıralayabiliriz.

- Hukuki güvenliğe sahip yatırım ortamının, sağlıklı işleyen bir hukuk sisteminin, iyi ve adil işleyen bir yargı sisteminin olmaması.
- Makro ekonomik dengelerin çok hızlı değişmesi.

- Temel politikaların istikrarlı olmaması ve sık sık değişmesi.
- İşgücü ve rekabet faktörlerinin yetersizliği.
- Vergi idaresinin batılı anlayıştan uzak olması.
- Yerleřme faaliyet süreci boyunca aşırı belge gerekliliği.
- Uzun, yorucu, sıkıcı ve gereksiz gümrük prosedürleri.
- Belediyelerin düzenlemelerindeki standart eksikliği.
- Sanayi standartlarındaki eksikler ve ruhsatlandırmadaki zorluklar.
- Arazi ve bina edinme yönetmelikleri.

Çalışmamızda politik riskin ölkemize yatırım yapacak çokuluslu şirket yatırımlarını etkileme kapasitesinin en fazla %25 civarında olduğu tespit edilmiştir. Bu noktadan hareketle ekonomik göstergelerin daha etkili olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Ancak bu sonuç çokuluslu yatırımlar için ölkemiz açısından fazla olmamakla birlikte önem arz eden politik riskin tamamı ile göz ardı edilmemesi gereken bir unsur olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

EKLER

Tablo 12: - Yabancı Sermaye Yatırımlarının Yıllara Göre Dağılımı (Milyon Dolar)
(Foreign Direct Investment by Years) (In Millions of Dollars)

Yıllar	İzinler Permits		Gerçekleşen Realized			Years
	Kümülatif Cumulative	Yıllık Annual	Girişler Inflows	Çıkışlar Outflows	Net Net	
1981	663	338	141	46	95	1981
1982	830	167	103	48	55	1982
1983	933	103	87	41	46	1983
1984	1.204	271	162	49	113	1984
1985	1.439	235	158	59	99	1985
1986	1.803	364	170	45	125	1986
1987	2.458	655	171	65	106	1987
1988	3.279	821	387	33	354	1988
1989	4.791	1.512	739	76	663	1989
1990	6.652	1.861	788	88	700	1990
1991	8.619	1.967	910	127	783	1991
1992	10.439	1.820	912	133	779	1992
1993	12.503	2.063	797	175	622	1993
1994	13.980	1.478	637	78	559	1994
1995	16.919	2.938	935	163	772	1995
1996	20.754	3.835	937	325	612	1996
1997	22.432	1.678	873	319	554	1997
1998	24.077	1.645	982	409	573	1998
1999	25.767	1.700	823	685	138	1999
1999	25.343 ⁽¹⁾	1.266 ⁽¹⁾	550 ⁽³⁾	0 ⁽³⁾	550 ⁽³⁾	1999
2000	27.705 ⁽¹⁾	1.937 ⁽¹⁾	963 ⁽³⁾	718 ⁽³⁾	245 ⁽³⁾	2000
Toplam			12.225 ⁽²⁾	3.682 ⁽²⁾	8.543 ⁽²⁾	Total

Kaynak: MB,DPT,HM

(1) Eylül Sonu

(2) 1981-2000 Ağustos Sonu

(3) Ocak-Ağustos

Tablo 13 : - Yabancı Sermaye İzinlerinin Ülkelere Göre Dağılımı (Milyon Dolar)

ÜLKELER	Yıllık						Eylül	
	1997		1998		1999		2000	
	A	B	A	B	A	B	A	B
1-OACD ÜLKELERİ	832	1409.9	821	1.562.5	699	1.541.1	1.545	1.471
a.AT ÜLKELERİ	657	1030.0	650	1.085.3	576	1.166.3	438	1.176
-Almanya	235	281.6	230	329.9	208	407.3	144	467
-Belçika ve Lüksemburg	25	30.7	28	41.7	32	55.5	15	12.9
-Danimarka	13	13.7	6	4.2	12	11.3	8	9.7
-Fransa	72	103.9	76	135.5	62	146.7	43	26.8
-Hollanda	112	206.1	126	352.1	89	234.6	85	245.1
-İngiltere	65	122.2	71	44.4	76	88.4	61	221.3
-İrlanda	10	36.2	6	12.2	4	1.2	3	0.4
-İtalya	64	124.5	59	128.7	42	95.2	32	127.7
-Yunanistan	12	2	4	0.2	8	2.6	13	18.3
-İspanya	9	2.9	8	9.2	15	31	11	5.8
-Portekiz	1	0.1	1	0.1	1	0.1	0	0
-Avusturya	25	8.4	20	6.1	16	16.4	16	28.5
b.DİĞER OECD ÜLK.	175	379.9	171	477.2	123	374.9	107	295.3
-A.B.D	81	174.5	89	297.2	58	292.5	55	38.6
-Japonya	17	126.7	13	17.5	6	13.9	11	141.8
-İsviçre	55	50.3	48	101.6	33	50.9	25	23.1
-Diğer	22	28.5	21	60.9	26	17.6	11	1.3
2-İSLAM ÜLKELERİ	191	56.5	133	56.8	94	26.4	71	45.7
a.ORTADOĞU	164	47.4	120	53.1	78	25	62	44.7
-İran	53	9.6	43	5	19	1.6	17	1.4
-Irak	25	3.2	30	3.2	6	0.7	10	1.3
-Suudi Arabistan	15	10.1	6	17.1	10	14.5	8	9
-Kuveyt	2	0.7	3	0.4	3	0.3	2	0.5
-Lübnan	9	2.9	1	0.2	11	1.5	2	0.4
-Suriye	20	4.6	10	0.7	8	1.9	6	0.3
-Ürdün	8	0.6	6	0.4	7	0.7	6	0.8
-Bahreyn	2	4.5	5	25.2	0	0	0	0
-Katar	0	0.1	0	0	0	0	0	0
-KKTC	14	8.5	7	0.4	9	3.5	4	28.7
-Diğer	16	2.6	8	0.4	4	0.3	4	0.5
b.KUZEY AFRİKA	14	7	4	0.3	3	0.3	5	0.4
-Libya	3	4.2	2	0.1	0	0	0	0
-Tunus	2	0.1	0	0	2	0.2	0	0
-Mısır	9	2.6	1	0.1	3	0.2	2	0.2
c.DİĞER İSLAM ÜLK.	13	2.1	9	3.4	10	0.7	2	0.2
3-DİĞER ÜLKELER	317	211.6	270	26.5	226	132.8	120	361.4
GENEL TOPLAM	1.340	1.678	1.224	1.645.8	1.019	1.700.4	792	1.937.4

A - İzin Adedi

B - İzin Verilen Yabancı Sermaye

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı

Tablo 14 : - Yabancı Sermaye İzinlerinin Sektörlere Göre Dağılımı (Milyon Dolar)

SEKTÖRLER	Yıllık						Eylül	
	1997		1998		1999		2000	
	A	B	A	B	A	B	A	B
1-TARIM	28	12.2	20	5.7	32	17.2	20	58.9
2-MADENCİLİK	14	26.7	22	13.7	14	6.8	18	1.7
3-İMALAT SANAYİ	442	867.9	454	1.021	413	1123.2	301	505.2
-Gıda ve İçki	70	138.2	66	148.6	51	37.5	26	16.2
-Çimento	12	33.7	12	9.4	13	32.7	2	1.2
-Kimya	50	67.1	54	271.6	62	213.1	8	12.8
-Gübre	0	0	0	0	0	0	0	0
-Lastik	4	39.5	5	40.2	3	112.3	2	16.7
-Plastik	16	28.6	22	22.7	11	3.8	14	30
-Orman Ürünleri	5	3.9	7	1.3	2	0.3	8	3
-Kağıt	4	19.8	5	3.3	10	13.8	5	4
-Dokuma ve Giyim	83	85.7	65	52.3	46	27.8	3	0.9
-Cam	11	1.6	6	20.4	3	0.1	2	0.1
-Pişmiş Kil ve Çimento Ger.	8	6	9	10.9	9	10.5	3	0
-Demir Çelik	9	4.5	15	15.4	10	8	9	10.1
-Demir Dışı Metaller	4	1.9	9	5.1	5	12	3	1.7
-Madeni Eşya	11	1	12	2.5	11	1.3	7	0.9
-Makine İmalat	3	0.3	1	0.3	0	0	2	0.1
-Uçak	47	28.6	34	61.5	29	52	0	0
-Elektrik-Elektroik	41	132.5	58	133.8	59	89.3	61	72.3
-Taşıt Araçları İmalatı	21	177.9	12	146.8	21	368.1	11	200.7
-Taşıt Araçları Yan Sanayi	35	96.2	53	61.9	55	108.4	44	58.9
-Diğerleri	8	1	9	13.1	13	32.3	91	75.5
4-HİZMET SEKTÖRÜ	856	767.5	728	605.3	560	553.2	453	1.371.6
-Ticaret	429	171.8	353	101.8	214	36	134	23.8
-Turizm	142	240.1	111	52.1	80	40	63	29.6
-Bankacılık	11	48.3	12	72.4	5	18.7	3	28.2
-Kara Taşımacılığı	4	0.6	2	0.4	3	3.9	0	0
-Hava Taşımacılığı	5	12.8	1	0.1	7	7.4	1	0
-Deniz Taşımacılığı	8	0.7	9	0.6	5	0.6	13	1
-Yatırım Finansmanı	6	4.7	12	54.8	16	59	13	21.1
-Diğerleri	251	288.4	228	323.1	230	387.5	226	1.267.9
GENEL TOPLAM	1.340	1.678	1.224	1.645.8	1.019	1.700.4	792	1.937.4

A - İzin Adedi

B - İzin Verilen Yabancı Sermaye

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı

KAYNAKÇA

- Acar, Yonca. “Çokuluslu İşletmelerin Yatırım Kararlarını Etkileyen Çevresel Faktörler ve Ülke Riski”. İst.Üni.S.B.E. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1993.
- Akat, Asaf Savaş. **Büyüme ve Ekonomik Denge**. <http://www.ibun.edu.tr/akat/diger1.html>. 8 Eylül 2000.
- Akgüç, Öztin. “İstikrar Programının Omurgasının Çöküşü ve Çözüm Önerileri”.**Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Mart 2001
- Arıman, Abdurrahman. “Türkiye’de Yabancı Yatırımlar”: **İşveren Dergisi**, Cilt 35, Sayı 5, Şubat 97.
- Arıman, Abdurrahman. **Capital Dergisi** Mayıs 2001.
- Berksoy, Taner. **Türkiye’de Sermaye Hareketleri**: İTO Yayınları. Haziran 1998.
- Bozkurt, İ. “Neden Yabancı Sermaye Girişi Yetersiz”: **Dünya Gazetesi**. 28 Temmuz 1996.
- Canevi, Yavuz. **Turkey and Foreign Direct Investment**: YASED Yayınları, No: 47, Haziran 1993.
- Canevi, Yavuz. **Türkiye’de Yabancı Sermaye ve Gümrük Birliği**: Hedef Yayınları, Kasım 1996.
- Canevi, Yavuz. **Gümrük Birliği Yetmez, Yabancılar İstikrara Bakacak**: Temmuz 1999.
- Çelik, Türker. “Devlere Ne Oldu” **Capital Dergisi**. Mayıs 2001.
- Çetin, İbrahim “Türkiye’nin Ekonomik Kriz Gerçeği”, **İktisat Dergisi** Şubat/Mart 2001
- Demirer, Hayati. **Yabancı Gözüyle**: Macro Economy, No: 28. Şubat 97.
- Doğruel, Erdem. “1980-1995 Dönemi Yabancı Sermaye Yatırımları. Türkiye Uygulamaları”, Gazi Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara 1998
- Doğruel, Fatma “Son Yirmi Yılda Türkiye’de İstikrar Programları Neden Başarısız.” **İktisat Dergisi**, Eylül 2000
- Ege Genç İşadamları Derneği, **Türkiye Dünya’nın Neresinde 1999 Raporu**. Basın Yayınevi, Tükelmat A.Ş.1999

- Ertürk, Nurdan. “Çokuluslu Şirketler ve Azgelişmiş Ülke Ekonomileri Üzerindeki Etkileri” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Gazi Üni. İ.İ.B.F. İKTİSAT (Ankara 1999)
- Friedmann, Roberto ve Kim J. **Political Risk and International Marketing**: Colombia Journal of World Business, Winter, 1988.Çev: Hasan Hüseyin Irgat.
- Gülmez, Galip, “Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Politik Faktörler”, Siyasal Bilgiler Fakültesi,Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1999.
- Güvendik, Evrin. “Kaosun Suçlusu, Seçim Sistemleri”: **Macroeconomy** No: 34, Ağustos 1997.
- Han, Ergül, **Azgelişmişlik ve Kalkınma Ekonomisi**, Anadolu Üniversitesi İ.İ.B.F Kütahya 1991
- Karafakıoğlu, Mehmet. **Uluslararası Pazarlama Yöntemi**: Dünya Yayınları, 1984.
- Karlık, Rıdvan. **Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları**: İTO Yayınları, İstanbul 1983.
- Karlık, Rıdvan. “Türkiye Ekonomisinde ve Dünyada Krizler”, **Türkiye Günlüğü Dergisi** , Ağustos 2001
- Kathryn, Horrigon Rudie. **Joint Ventures and Global Strategies**: Colombia Journal of World Business, CXIX S. 2. Yaz. 1984. Çev: Hasan H. IRGAT
- Kavas Alican, “Firma İhracat Davranışını Etkileyen Faktörler ve İhracat Pazarlaması Yönetimi” **Erciyes Üniversitesi,İ.İ.B.F. Dergisi**,1984
- Kılıçbay, Ahmet. **Türk Ekonomisi**: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 94.
- Kutlu, Erol. **Dünya Ekonomisi**. Anadolu Üniversitesi.İ.İ.B.F. Eskişehir 1995
- Oktav, Mete ve Diğerleri. **İhracatın Geliştirilmesi ve Ortak Pazarlama Grupları**: TOBB Yayınları, No: 229.
- Öcal, Figen. “Yabancı Sermaye Gözüyle Türkiye”: **Ekonomik Trend Dergisi**, Sayı: 42 13 Ekim 1996.
- Özalp, İnan. **Çokuluslu İşletmelerin Yönetimi**: Eskişehir 1984.
- Pazarbaşı, Yeşim. “Türkiye’de Ortak Girişimlerin Ekonomik Analizi”: Anadolu Üni., S.B.E. Yayınlanmamış Master Tezi, Eskişehir 1990.
- Robock, Stefan H. **Politic Risk, Identification and Assessment**: Colombia Journal of World Business, July August, 71. Çev: Erdem Genel.

- Root, Franklin R. **Planning for Export Marketing**: Saranton Pennsylvaina. International Textbook Company, 1996. Çev: Deniz Çerçi.
- Root, Franklin R. **Analyzing Political Risk in International Business**: Multinational Enterprises in Transition, Darwin Press, 1972.
- Saatçioğlu, Y.Ömür. “Türkiye-AT Gümrük Birliğinin Yabancı Sermaye Üzerine Etkileri”: Dokuz Eylül Üni. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1993.
- Sağlam, Dündar. “Türkiye Ekonomisinde İstikrar Nasıl Sağlanabilir?": **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, No: 6, Haziran 1995.
- Sağlam, Dündar. “Türkiye Ekonomisi Sürekli Bir Büyümeye Nasıl Sokulabilir?" **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Temmuz 1995.
- Sakallıoğlu, Ü. Cizre. “Türkiye’de Siyasetin Canlılığı, Kırılganlığı ve Durgunluğu”: **Görüş Dergisi**. Şubat-Mart 1996.
- Sayılğan, Şevket. “Ülkemizde Cari İşlemler Dengesi-Çokuluslu Şirket Yatırımları”.**Finans Dünyası Dergisi**,Eylül 2001
- Sönmez, Mustafa. “Yabancı Sermaye, 1980-1995 Bilançosu”: **Ekonomik Forum Dergisi**, Sayı: 5, 15 Mayıs 1995.
- Şahin, Ali Ergin. “Yabancı Sermayenin Türkiye’deki Durumu”: **Vergi Sorunları Dergisi**. Sayı: 89, Şubat, 1996.
- Şatiroğlu, Kadir D. **Çokuluslu Şirketler**: Ankara Üniversitesi, S.B.F. Yayınları, No: 536, Ankara 1984.
- Şimşek, M. “Türkiye’deki Yabancı Sermayenin Yurtiçi Tasarruflar Üzerindeki Etkisi”: **Erciyes Üni. İ.İ.B.F. Dergisi**.1997.
- Tuncer, Erol. **Seçim 99**: TESAV Yayınları, Ankara 1999.
- Uğuz, Gülsevil. “Yabancı Sermaye ve Türkiye Ekonomisindeki Yeri”: İstanbul Üni.S.B.E., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1995.
- Ulusoy, Ahmet ve Karakurt, Birol. **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**: Mart 2001.
- Üner, M.Mithat ve Karatepe Osman. “Hizmet Pazarlaması, Sorunlarına Franchising Çözümleri”: **Hacettepe Üni., İkt. ve İdari Bil. Fak. Dergisi**, Sayı 2, Ankara 1996.
- Üner, M.Mithat. “Ankara Sanayi Odası’na Kayıtlı İşletmeleri İhracattan Alıkoyan Nedenler”: **Ank.Üni., S.B.F. Dergisi**, Cilt 49, Ankara 1994.

Ünsal, İ.Yıldız. “Türkiye’de Özelleştirme ve Özelleştirme’de Yabancı Sermaye’nin Payı”: Dokuz Eylül Üni.S.B.E.,Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 1995.

Varlık, C. “Cari İşlemler Dengesizliği ve Sermaye Akımları”: Gazi Üni. S.B.E.Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1996.

Wolf ve Gürgen. “Azgelişmiş Ülkelerdeki Yolsuzluklar”: **İktisat Dergisi**, Eylül 2000.

Yaylı Ali. “Konaklama İşletmelerinin Uluslararası Pazara Giriş Süreci”: 3, 4 ve 5 Yıldızlı Otellerde Bir Uygulama”, Gazi.Üni.S.B.E.,Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1997.

Yılmaz, Arzu “İşsizlikte Artış, Ücretlerde Düşüş”, **Forum Dergisi** Temmuz 2001

Yılmaz, Faruk. “Türkiye’de ve Dünyada Dış Ticaret: Sermaye Şirketleri”.Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üni.Ankara 1997

Yöneyman, Faruk. YASED Bşk. **Finans Dünyası Dergisi**, Aralık 2000.

Yörük, Emin E. **IMF Work Paper**: Gazi Üni. S.B.E. Ankara 1995.

Yücer Oktay, “Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımlarının Gelişimi ve 1980 Sonrası Yatırımlarının Sektörel ve Ülkelere Göre Dağılımı” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Gazi Üni.SBE. Ankara1994

Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi. Mart 2001-09-23.

Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı. **Yabancı Sermaye Raporu**: Haziran 97 - Nisan 99. Ankara.

Demokratik Sol Parti Programı. Ankara 1999.

Doğru Yol Partisi. **Çağdaş Türkiye**: Ankara 1998.

Ekonomik Forum. **İspanya’da Yabancı Sermaye Akını**. Yıl: 2, Sayı:11, 15 Şubat 1996.

Hedef. **Yabancı Sermaye Nerede?:** Sayı: 35, Kasım, 1996.

İktisat Dergisi, Eylül-Ekim 2000.

NTV Ekodiyalog Programı. 7 Mayıs 2001.

Refah Partisi Programı 1991.

Sabah Gazetesi. 11 Haziran 1999.

Sosyal Demokrat Halkçı Parti Programı, Ankara, Nisan 1999.

<http://www.ntv.msnbc.com>

<http://www.ibun.edu.tr/akat/diger1.html>

<http://www.activefinans.com/activeline/sayi19/yabanciyatirimlar.html>

<http://www.dpt.gov.tr/2001>

<http://www.kentyatirim.com.tr>